

Kulturhistoriskt planeringsunderlag

Vara tätort, Vara kommun

2020

Kulturhistoriskt planeringsunderlag

Vara tätort, Vara kommun

2020

ISSN xxxx-xxxx

Fältarbete & rapport: Emma Mattsson,
i samverkan med Marie Odenbring Widmark,
Sara Roland, Ulf Larsson och Karin Lundberg

Illustration & foto där inget annat anges: Emma Mattsson

Förvaltningen för kulturutveckling
Vänerparken 13
462 35 Vänersborg
Tel. 010-441 42 00
<https://www.vgregion.se/kulturutveckling>

Innehåll

<i>Inledning</i>	7
Rapportens upplägg och indelning	7
Källmaterial.....	8
Om begreppet kulturhistoriskt värde	8
Bedömning och urvalskriterier	9
Ansvar för och skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.....	9
Lagstiftning	10
Plan- och bygglagen (PBL).....	10
Kulturmiljölagen (KML)	12
Riksintressen för kulturmiljövård	12
Kulturresevat	12
Klimatrelaterade risker och hot.....	13
 <i>Vara tätort</i>	14
Kort introduktion	14
Vara – karta med tätortens olika delar.....	15
 <i>Jordbrukets och landsbygdens bebyggelse</i>	17
Kort historik	17
Övergripande karaktäristik	19
Rekommendationer och förhållningssätt för Jordbrukets och landsbygdens bebyggelse ..	24
Utvalda representativa objekt.....	24
 <i>Stationssamhället</i>	26
Kort historik	26
Övergripande karaktäristik	29
Rekommendationer och förhållningssätt för stationssamhället.....	35
Utvalda representativa objekt.....	36
 <i>Handelssamhället</i>	37
Kort historik	37
Övergripande karaktäristik	44
Rekommendationer och förhållningssätt för Handelssamhället	53
Utvalda representativa objekt.....	53
 <i>Kyrka & Kyrkogård</i>	59
Kort historik	59
Översiktlig karaktäristik	60
Rekommendationer och förhållningssätt för Kyrkan och kyrkogården	62
Utvalda representativa objekt.....	62
 <i>Tingshusmiljön</i>	63

Kort historik	63
Övergripande karaktäristik	64
Rekommendationer och förhållningssätt för tingshusmiljön	68
Utvalda representativa objekt.....	68
<i>Utbildning & fritid</i>	69
Kort historik	69
Övergripande Karaktäristik.....	71
Rekommendationer och förhållningssätt för utbildning & fritid	77
Utvalda representativa objekt.....	78
<i>Vård & omsorg</i>	79
Kort historik	79
Övergripande karaktäristik	80
Rekommendationer och förhållningssätt för vård & omsorg	82
Utvalda representativa objekt.....	82
<i>Bebyggelse från 1900 till 1930-talet</i>	83
Kort historik	83
Övergripande karaktäristik	84
Rekommendationer och förhållningssätt för bostadsbebyggelse 1900–1930	91
Utvalda representativa objekt.....	92
<i>Efterkrigstidens bostadsbebyggelse</i>	103
Kort historik	103
Övergripande karaktäristik	105
Rekommendationer och förhållningssätt för efterkrigstidens bebyggelse.....	115
Utvalda representativa objekt.....	115
<i>Miljonprogrammet & därefter</i>	116
Kort historik	116
Övergripande karaktäristik	119
Rekommendationer och förhållningssätt för Miljonprogrammet och därefter	127
Utvalda representativa objekt.....	128
<i>Verkstad, handel och småindustri</i>	129
Kort historik	129
Övergripande karaktäristik	132
Rekommendationer och förhållningssätt för Verkstad, handel och småindustri	138
Utvalda representativa objekt.....	138
<i>Källförteckning</i>	139
Tryckta källor	139
Otryckta källor	140
Lästips för dig som vill veta mer!.....	141

Inledning

Vara ligger som en anhalt utmed Älvsborgsbanan, som ett centrum mitt på slätten. Med många vackra byggnader och tydlig småstadsprägel, populära konditori Nordpolen och lagerhuset som ett monumentalt landmärke utmärker sig orten som något alldeles speciellt.

Förvaltningen för kulturutveckling har under sommaren och tidig höst 2020 inventerat kulturhistoriska miljöer i Vara tätort för att ta fram ett kulturhistoriskt planeringsunderlag. Resultatet presenteras i föreliggande rapport där vi har sökt fånga in en del av det som är tätorten Varas historia, så som den avspeglas i bebyggelsen. Här lyfts samhällets olika karaktärsdrag och årsringar fram liksom kulturhistoriska kvaliteter som speglar samhällets utveckling, estetiska ideal och sociala förhållanden.

Livet i Vara har på olika sätt avsatt spår - hus, platser och landskap innehåller avtryck av historien som kan vara mer eller mindre tydligt avläsbara. Här finns spåren efter den gamla bondbyn, järnvägens framdragande, handel och hantverk, skolväsende och industri men också olika bostadsområden som genom sin form och gestaltning berättar om stadsplaneideal och tillkomsttid.

Allt detta formar vår gemensamma kulturmiljö, ett fundament i vår livsmiljö och en viktig grund att stå på och bygga vidare utifrån. Kulturmiljön är unik för varje plats och till skillnad från mycket annat går den inte att ersätta om den en gång rivits bort.

Vara kommun har med föreliggande rapport tagit fram ett kulturhistoriskt planeringsunderlag som på olika sätt kan användas och fördjupas i det fortsatta planerings- och utvecklingsarbete.

Rapportens upplägg och indelning

Det kulturhistoriska underlaget är gjort på ett relativt översiktligt sätt där tätorten delats in i olika "årsringar" eller utifrån bebyggelsekategori. För varje område tecknas en kortare historik och viktigare karaktärsdrag beskrivs. Därefter redovisas enskilda hus, fastigheter eller miljöer som har ett kulturhistoriskt intresse eller särskilt väl representerar områdets historia och karaktär. De enskilda utpekade objekten är inte rangordnade och redovisas i bokstavsordning efter fastighet. I vissa enskilda fall redovisas hela gatusträckningar. För området görs rekommendationer kring hur de kulturhistoriska perspektiven kan tillgodas. Även stadsbild och andra kvalitéer kan lyftas fram. Här lyfts också om det finns delar inom området som har särskilt höga värden eller är känsligt för förändring. Vara presenteras genom kartor, bilder och text utifrån ovan beskrivna upplägg. Som bilagor finns lästips för den som önskar fördjupa sig.

Målet har varit att ta fram ett kunskaps- och planeringsunderlag som ger en beskrivning och karaktärisering av tätortens olika delar samt rekommendationer kring kulturhistorisk hänsyn inför fortsatt planering.

Den föregående kulturhistoriska inventeringen gjordes 1984 av Skaraborgs Länsmuseum och innefattade hela Vara kommun. Denna rapport utgör en uppdatering av den del som rör

Vara tätort. Några av de byggnader som finns representerade i den tidigare rapporten har under de trettiosex gångna åren rivits eller förändrats kraftigt. Om det kulturhistoriska värdet bedöms ha gått förlorat har objektet inte tagits med i föreliggande arbete. På samma sätt har den yngre bebyggelsen börjat nå kulturhistorisk status. Jämfört med den förra rapporten, som inte redovisade någon byggnad som uppförts senare än 1930-talet, redovisar denna rapport byggnader uppförda mellan 1800-tal och 1980-tal.

Fältarbete och rapportskrivning har utförts av bebyggelseantikvarie Emma Mattsson i samverkan med en intern referensgrupp bestående av Marie Odenbring Widmark, Sara Roland, Ulf Larsson och Karin Lundberg, samtliga antikvarier vid Kulturmiljö, Förvaltningen för kulturutveckling. Från kommunens sida har Johanna Forslund Kullander, Lovisa Tavaststjerna, Isa Åkerlind, Jörg Siewert, Adam Granfeldt medverkat. Vi vill också rikta ett särskilt tack till Vara hembygdsförening genom Ingemar Olsson och Bengt Fåglefelt som bidragit med information om orten och dess olika miljöer.

Källmaterial

Historieskrivningen om Vara tätort och dess utveckling samt bebyggelse bygger huvudsakligen på information från Vara hembygdsförening via intervju, mejlkorrespondens och föreningens publikationer, samt tidigare kulturmiljöinventeringar. Äldre kartmaterial och arkivmaterial från Vara kommuns byggnadsnämnd och kommunarkiv. Lantmäteristyrelsens historiska kartor och Länsstyrelsens ortofoton har också använts. Äldre fotografier från DigitaltMuseum har kompletterat denna historieskrivning. Den ambitiösa kandidatuppsatsen *Cahlmanska fastigheten - En bit av Varas historia*, Göteborgs universitet, har även varit av stor betydelse.

Uppgifter om enskilda byggnaders byggnadsår, eventuella arkitekter, ombyggnad eller liknande har hämtats från kommunens arkiv, historiska arkiv, hembygds litteratur och historiska kartor. Information från några fastighetsägare om uppförande år för vissa byggnader har använts och har i rapporten redovisats med en efterföljande asterisk (*).

Även byggnaderna och bebyggelsemönster har i sig använts som ett källmaterial. När uppgifter om en byggnads kronologi varit bristfällig, vilket varit vanligt, har en uppskattning av dess byggnadsår och troliga funktion gjorts utifrån en okulär besiktning av bland annat dess karaktär, form, material, konstruktion, detaljer och sammanhang.

Om begreppet kulturhistoriskt värde

Begreppet kulturhistoriskt värde är varken beständigt eller oföränderligt, utan förändras konstant över tid. Ofta avgörs det kulturhistoriska värdet av flera samverkande faktorer. Dessa är dock inte mätbara och kan lätt uppfattas som abstrakta eller godtyckliga. Förenklat kan det sägas att en byggnad med ett högt kulturhistoriskt värde ofta har mycket av sin ursprungliga karaktär kvar, både vad avser ursprungliga material, former eller kulörer. Det kan också handla om mer immateriella faktorer, som att byggnaden ifråga har goda möjligheter att tjäna som symbol för en viss historisk företeelse eller liknande. För att underlätta en så korrekt bedömning som möjligt av dessa värden har Riksantikvarieämbetet

skapat en metod för värdering och urval av byggnader för bevarande inför framtiden, *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval, Riksantikvarieämbetet 2015.*

Bedömning och urvalskriterier

Riksantikvarieämbetets metod går kortfattat ut på att undersöka om en byggnad eller annat specifikt objekt har kulturhistoriska, sociala, estetiska, ekologiska, eller ekonomiska värden. Oavsett om en byggnad uppfyller kriterierna för samtliga av dessa aspekter eller bara en enda, kan dess totala värde likväl bedömas som högt. I denna inventering har framför allt de tre första aspekterna av värdering iakttagits. Om en specifik byggnadstyp anses sällsynt har den i regel större chans bedömas som kulturhistoriskt värdefull – även om den genomgått många förändringar. Däremot ställs vanligtvis större krav på byggnader som är mer vanligt förekommande, till exempel villor från 1960- eller 70-talet. Dessa bedöms sällan vara sällsynta utan snarare typiska eller representativa för en viss tidsperiod eller liknande. Detta är ett annat vanligt motiv för bevarande, under förutsättning att dess ursprungliga karaktär är relativt intakt. Om så är fallet brukar byggnadens autenticitet åberopas som skäl för framtida bevarande. Bedömningen av varje enskild byggnad har under arbetets gång gjorts utifrån ett lokalt, regionalt och nationellt perspektiv. Detta innebär att hänsyn har tagits till byggnadens läge i landskapet såväl som gatan eller kvarteret. Hur förhåller sig byggnaden till sin omgivning? Vad finns omkring? Är omgivningen lika autentisk som byggnaden, och hur påverkar det den kulturhistoriska värderingen? En bondgård som har kvar samtliga av sina äldre ekonomibyggnader har enligt denna metod större chans att ges ett högt kulturhistoriskt värde än en där bara manbyggnaden finns kvar. På samma sätt har ett villakvarter där samtliga hus är i ursprungligt skick sedan de uppfördes under 1950-talet större chans att bedömas som kultur historiskt värdefullt, än ett kvarter som utgörs av hus från olika tidsperioder. Anledningen till detta är att en mer tydligt sammanhängande eller »komplett« miljö ofta ger större möjligheter till förståelse för respektive tidsperiod eller fenomen.

Ansvar för och skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse

Genom att bebyggelse bevaras skapas möjligheter till förståelse för historiska sammanhang. En välbevarad byggnad kan på sätt och vis utgöra en slags kontinuitet eller en referenspunkt i en i övrigt föränderlig värld, vilket får konsekvenser för hur betraktaren ser på världen och historien. En byggnad skyddas som bäst när dess ägare är intresserad, kunnig och lyhörd för äldre tiders estetik och tradition. Bebyggelse kan dock åtnjuta skydd genom speciella lagar och förordningar. Kulturmiljölagens portalparagraf slår fast att »det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvar för detta delas av alla.« Därmed kan det sägas att såväl myndigheter som enskilda fastighetsägare har ett ansvar att visa hänsyn och aktsamhet för de byggnader som anses ha kulturhistoriska värden. Något tillspetsat kan bebodda eller på annat sätt förvaltade byggnader betraktas som lån av kommande generationer.

Lagstiftning

Begreppet »K-märkt« används allmänt för bebyggelse och miljöer med ett utpekad kulturhistoriskt värde, begreppet äger dock ingen juridisk innebörd. K-märkt är alltså ett allmänt använt samlingsbegrepp för många olika typer av utpekanden eller lagskydd avsedda att bevara bebyggelse och miljöer av kulturhistoriskt intresse. Ofta innebär ett lagskydd att en byggnad inte får förändras eller rivas så att det kulturhistoriska värdet minskar. Skyddet för parker kan innebära att träd och annan vegetation inte får tas bort och att växtligheten ska skötas på ett visst sätt. Många kulturhistoriskt värdefulla byggnader är idag inte »K-märkta« men det innebär inte att man kan ändra byggnaden hur som helst. Alla byggnader omfattas av Plan- och bygglagens (PBL) bestämmelser som säger att ändringar av en byggnad ska utföras varsamt och att särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader inte får förvanskas. Den bebyggelse som benämns som K-märkt kan besitta olika typer av lagskydd. Den kan vara skyddad i detaljplan genom PBL med exempelvis q-bestämmelser. Den kan också vara skyddad genom Kulturmiljölagen (KML) som byggnadsminne, eller som kulturreservat. De flesta kyrkor som tillhör Svenska kyrkan skyddas av Kulturmiljölagens fjärde kapitel. Fornlämningar skyddas genom KML:s andra kapitel.

De byggnader och miljöer som beskrivs i denna rapport kan sägas vara »K-märkta« då de bedöms ha ett särskilt kulturhistoriskt värde och utvärderats i denna byggnadsinventering. Det är sådana byggnader som bland annat avses i Plan- och bygglagens 8:e kapitel, paragraf 13 (se nedan). Vissa av byggnaderna kan också omfattas av andra bestämmelser. Tillsynsmyndigheter för de olika lagarna är kommunen och Länsstyrelsen. Kommunen ansvarar för Plan- och bygglagen och Länsstyrelsen för Kulturmiljölagen. Riksantikvarieämbetet är den centrala myndigheten som ansvarar för kulturmiljöfrågor på nationell nivå. Förvaltningen för kulturutveckling (före detta Västarvet) är en regional kunskapsorganisation med bland annat en rådgivande roll i dessa sammanhang, både mot kommuner och Länsstyrelse men också förstås mot enskilda fastighetsägare och allmänhet och företag.

Plan- och bygglagen (PBL)

Bebyggelsen i landet styrs till stor del av Plan- och bygglagen och tillhörande förordning. Lagen är ett instrument för sammanvägning av allmänna och enskilda intressen. Enligt Plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska särskilt värdefull kulturhistorisk bebyggelse. För all bebyggelse gäller även varsamhetskravet som innebär att bebyggelsens särart och karaktärsdrag ska tillvaratas vid ändring eller underhåll. Plan- och bygglagen gäller alltid, både exteriört och interiört, även om åtgärderna inte kräver bygglov. Fastighetsägaren eller byggherren är ansvarig för att lagen följs.

Viktiga paragrafer för bevarandet av kulturhistoriskt värdefulla byggnader i PBL

Betydelsen av att skydda och bevara kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer återfinns på flera ställen i Plan- och bygglagen och dess förordning men de viktigaste verktygen finns i det åttonde kapitlet:

13 § Förbud mot förvanskning: »En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.« Detta gäller också bland annat allmänna platser och bebyggelseområden.

14 § Underhåll och varsamhet: »Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt. Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.«

17 § Varsamhetskrav: »Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.«

Kommunal planläggning genom PBL

Genom Plan- och bygglagen använder kommunen olika typer av planer för att styra nybyggnation och förändringar av befintlig bebyggelse.

Översiktsplan

Är en kommuntäckande plan. Av översiktsplanen skall bland annat framgå hur kommunen avser att tillgodose de så kallade riksintressena (se »Riksintressen för kulturmiljövård« nedan). Översiktsplanen är, till skillnad från detaljplan och områdesbestämmelser, inte juridiskt bindande. I översiktsplanen är vissa områden utpekade där särskild uppmärksamhet ska ägnas åt kulturhistoriska värden. I dessa områden ska stor hänsyn tas till såväl helhetsmiljön som de enskilda byggnadernas kulturhistoriska värden.

Detaljplan och områdesbestämmelser

Byggnader eller områden som är särskilt värdefulla ur historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt och därför inte får förvanskas kan av kommunerna skyddas genom detaljplaner. Dessa används av kommunen som ett verktyg för bebyggelsens utformning och användning och gäller för ett avgränsat område, i allmänhet inom tätbebyggelse. De bestämmelser som läggs in i planen är juridiskt bindande och innefattar både rättigheter och begränsningar för förändringar i området. Skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse markeras med bokstäverna q och k.

q-bestämmelser innebär att byggnaden har ett särskilt kulturhistoriskt värde och att den därmed inte får förvanskas. I plankartan preciseras vad som inte får förvanskas i så kallade skyddsbestämmelser, här kan också rivningsförbud anges och bestämmelser för hur den befintliga utformningen skall bevaras. Även ej bygglovspliktiga åtgärder kan regleras med q som till exempel ändring av interiör.

k-bestämmelser innebär att vid ändring måste byggnadens karaktär och dess kulturhistoriska värden tillvaratas. I plankartan preciseras varsamhetsbestämmelserna, det

kan exempelvis vara bestämmelser för vilken kulör som skall användas vid ommålning av en fasad, eller hur fönster och balkonger skall vara utformade.

Mer om Plan- och bygglagen finns att läsa bland annat i boverket.se/pblkunskapsbanken. Genom Länsstyrelsens informationskarta under fliken *Kulturmiljövård* → *LstO Räkna Q* går det att få en översiktlig bild över de byggnader som skyddas i plan.

Kulturmiljölagen (KML)

Lagen innehåller bland annat bestämmelser för skydd av värdefulla byggnader liksom fornlämningar, fornfynd, kyrkliga kulturminnen och vissa kulturföremål. Portalparagrafen lyder: »Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla.« Byggnadsminnen är byggnader eller anläggningar som genom sitt »kulturhistoriska värde är synnerligen märkliga eller som ingår i ett synnerligen märkligt bebyggelseområde«. Ett byggnadsminne kan bestå av en enskild byggnad eller ett område med ett stort antal byggnader. Vem som helst kan väcka fråga hos Länsstyrelsen som också beslutar om en byggnad eller anläggning skall bli byggnadsminne. Byggnadsminnen regleras genom kulturmiljölagens tredje kapitel. Inom Vara tätort finns det idag två byggnadsminnen, Bengtssonska Magasinet och det före detta tingshuset med tillhörande miljö.

Svenska kyrkans kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser (även gravkapell, kyrkogårdsmurar och andra fasta anordningar) är skyddade i Kulturmiljölagens fjärde kapitel. Detta innebär att de ska vårdas och underhållas så att de kulturhistoriska värdena inte minskas och att utseende och karaktär inte förvanskas. De kyrkobyggnader som är äldre än 1940 har ett generellt skydd men även vissa yngre kyrkor som bedöms ha särskilda kulturhistoriska värden. Kyrkobyggnaden inom tätorten inräknas i det generella skyddet.

Riksintressen för kulturmiljövård

Riksintressen är geografiska områden och regleras enligt Miljöbalken. De är utpekade för att de innehåller nationellt viktiga värden och kvaliteter. Områden kan vara av riksintresse för både bevarande och exploatering. Bland olika riksintressen finns riksintressen för kulturmiljövård. Det kan handla om allt ifrån små miljöer som speglar en speciell historisk epok till vidsträckta landskapsavsnitt som utvecklats under lång tid. Det är kommunens uppgift att i sin översiktsplan ange hur riksintressena ska tillgodoses men Länsstyrelsen har också ett tillsynsansvar för hur Riksintressens värden skyddas vid planläggning.

Vara tätort har inga områden som är utpekade som riksintresse för kulturmiljövården.

Kulturresevat

Ett kulturresevat kan omfatta byggnader, anläggningar, lämningar och marker – men även sådana värden som består av verksamhet, kunskap och traditioner kan hanteras inom ramen för kulturresevatets förvaltning. Om ett område ska skyddas och förvaltas som kulturresevat beslutas av länsstyrelse eller kommun och regleras genom miljöbalken.

Andra lagar och bestämmelser Krav på hänsyn till kulturmiljövärden finns också uttryckligen i bland annat Väglagen, Skogsvårdslagen, Förordningen om statliga byggnadsminnen samt indirekt i Järnvägslagen. Kulturlandskap vårdas och skyddas också bland annat genom miljöstödet inom ramen för EU:s jordbrukspolitik.

I Vara tätort finns idag inga områden som är skyddade som kulturresevat.

Klimatrelaterade risker och hot

Hur de objekt som är av intresse för kulturmiljön inom Vara tätort kommer att påverkas av framtida klimatförändringar går inte att exakt förutspå. En utmaning är dock framförallt de ökade nederbördsnivåerna. Det vi vet med säkerhet är att klimatförändringar inte bara kommer att påverka framtiden utan också vår historia.

Västarvet (sedan 2020 Förvaltningen för kulturutveckling VGR), Kulturmiljö Halland och Länsstyrelserna i Västra Götalands och Hallands län har genom ett samverkansprojekt tagit fram en strategi för att hantera klimatförändringar i kulturmiljöarbetet i Västra Götalands och Hallands län. Resultatet blev rapporten *kulturarv för framtida generationer*. En kartläggning över hur kommunerna inom Västra Götalands län kommer att påverkas på kommunal nivå har även genomförts och redovisas i rapporten *Kulturarv för framtida generationer, bilaga 2*.

Vara tätort

Kort introduktion

Adeliga slægter äro ej någre flere, är Reenstjernska Familien uti Hellums sockn. Allmogen är böjd och upammad i synnerhet till Åkerbruket, hvilket ock uptager deras mästa tid. I mat och dryck äro de sparsamme, i Klädedrägt alfvarsamme. Vidskepelse märkas intet. Byggningssättet är efter Ortens omständigheter och behof. Dialecten är här lika med de andre nästgränsande Härader.

Så beskriver kyrkoherden Magnus Åhlander i Skarstad befolkningen i Varatrakten den 2 april 1786. Somligt stämmer kanske allt jämt, annat har säkerligen ändrats över tiden.

Vara kommun tillhör idag Västra Götalands län och Vara utgör kommunens centralort. Vara socken gränsar i väster till Naum och Ryda, i öster till Önum, i norr till Long och i nordost till Skarstad. Numera utgörs huvuddelen av socknen av uppodlad slättmark. Den majestätiska Varaslättens flacka marker som skiftar i gult och grönt beroende på säsong utgör en mycket speciell fond för Vara tätort. Slätten omringar tätorten och skapar vackra siktlinjer ut mot det öppna landskapet men gör också orten synlig vida omkring.

Vara socken i Barne härad omnämns för första gången under 1380-talet. Ytterst lite är känt om Vara socken före 1500-talet. Fornlämningar och arkeologiska fynd berättar dock att människor bott i trakten sedan 3000-talet före Kristus. Kända fornlämningar inom Vara tätort utgörs idag främst av flatmarksgravar och ett fåtal boplatser.

Redan 1866 får Vara tågförbindelse tack vare järnvägen Uddevalla- Vänersborg- Herrljunga. År 1883 får Vara stationssamhälle municipalrättigheter. Vissa tätbebyggda områden kunde bli municipalsamhällen och utgjorde därmed en administrativ enhet inom en landskommun. Vara municipalsamhälle blev kort därefter köping. Det hände år 1894 och orten blev då den första köpingen i Västergötland. År 1922 flyttades pastoratets kyrkoherde från Skarstad till Vara och pastoratets namn ändras från Skarstad pastorat till Vara pastorat.

Vara socken var uppdelad i Wara köping och Vara landskommun fram till 1935 då de slogs samman. År 1967 bildade Vara köping tillsammans med Ryda, Levene och Laske-Vedum gemensam kommun under namnet Vara köping. Kvänum, Larv och Essunga kommuner anslöts 1974. År 1983 återuppstod Essunga kommun och därmed blev Vara kommun något mindre. Sedan 2002 ingår Vara pastorat i Vara kyrkliga samfällighet som omfattar hela kommunen. Idag bor det ca 4 196 i Vara tätort och totalt har kommunen ca 16 000 invånare.

Vara – karta med tätortens olika delar

Vara har nedan delats in i olika ”årsringar” eller utifrån bebyggelsekategori. Avsikten är att på detta sätt översiktligt tydliggöra tätortens karaktär, framväxt och innehåll. Rapportens upplägg utgår från denna indelning där beskrivningar och miljöer har sorterats utifrån denna.

**Gränsen för Köpingen är en ungefärlig uppskattning för tiden.*

Jordbrukets och landsbygdens bebyggelse

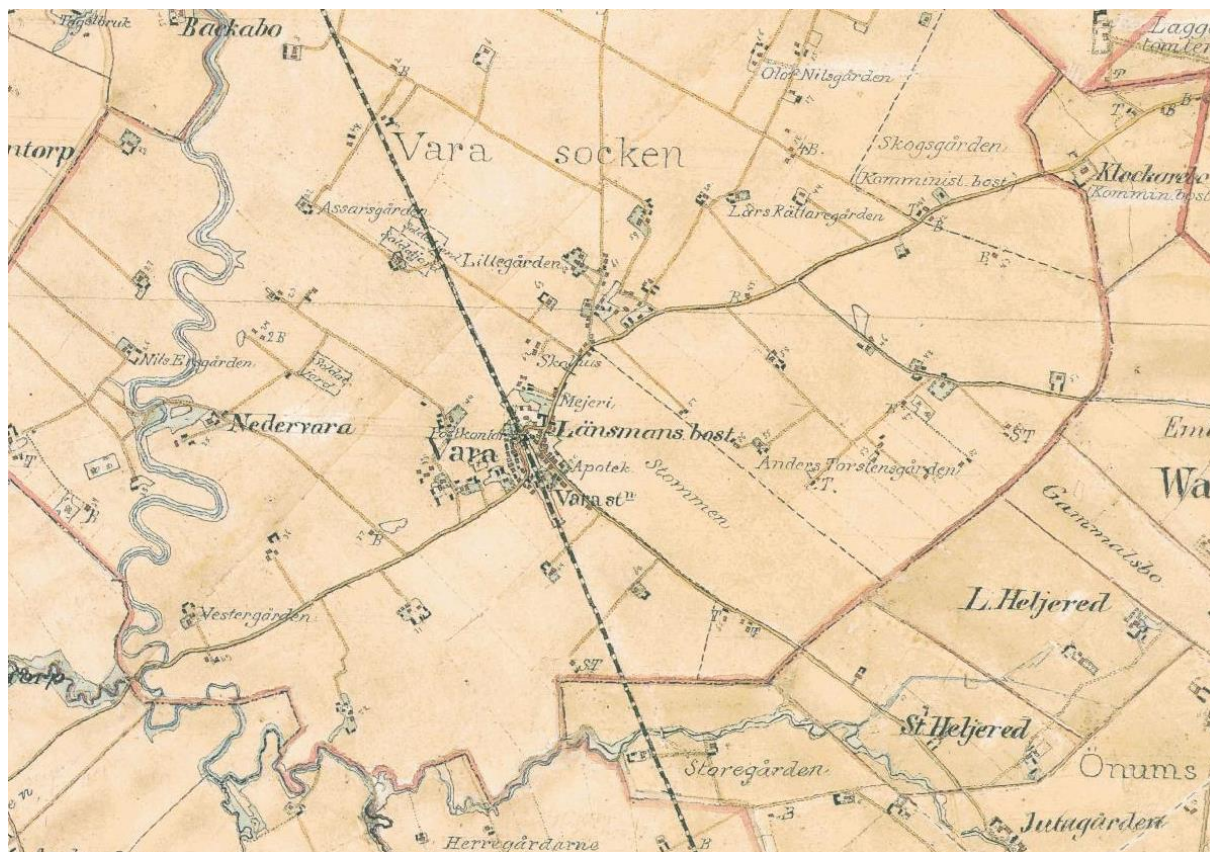
Kort historik

Vara ligger i en utpräglad jordbruksbygd med små socknar och Vara socken var i princip samma sak som *Wara by*. Vid 1700-talets slut fanns det 13 hemmansdelar i byn och två i *Nedervara*, som räknades som en egen enhet. Gårdarna låg samlade i fyra klungor, en större klunga som låg vid nuvarande korsningen mellan Longgatan och Ekedalsgatan, en mindre klunga med tre gårdar, bland annat Stommen, låg norr om nuvarande Storgatan vid Bengtssonska magasinet och en annan mindre klunga låg väster om den. Bebyggelsen i Nedervara låg väster om Vara by nära Afsån.

Markerna i Vara by bestod av åker, äng och betesmarker. Jorden var uppdelad mellan gårdarna i långa smala tegar med stor ägoblandning. Som ett led i rationaliseringen av jordbruket genomfördes skiftesreformer som skulle förbättra ägoförhållandena och underlätta för nyodling m.m. Först ut var storskiftesreformen från 1757 och som genomfördes i Vara 1788. Mer radikalt var Laga skifte som infördes 1827 med avsikten att gårdarna skulle ha sina ägolotter samlade på högs tre ställen. Reformen förde med sig att de gamla byarna splittrades och gårdarna flyttades ut till nya lägen i landskapet. För Varas del

genomfördes laga skifte 1850. När skiftet påbörjades fanns det 59 bönder varav 10 fick bo kvar på sin gamla tomplats. Övriga gårdar flyttade ut och det mönster som framträder på häradskartan från 1870-talet skapades.

Under 1800-talet sker en omfattande nyodling, ängs- och betesmarker lades under plogen och framför allt havreodlingen ökade, något som var mycket påtagligt i Västsverige. 1810 var havre det dominerande sädesslaget i dåvarande Skaraborgs län och Vara-slätten utmärkte sig särskilt. Efterfrågan var stor för bland annat hästfoder. Vara-slätten låg geografiskt bra till och från omkring 1830 började spannmål att exporteras. Förutsättningarna för Varas fortsatta utveckling kom i hög grad att styras av den stora havreexporten under 1800-talet.

Under slutet av 1800-talet var uppodlingen av Vara socken närmast total. Tvärs över ägorna drogs järnvägen, färdig 1866 och vid stationen som anlades växte snart tätorten. Häradsekonomisk karta 1877-82. Lantmäteriet.

Vid 1700-talets mitt försörjde sig 4/5 av befolkningen i landet på jordbruk och dess binärningar. Under 1800-talet ökade befolkningen kraftigt, liksom hela Europa. I början av seklet hade Sverige ca 2,4 miljoner invånare och 1870 hade invånarantalet ökat med 60%. Skaraborgs läns befolkning ökade under samma tid med 80%. En särskilt stor ökning skedde söder och väster om Vara.

Kring 1880-talet drabbades Sveriges havremarknad av hård konkurrens. Många bönder på Varaslätten började så småningom istället inrikta sig på kött och mejeriprodukter, en marknad som gynnades av den begynnande urbaniseringen. Åkerjorden användes allt mer till vallväxter för djurfoder. Många hade däremot svårt att livnära sig och havrebygderna kom därför att bli stora emigrationsbygder. Industrialiseringen och framväxande tätorter lockade också till sig människor från en överbefolkad landsbygd.

Avgörande för tätortens framväxt var anläggandet av järnvägen mellan Uddevalla och Herrljunga som i sin helhet var färdig 1866, och som träffande nog ofta kallats för *Havrebanan*. En station anlades på Vara bys marker och kring denna började snart en tätort att växa fram. Enklare bostadsbebyggelse och verksamheter tillkom utmed framfartsvägarna in mot tätorten. Allt eftersom har tätorten "ätit upp" bondbyn och ett flertal jordbruksfastigheter har rivits och ny bebyggelse har uppförts på den gamla jordbruksmarken. Den kulturhistoriska inventeringen av Vara kommun som genomfördes 1984 beskriver hur flera av de utskiftade gårdarna då stod tomma och sedan dess har flera rivits för att ge plats åt ny bebyggelse.

Övergripande karaktäristik

Bebyggelsen från den gamla bondbyn och tiden då järnvägen var ny ligger idag kvar som öar i tätorten. Här finns manbyggnader och en del ekonomibyggnader samt bostadsbebyggelse som låg utmed infarterna till tätorten. Vissa byggnader inom kategorin har ej utredda förhållanden då byggnadernas karaktär har förändrats i mycket stor utsträckning under de senare åren. De bevarade husens ålder sträcker sig från sent 1800-tal till tidigt 1900-tal.

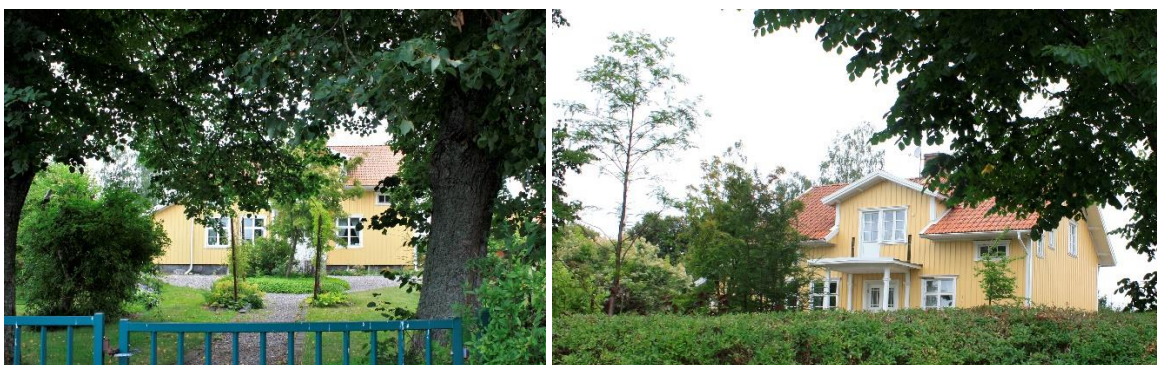
Sammantaget berättar bebyggelsen tillsammans med den omgivande slätten om Varas äldre agrara historia. Här finns spåren av bland annat tidigare ägostrukturer och vägnät, samt bondbyn som har haft en stor betydelse för tätortens ursprung. Nedan följer en närmare karaktärisering av respektive delmiljö inom kategorin *Jordbrukets och landsbygdens bebyggelse*.

Område A. Till den äldsta bevarade bebyggelsen från det tidigare jordbruket hör **Vittlingen 16**. Jordbruket tillhörande fastigheten bedrevs fram till 1971. Gårdsmiljön är idag helt kringgårdad av ny bebyggelse. Den före detta jordbruksfastigheten består av ett bostadshus i 1 ½ plan med fasader i vit locklistpanel. Den centrerade entrén har en klassicistisk omfattning och två fönsteraxlar och mezzaninfönster på vardera sida. Taket är täckt med tegel. Bostadshuset uppfördes 1892–93 och har en relativt välbevarad ursprunglig karaktär. På ena gaveln finns en utbyggnad med pulpettak och vit locklistpanel. Ett timrat uthus med fasader i faluröd locklistpanel hör även till fastigheten. Lillstugan har tidigare innehållit tvättstuga, bostadsrum och snickeriverkstad. Tomten har en tydlig entré med grusgångar, mittrundel och med tillhörande anlagd grönska.

I anslutning till fastigheten ligger Vittlingen 9 och Iden 18 som också härrör från den agrara verksamheten. Iden 18 utmärker sig mest av de två, bostadshuset har genomgått förändringar men byggnadens ursprungliga karaktär är till viss del bevarad. Bostadshusets omgivande trädgård med bland annat mittrundel och grusgångar är fortfarande bevarade.

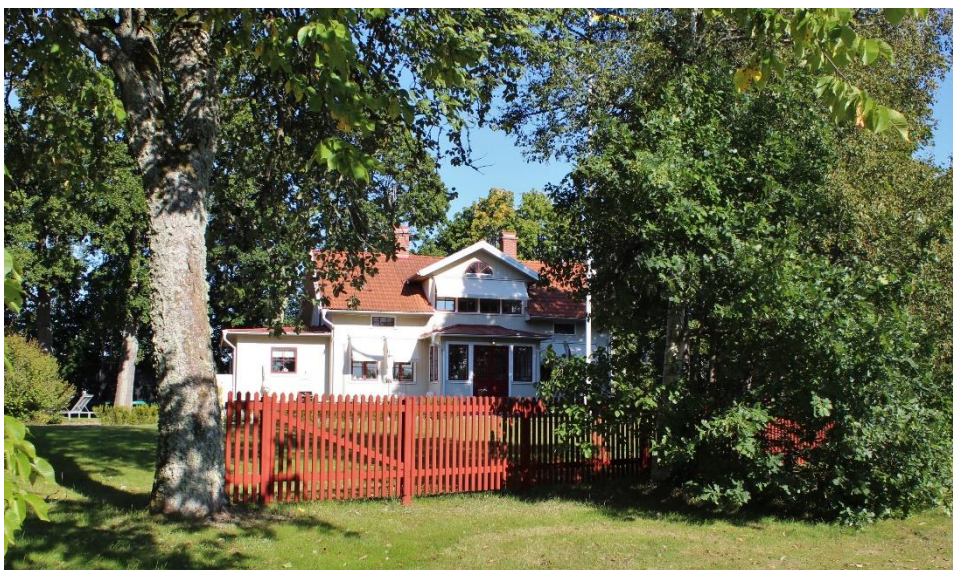

Vittlingen 16.

Iden 18.

Område B. På fastigheten **Kullen 1** ligger bostadshuset till den gård som i folkmun kallades för "Kullengården". Den härradsekonomiska kartan visar att fastigheten var bebyggd på 1870-talet. Att döma utifrån mangårdsbyggnadens karaktär är den troligen från sent 1800-tal och är en så kallad salsbyggnad. I väst finns en senare tillbyggnad. Kring fastigheten löper ett falurött staket vars grindöppning flankeras av två grindstolpar i natursten. På tomten finns också ett falurött uthus med stående locklistpanel. Träden runt fastigheten skapar en lummig miljö av stor betydelse. I detaljplan upprättad 2015 har fastigheten fått varsamhetsbestämmelsen k1.

Kullen 1.

Område C. Bostadshuset tillhörande f.d. **Assargården (nu Ängsklockan 9)**, som är beläget norr om tomten som tidigare tillhörde Stommen, härstammar från 1800-talets andra hälft. Bostadshuset är i 1 ½ plan med fasader i gul locklistpanel och snickerier i bruten vit kulör. Huset har en påkostad snickarglädjeveranda. Längs med mangårdsbyggnadens framsida löper en kallmurad stenmur. Inom tomten finns också ett mindre uthus. En tidigare mangårdsbyggnad låg strax intill det nuvarande bostadshuset.

Från Korsgatan skapas en siktlinje till Assargården, denna passage har historiskt sett länge varit öppen och har ett stort värde för miljön och upplevelsen av den agrart präglade bebyggelsen.

Före detta Assargården.

Område D-E. Längs med Rönngatan ligger **Motorn 1 (D)**. Fastigheten har ett pampigt bostadshus, troligen uppfört kring 1910–1920 med mansardtak och välvd frontespis. Bostadshuset har en mycket välbevarad karaktär. Inom fastigheten finns också ett uthus och en ladugårdsbyggnad. Häradskartan från slutet av 1800-talet visar att fastigheten redan då var bebyggd. I slutet av Rönngatan ligger ytterligare ett bostadshus (E) med ljusblå liggande träpanel, och en trapphusutbyggnad på ena långsidan. Fastigheten har ett tillhörande uthus i

falurött och tidigare fanns också en ladugårdsbyggnad. Fastigheten bebyggdes troligen strax efter sekelskiftet. Både miljö D och E omgärdas idag av tätortens verksamheter och småindustriområde.

Motorn 1.

Område F. I den östra delen av tätorten innanför Östra Ringleden ligger **Torsgården (Torsgården 1:4)**. Fastigheten består bland annat av ett bostadshus uppfört under 1900-talets början. Byggnaden har bruten vit/grå fasspontpanel och gröna snickeridetaljer. Fönstren har småspröjsade överrutor och taket är täckt med tegel. Gavelspetsarna är utförda med enkla korslagda snickerier. Byggnaden har fortfarande kvar sin tidstypiska karaktär. Inom fastigheten finns även ett mindre bostadshus, uthus och två större ekonomibyggnader, samtliga byggnader har faluröda träfasader med vita snickerier och låg sockel av natursten.

I sydväst avgränsas fastigheten idag av ny bebyggelse och i de nordliga väderstrecken av slätten. Genom sitt läge och bevarade helhet utgör fastigheten en värdefull länk mellan tätorten och den omgivande jordbruksbygden.

Torsgården, med många bevarade ekonomibyggnader. Manbyggnaden i vitt skymtar mellan dem.

Område G. Till det mer lantliga inslaget i tätorten hör också den bostadsbebyggelse som växte upp utmed de gamla landsvägarna mot Lidköping, Long och Skara. En speciell miljö finns vid korsningen mellan Storgatan/Longgatan och Smedjegatan. Det var en plats där många hantverkare bosatte sig. En oreglerad framväxt av små enkla bostadshus och verksamheter var ett typiskt karaktärsdrag utmed infarten till städer och tätorter under industrialismens tidigare skeden. Här kunde byggnation ske oreglerat och de boende slapp betala vissa skatter, i Varas fall gällde det municipalskatt och efterföljande köpingskatt. Miljön innehåller även två byggnader (Snödroppen 18/ Villa Fridhem och Lövkojan 5) som till skillnad från det pittoreska gyttret av bebyggelse kring Storgatan/Longgatan och Smedjegatan uppförts på väl tilltagna fastigheter med mycket grönska. Dessa byggnader har genomgått förändringar men har kvar vissa ursprungliga karaktärsdrag, övrig bebyggelse har genomgått stora förändringar där byggnadsvolymer generellt är det enda som är bevarat.

Ett mycket speciellt hus i området är den s.k. **"Amerikanska villan" (Lövkojan 9)**. Byggnaden uppfördes av en hemvändande emigrant på dennes svärfaders hemmansdel i Torsgården. Huset låg därmed när det byggdes vid sekelskiftet 1900 utanför köpingen. Bostadshuset är i 1 ½ plan och uppförd i den amerikanska arkitekturstilen "Stick style" som blev populär under 1800-talets andra hälft. Träfasaderna är rikt utsmyckade med bland annat liggande och stående fasspontpanel, dekorativ spånbeklädnad, friser och burspråk. Byggnaden har genomgått en del förändringar men är ett bra exempel på tidens panelarkitektur som bland annat nådde oss via hemvändande emigranter. Huset har såväl arkitektoniska som personhistoriska värden.

"Amerikanska villan"

Korsningsbebyggelsen vid Storgatan/Longgatan och Smedjegatan. Prästkragen 13 och Lövköjan 9 har fått skyddsbestämmelsen q i detaljplan 1991, vilka allt jämt är relevanta.

Område H. Byggnaderna inom område H har inte närmare utretts i detta sammanhang. Bebyggelsen har delvis mycket förändrade exteriörer. Däremot har platsen varit bebyggd med mindre bostadshus placerade tätt i anslutning till vägsträckningen i över ett sekel.

Rekommendationer och förhållningssätt för Jordbrukets och landsbygdens bebyggelse

Merparten av de kvarvarande mer agrart präglade miljöerna har ett kulturhistoriskt värde genom kopplingen till Vara by och berättelsen om det äldre odlingslandskapet och bör hanteras varsamt.

- För de utpekade objekten är det viktigt att byggnadernas karaktär och tidstypiska drag respekteras vad gäller exempelvis taklutning, fasadmateriäl, takbeklädnad och våningsantal, ursprungliga fönster och fönstersättning.
- Värna om befintliga uthus, ladugårdsbyggnader och gårdsmiljöernas lantliga prägel, vilka tydliggör kopplingen till den äldre agrara miljön.
- Bevara miljöns småskaliga och oreglerade karaktär kring Storgatan/Longgatan och Smedjegatan.

Utvalda representativa objekt

- 1. KULLEN 1, Vara Kullen 1**
- 2. LÖVKÖJAN 9, Smedsliden 3 "Amerikanska villan"**
- 3. MOTORN 1, Rönngatan 3**
- 4. TORSGÅRDEN 1:4, Vara Backa 1**

- 5. VITTLINGEN 16, Västergården 3**
- 6. ÄNGSKLOCKAN 9, Assarsgatan 2**

Stationssamhället

Kort historik

1800-talets senare hälft och tiden kring sekelskiftet 1900 var de stora järnvägsbyggenas tid i Sverige. Vid sidan av de statliga stambanorna anlades också ett stort antal privata järnvägar. En av dessa drogs genom Vara socken, vilket därmed blev den viktiga injektionen för framväxten av tätorten. År 1866 öppnade järnvägsförbindelsen, Uddevalla-Vänersborg-

Herrljunga järnväg (UWHJ), initiativtagarna var ett privat bolag med landshövdingen i dåvarande Älvsborgs län Eric Sparre som en drivande kraft. En viktig orsak var behovet av snabba och billiga transportmöjligheter för jordbruksprodukter, och främst då den lukrativa havren där Storbritannien blivit en viktig marknad. Intresset var stort från exportfirmor att få en järnvägsförbindelse med havredistriktet och handelsfirman Thorburn och söner i Uddevalla var en av de mest framgångsrika. De sålde en stor del av den havre som exporterades från Varasläätten.

Ägaren till Nils Ersgården började samtidigt som anläggandet av järnvägen att stycka av och sälja tomter. Varas första centrum kom därmed att växa upp längs med järnvägens västra sida, söder om kyrkan, inom nuvarande kvarteret Järven. Järnvägsgatan blev ett av de tidigaste huvudstråken. Den första etappen av bebyggelse var mindre och hade en tätare karaktär än det som kom att bebyggas efter att Vara fått municipalrättigheter. Här fanns bland annat handel, hotell, caféer och hantverksverksamheter. Tidigare hade handel inte varit tillåten utanför städerna men näringsfrihetsförordningarna år 1846 och 1864 gjorde det nu möjligt. Det växande stationssamhället gav olika handlare en chans till en lukrativ investering och det ska som mest ha funnits 16 spannmålshandlare, och lika många magasin. Bönderna slapp nu att åka till Borås, Lidköping och andra marknader för att sälja sina produkter, och kunde vända sig till handlarna vid järnvägsspåret. Här kunde bönderna även inhandla förnödenheter.

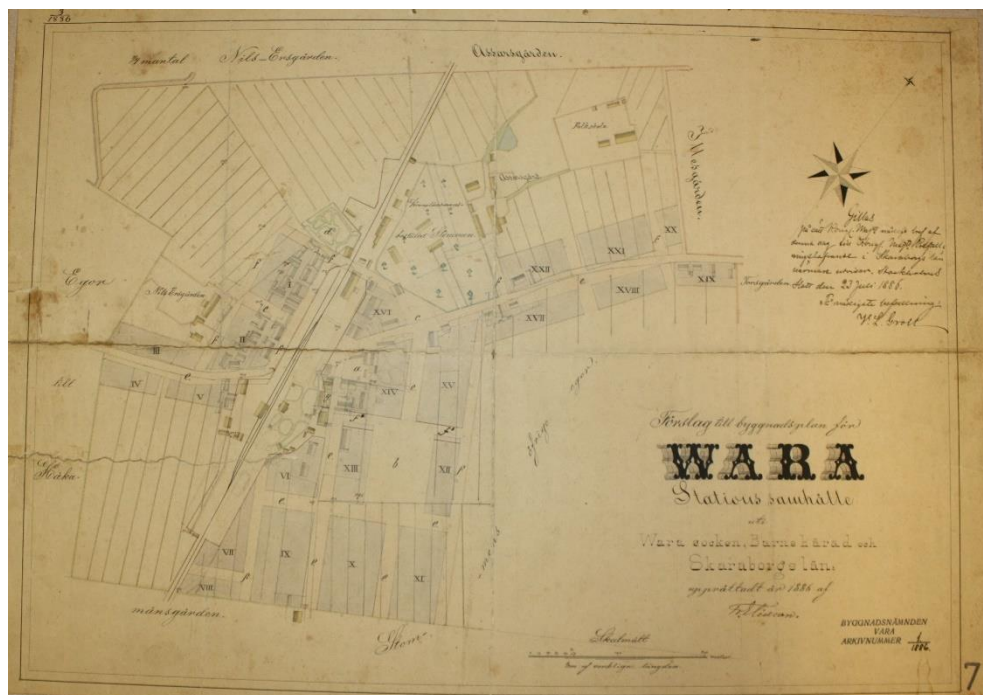

Vykort med stationshuset som det såg ut i början av 1900-talet. Källa: Järnvägmuseet.

År 1883 fick Vara stationssamhälle municipalrättigheter. Den framväxande tätorten var allt jämt en del av den omgivande landskommunen men fick nu visst självbestämmande. För att hantera frågor som tätare bebyggelse medförde infördes vissa stadsstadgor som municipalsamhället skulle följa, såsom byggnadsstadga, brandstadga och hälsovårdsstadga. Kung. Maj:t hade 1874 fastställt en byggnadsstadga för rikets städer och stadsliknande samhällen som innebar krav på upprättande av byggnadsordningar och byggnadsplaner. Byggnadsstadgan var ett försök att komma tillrätta med de problem som uppstått i samband med den begynnande urbaniseringen i Sverige. I de gamla trästäderna var brandfaran ett ständigt hot och det fanns stora sanitära problem.

De stadsplaneideal som kom att styra för tiden var de regelbundna och symmetriska byggnadsplanerna. Gatorna gjordes raka och breda för att låta vinden föra in frisk luft och solens ljus, samt hindra bränder. Gatorna skulle avgränsa rätvinkliga kvarter i samma

omfång. Rätvinkligheten blev dock inte total i Vara då axlarna till byggnadsplanen från 1886 utgjordes av de redan befintliga landsvägarna mot Naum och Long. Intressant är namnet Storgatan, något som finns i nästan alla municipalsamhällen.

Byggnadsplan Wara Stationssamhälle 1886, väster om järnvägen ligger kv. Järven och öster om järnvägen finns vid denna tid bland annat bank. Apotekaren Schagerström hade startat verksamhet i närheten av stationen redan 1868. Planen upprättades av Fr. Eliasson och visar hur man tänkte att gator och kvarter skulle anläggas. Vara kommunarkiv.

Byggnadsplan Wara Stationssamhället 1892. Planens huvuddrag är mycket lik den tidigare. Källa: Vara kommunarkiv.

Övergripande karaktäristik

Järnvägen med tillhörande miljöer har en mycket stor betydelse för upplevelsen av dagens Vara. Den är en central del av tätorten och Varas identitet. Järnvägsstationen med sin djärva framtoning utgör ett unikt inslag i stadsbilden och med raka gator skapas siktlinjer där stationen utgör fonden.

Det som här benämns stationssamhället är den del av Vara som bär tydligast prägel av den tidiga historien och av järnvägen. Området omfattar bebyggelse som tillkom främst under 1800-talet andra hälft i anslutning till stationen. Ett antal av de äldre byggnaderna har dock genom åren ersatts av nya och området är inte homogent.

De gröna ytorna binder samman området. Längs med ena sidan av Järnvägsgränd och Bangårdsgatan finns planterade träd, bland annat ämnade till att skydda byggnaderna från eventuella gnistor orsakade av tågen på järnvägsspåret.

Sammantaget så har området genomgående en variation av volymer men med en småskalig karaktär. Stationssamhällets äldre bebyggelse är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk och miljömässig synpunkt. Här framträder kvarteret Järven men också Hjorten tillsammans med Bengtssonska magasinet som särskilt intressanta då de berättar om det äldre Vara och grunden för Varas tillkomst – havreodling, järnväg och handel.

Område A. Bengtssonska magasinet uppfördes 1867 precis intill järnvägsspåret. Det består av en äldre lägre del och en yngre högre del, båda i 2 ½ plan i stolpkonstruktion. Den yngre delen tillkom någon gång mellan 1886 och 1892. I den äldre delen finns en torkria. Fasaderna på den äldre delen är klädda med faluröd lockpanel och på den yngre med locklistpanel. Byggnaden har vita dörr- och fönsteromfattningar och vita foder kring vädringsluckorna. Dörrar och luckor är målade i ockragul linoljefärg.

Spannmålsmagasinet har ett mycket stort värde för Vara tätort då byggnaden bland annat är den sista kvarvarande av sitt slag och är mycket ursprungligt bevarat. Det är skyddat som byggnadsminne enligt Kulturmiljölagen.

Högst upp från vänster **Bengtssonska hemmet** och t.h. tillhörande uthus. Längst ned t.v. Idas paviljong, i den lilla hexagonformade byggnaden bedrev Ida Svensson kaféverksamhet under 1920- och 30-talet. Byggnaden stod tidigare vid Hotellgatan. T.h. **Bengtssonska magasinet**. William Thorburn uppfört det som senare kom att kallas Bengtssonska magasinet och sålde byggnaden 1899 till Johan Bengtsson, som också köpte länsmanabostället sedermera Bengtssonska hemmet, efter kronolänsman Axel Ryman. Dessförinnan hade Bengtsson hyrt en bostad i södra änden av Olas gränd av snickaren Johan Andersson Duktig.

Magasinet och **Bengtssonska hemmet** som ligger intill har en lång gemensam historia. Byggnaderna präglas av sin tidstypiska karaktär. Bostadshuset Bengtssonska hemmet är timrat och har fasader av locklistpanel. På sadeltaket ligger falsad plåt. Under 1950-talet fick det en svängd utbyggnad i funktionalistisk prägel, denna del används idag som församlingshem. Utbyggnaden har gula slätputsade fasader. Gårdsplanen mellan Bengtssonska hemmet och magasinet är belagd med grus. På tomten finns ett äldre uthus som använts som dass och ett liten hexagonformat lusthus med fönster- och dörröppningar utsirade i ett fantasifullt mönster. I anslutning till tomten ligger byggnaden där Apotekare Lilja bedrev apoteksverksamhet. Apotekaren startade verksamheten efter att det första apoteket brunnit ned 1887. Byggnaden är idag mycket förändrad.

Område B. Vara har drabbats av återkommande bränder och **kvarteret Järven** är det enda område som finns kvar där Varas tidigaste utseende och karaktär ännu går att utläsa. Det innefattar bebyggelsen beläget längs med Järnvägsgatan och delar av Olas Gränd där bebyggelsen övervägande består av låga envåningslängor. Det dominerande fasadmaterialet är träpanel i dova kulörer där den äldre bebyggelsen tidigare målats i linoljefärger eller slamfärger. De äldre byggnaderna inom kvarteret har en representativ framsida vänd mot järnvägen/Järnvägsgatan och en baksida som är mindre representativ, anpassad efter de verksamheter som verkat i byggnaderna. Järven 3 och 17 vars tillhörande byggnader som är förlagda längs med Olas gräns är målade i röd slamfärg. Gatusträckningen Olas gränd har i norr ett mindre parti belagt med kullersten samt gatsten som bidrar till miljöns karaktär.

Vy mot kvarteret Järven från lilla torget. Från vänster till höger **Järven 13, 14 och Järven 15**.

Järnvägsgatan.

Olas gränd, bild t.v. **Järven 3 och 17**. Bild t.h. **Järven 14 och 15** till höger i bild och **Järven 7** till vänster.

Mellan Olas Gränd och Västergatan har i norr ny bebyggelse tillkommit under 1980-talet i form av parhus och mindre flerbostadshus i tvåplan, klädda i träpanel. Vid Västergatan 8 byggdes omkring 1974 ett enfamiljshus som försökte efterlikna Naumstugan vid folkhögskolan.

Längs med fastighetens kortsida vid Västergatan och Tingshusgatan ligger två bostadshus i 2 plan med vind och källarplan. Byggnaderna är högre än de äldsta byggnaderna inom kvarteret. Den ena byggnaden mot Västergatan har blivit tilläggsisolerad men har delar av sina ursprungliga 20-talsklassicistiska drag kvar. Inom fastigheten finns ett äldre uthus som troligen tidigare användes som dass. Byggnaden vid Tingshusgatan, den äldsta av de två, hade tidigare fasader i liggande och stående träpanel men har idag fått fasader av annan karaktär.

Bil t.v. **Järven 2** och **Järven 1**. Bild t.h. Järven 2, uthus.

Trots att vissa byggnader inom kvarteret Järven blivit ersatta och delar av den äldre bebyggelsen genomgått förändringar i olika omfattning, behåller kvarteret fortfarande sin tidiga småskaliga och täta karaktär. Kvarteret är däremot mycket känsligt för eventuella ytterligare förändringar.

Vy in mot Olas gränd från Järnväggsgatan/Tingshusgatan. Gränden är lagd med gatsten och kullersten.

Område C. Intill Järven ligger **kvarteret Hjorten**. Det har en glesare karaktär då de uppfördes strax efter sekelskiftet. Byggnaderna som ligger inom fastigheterna närmast järnvägsspåret har en tydlig framsida mot järnvägen och ligger i liv med gatusträckningen. Tillsammans med Järven bidrar byggnaderna inom miljön med kulturhistoriska värden för stationssamhället i sin helhet.

Det finns några byggnader inom stationssamhället som är putsade, där ibland stationshuset och en byggnad belägen längs med Bangårdsgatan som tidigare inhyste en **“vattenfabrik” (Hjorten 6)**. Benämningen syftar på att man här tillverkade soda- och vichyvatten och läsk. På byggnadens gavel syns mycket svagt just detta ord. Det var ett vanligt inslag redan under industrialismens barndom att fabriksbyggnader längs med järnvägen utnyttjade skyltläget och annonserade vad de tillverkade eller hette genom att måla det på fasaderna (jämför Pellerins margarifabrik i Göteborg). Byggnaden är i 2 plan och fasaderna är spritputsade med slätputsade fönsteromfattningar. På byggnadens långsida mot gatan finns ett mittparti mellan våningsplanens fönsteraxlar som är slätputsat, här stod troligen tidigare fabriksens namn.

Bangårdsgatan med Hjorten 6 i förgrunden.

*Vy från Varas järnvägsplattform mot **Hjorten 6**.*

Längre ner på samma gata ligger två bostadshus som uppförts strax efter sekelskiftet. Byggnaderna har genomgått många förändringar men har vissa tidstypiska fasaddetaljer kvar och ett stort miljövärde (**Hjorten 7 och 15**). På respektive tomt står samtida uthus. Bostadshusen är i 1 ½ plan.

HJORTEN 7.

Hjorten 15.

Område D. När järnvägen anlades hade stationshuset en för tiden tidstypisk karaktär med rik panelarkitektur vanlig på stationshusen utmed banan. Byggnaden genomgick, i samband med järnvägens förstatligande, stora förändringar i mitten av 1900-talet då den fick en mer funktionalistisk prägel. År 2012 fick stationen sitt nuvarande utseende genom en konstnärlig gestaltning av den tyska konstnären Catharina Grosse. Konstverket som heter *Blue Orange* är något av en vattendelare mellan Varaborna och med sitt kraftfulla uttryck ger det stationsmiljön en mycket speciell och unik prägel.

Stationshuset i Vara, idag en del av konstverket "Blue Orange".

Rekommendationer och förhållningssätt för stationssamhället

Bengtssonska magasinet är skyddat som byggnadsminne enligt 3:e kap Kulturmiljölagen. Det förvaltas tillsammans med Idas paviljong av Vara hembygdsförening.

- Ett särskilt stort värde enligt ovan kan tillskrivas fastigheterna utmed järnvägen i kv. Järven och Hjorten. Områdets småskalighet är ett viktigt karaktärsdrag. Denna miljö är känslig för förändringar.
- För de utpekade objekten är det viktigt att byggnadernas karaktär och tidstypiska drag respekteras vad gäller exempelvis taklutning, fasadmaterial, takbeklädning och våningsantal, ursprungliga fönster och fönstersättning. Samt värna om och uppmuntra till tidstypisk färgsättning.

Utvalda representativa objekt

1. HJORTEN 6, Bangårdsgatan 4

2. HJORTEN 7, Bangårdsgatan 6

3. HJORTEN 15, Bangårdsgatan 8

4. Kv. Järven, Järnvägsgatan, Olas gränd, Västergatan.

JÄRVEN 1, 2, 3, 7, 12, 13, 14, 15 och 17.

5. Vara stationshus

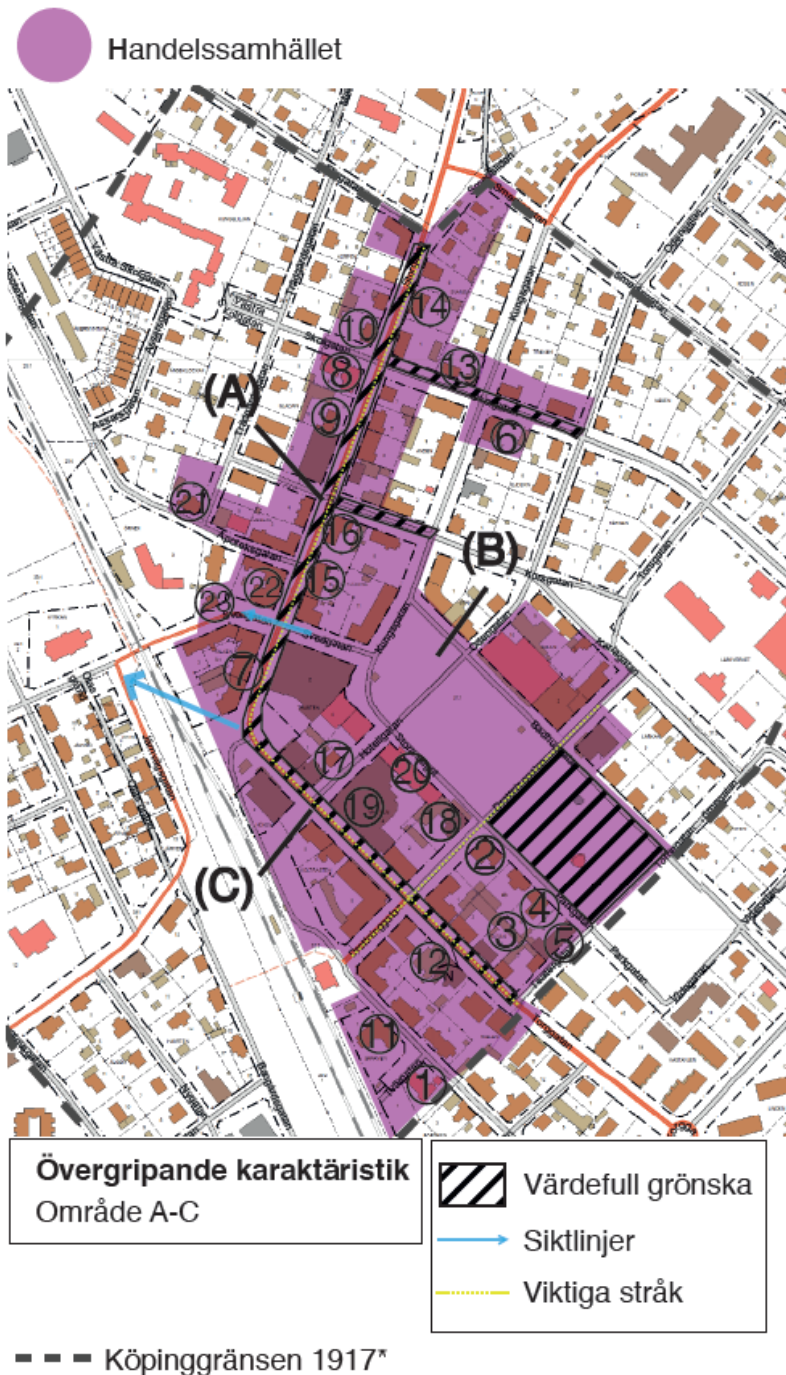
6. ÖRNEN 3, Apoteksgatan 7

Bengtssonska magasinet och Bengtssonska hemmet

Järven 15

Handelssamhället

*Gränsen för Köpingen är en ungefärlig uppskattning för tiden.

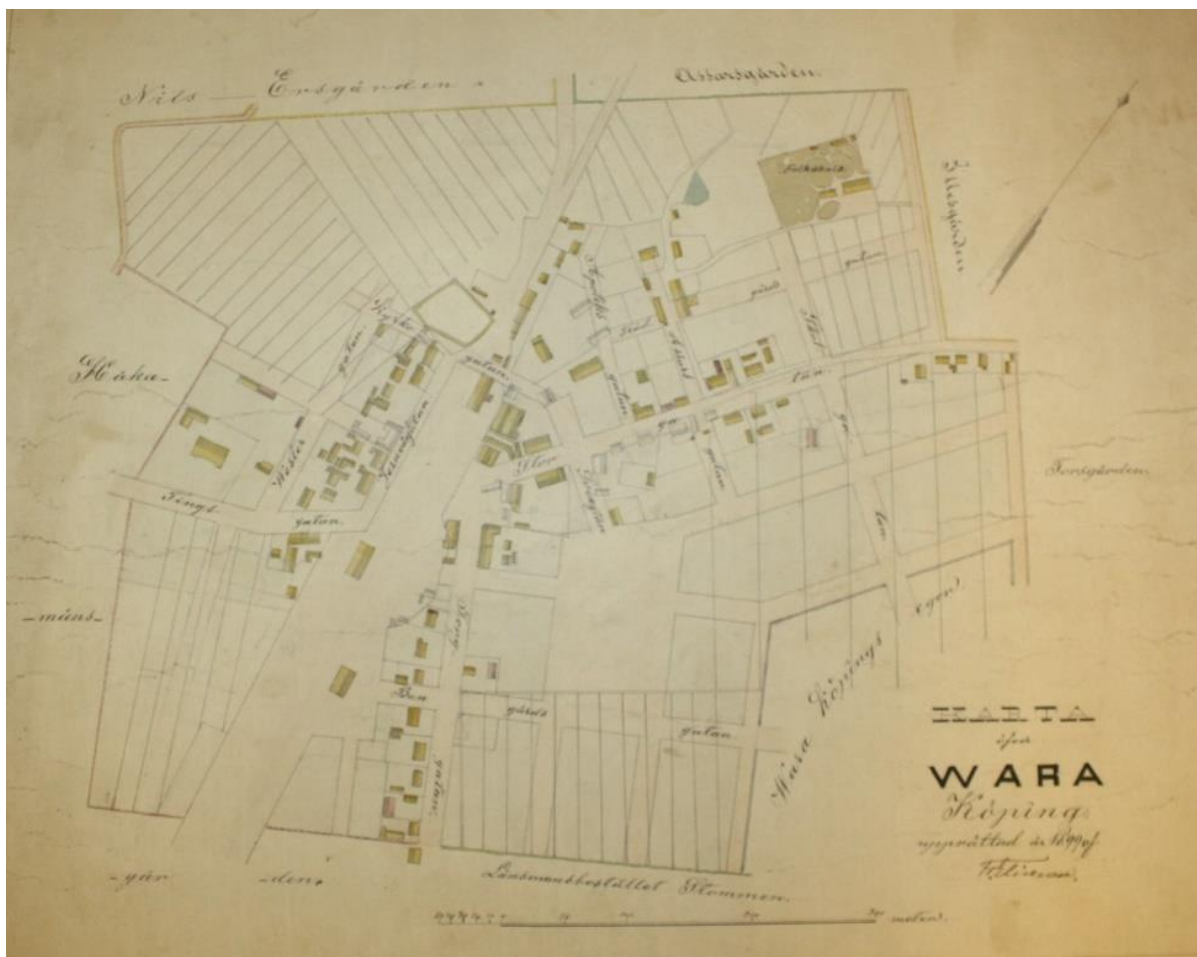
Kort historik

År 1894 blir Wara stations- och municipalsamhälle Västergötlands första köping. Tätorten blev därmed fristående från den omgivande landskommunen och vissa stadgar såsom brandstadga, hälsovårdsstadga och byggnadsstadga måste nu uppfyllas. Fem år senare kunde köpingen förvärva delar av länsmansbostället Stommen. Det fanns nu ledig mark som

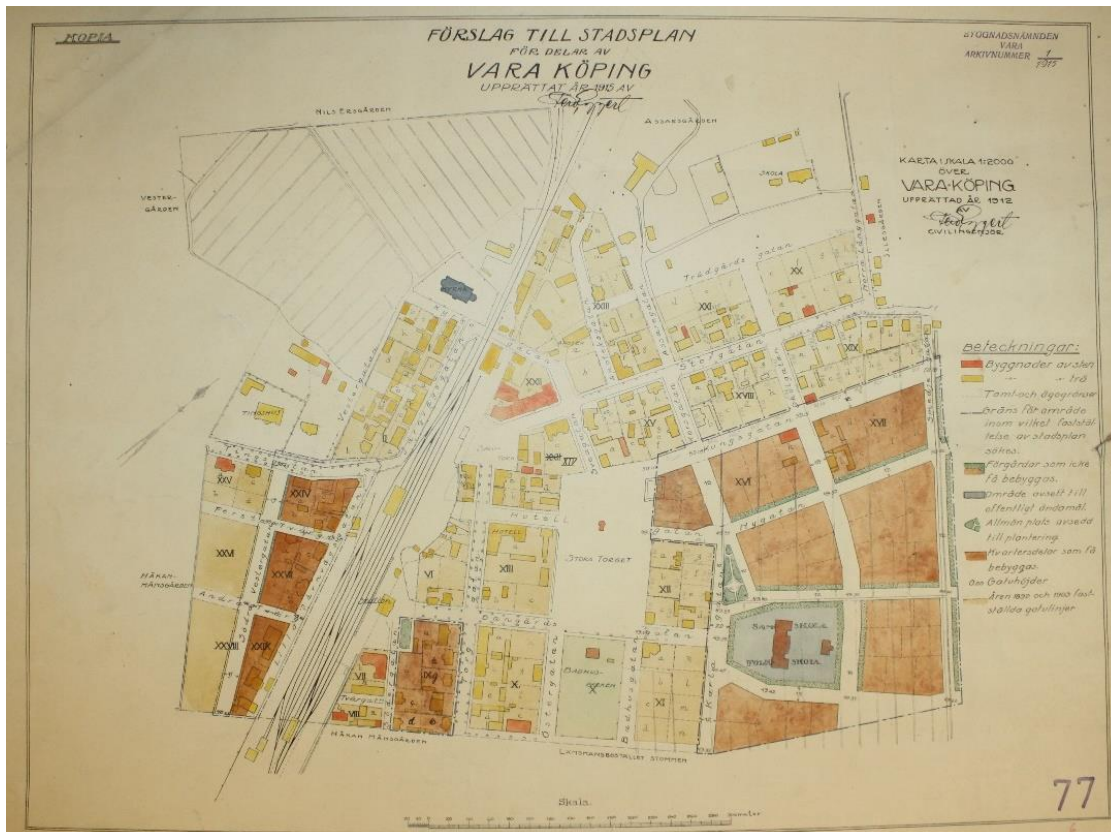
gjorde att fler byggnader med affärer och andra verksamheter kunde uppföras. En stor del av byggnadsplanen från 1892 kunde realiseras och den kom att styra Varas kvartersindelning.

Tätorten blev ett allt viktigare handelscentrum för den omgivande bygden. År 1897 beskriver en tågresenär köpingen som den mest betydelsefulla utefter järnvägen mellan Herrljunga och Uddevalla, resenären beskriver också köpingens byggnader som vackra.

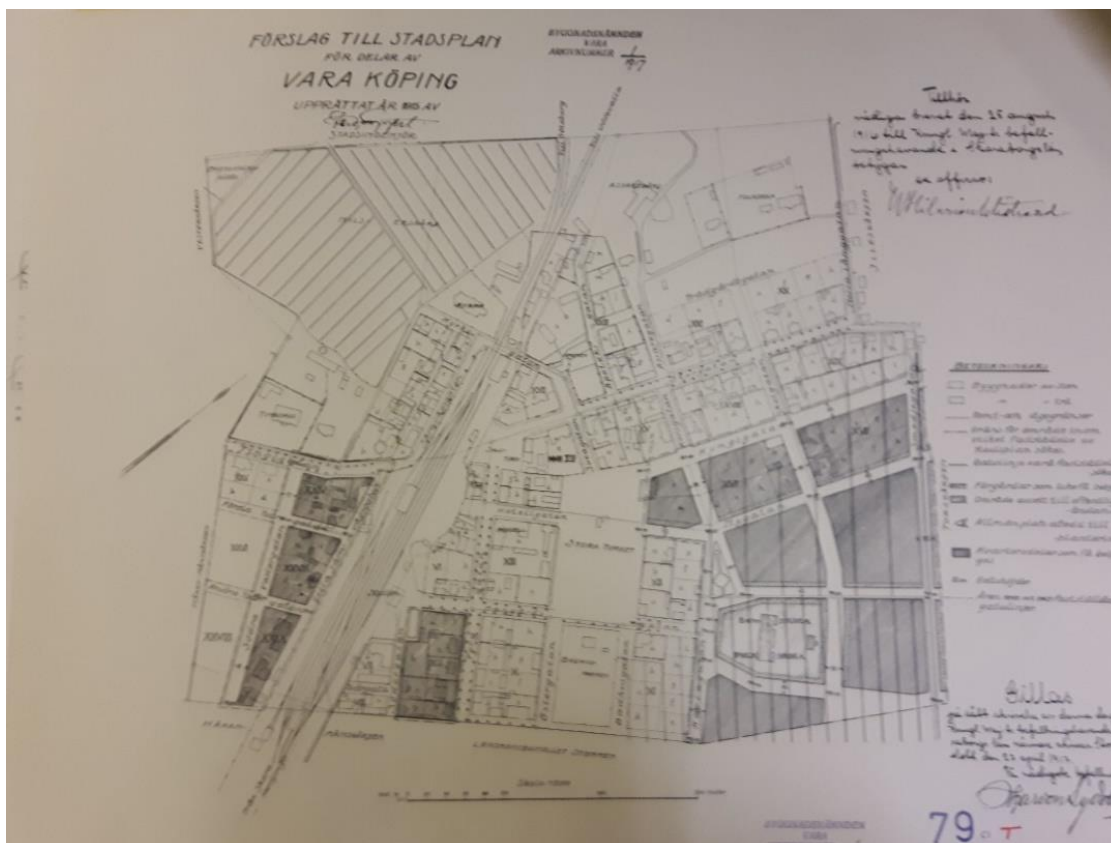
Vara köping var även efter den stora havreexportens tid en viktig handelsort för jordbruksprodukter och trots att exportepoken var över fortsatte odlingen av havre på Varaslätten. Vid sidan av den viktiga spannmålshandeln blev försäljare av parti och minutvaror allt fler. Här fanns exempelvis bageri, järnhandel, hotell, postkontor, urmakare och fotograf. Stora torget, som redan innan tätorten blev municipalsamhälle var en plats för marknader kom succesivt att bli en centralpunkt både för tidens och den framtida handels utveckling.

Karta över Wara Köping upprättad år 1899. Köpingen hade vid denna tid förvärvat delar av Stommen vilket gjorde att byggnadsplanen från 1892 kunde genomföras. Resterande del av marken som Köpingen förvärvade var ännu inte reglerad. Vara kommunarkiv.

Förslag till stadsplan för Vara köping av Ferdinand Eggert 1912. Eggert var arkitekt och civilingenjör, född i Eggvena och utbildad på Chalmers. Han ligger bakom flera stadsplaner och var vid denna tid anställd på stadsingenjörskontoret i Göteborg. Vara kommun.

Planen som upprättades mellan 1912-1915 kom att vinna laga kraft 1917. Vara kommun.

Storgatan, fotografiet är taget vid Storgatan 3 kring 1900-talets början. Enligt byggnadsstadgan skulle byggnader förlagda längs med hörntomter utformas med avfalsade hörn, hörntorn var även vanligt. Bildkälla: Ur Jerker Petterssons samling/ Vara kommunarkiv.

Elimkapellet 1950, Skolgatan. T.v. Interiör T.h. Exteriör. Fotograf: Kocks fotoateljé/ Västergötlands museum.

Sedan några år tillbaka ligger Coop i den del av fastighet som byggdes 1973 för ICA:s livsmedelshall. Däremellan var hallen en Netto-butik. Bildkälla: Vara hembygdsförening.

Vara Kooperativ 1951. Kooperativa föreningen uppförde 1947 och var i bruk med ett antal tillbyggnader fram till det att Konsum slog igen på 1990-talet. Då köpte kommunen fastigheten och byggde om den till bland annat bibliotek. Fotograf: Kocks fotoateljé/ Västergötlands museum.

Torggatan 18, Bryggeriet Nordpolen. Byggnaden revs i samband med att den nuvarande bostadsbebyggelsen uppfördes. Bildkälla: Vara hembygdsförening.

Torggatan 15, år 1903. I byggnaden t.h. i bild startade ett syskon till Bryggeri Nordpolens ägare Theodorsbageri sedermera Conditori Nordpolen. Bildkälla: Vara hembygdsförening.

Torggatan sett från Lilla torget. Bildkälla: Vara hembygdsförening.

Vy över stora torget 1963. Fotograf: AB Flygtrafik/ Västergötlands museum.

Vy över delar av Vara tätort 1947. Mitt på torget står ett spruthus som idag är rivet. Beläget vid järnvägsöverfarten står den nu rivna byggnaden Vallers spannmålsmagasin, grannfastigheten är kvarteret Falken vars detaljrikedom även återfinns mot järnvägsspåret. Fotograf: AB Flygtrafik/ Västergötlands museum.

Övergripande karaktäristik

Området som här benämns handelssamhället har genomgående en mycket stadsmässig prägel utmed Storgatan och Torggatan med många vackra trähus men också den mer ståndsmässiga stenstadens påkostade hyreshus, samt ett representativt torg med kommunhuset. Vanligt är handel eller verksamhet i bottenvåningen och bostäder ovanpå. Raka gator med långa siktlinjer och trädplanteringar sätter sin prägel på centrala Vara. De olika byggnaderna sträcker sig tillkomst- och stilmässigt över ett långt tidsspann, från 1800-talets slut till 2000-tal.

Område A. I Storgatans södra del är kvarteren påkostade med flera stenhus uppförda efter branden 1900. De ersatte då byggnader av trä. De är uppförda i en eklektisk arkitektur med drag av jugend och 1800-talets nystilar, men också periodens rikedom på olika material och fasadindelningar präglar kvarteren. Typiskt för jugend är bland annat böljande och mjuka former, putsade ljusa fasader, burspråk, växtmotiv och växtornament. **Falken 1 och 2** har denna karaktär och är mycket välbevarade trots att fastigheten byggts samman med en ny byggnadskropp längs med Sveagatan. Som ett eget litet blickfång ligger **Örnen 2** som är i betydligt mindre skala men även den med tydliga jugenddrag. **Örnen 1** är av liknande karaktär som kvarteret Falken men har utbytta fönster. **Tjädern 9**, Storgatan, är uppförts i 20-talsklassicistisk stil men har genomgått fönsterbyte. Sammantaget utgör denna del av Storgatan en miljö av mycket stort värde för Vara, såväl de enskilda objekten som helhetsmiljön.

Storgatan med **Kv. Falken** t.v. i bild.

Byggnaderna inom fastigheten **Falken 1 och 2** uppfördes år 1900. Fastigheten är q-märkt i detaljplan från år 1991.

Örnen 1, byggnaden uppfördes under 1910-talet.

I övrigt präglas gatusträckningen av småskalighet. De äldre byggnaderna i två plan har fasader av omsorgsfullt utformad panelarkitektur, som till exempel **Korpen 2** och **Svanen 3** vid Storgatan, och fastigheten **Ängsklockan 10** på Apoteksgatan, från tidigt 1900-tal. Kvarterens kvadratiska indelning är fortfarande tydlig och byggnadskropparna ligger i linje längs med den idag raka gatusträckningen. **Gladan 8**, Storgatan 13, som troligen uppfördes mellan 1886–1892 utgör ett undantag, som följer en äldre sträckning av vägen. Huvudbyggnaden har idag fasadbeklädnad av eternit men byggnadsvolymen är intakt.

Miljön innehåller även byggnader med fasader av puts uppförda under tidsperioden 1910–1930-tal, exempelvis **Tjädern 10** uppfört i slutet av 1930-talet. Byggnaden som är i två hela plan hade tidigare affärslokaler i bottenvåningen men idag har lägenheter inretts i nästan hela byggnaden. Trots gjorda förändringar har byggnaden ett värde för miljön utmed Storgatan.

Bild t.v. Storgatan, från vänster i bild Gladan 8 och Vara missionskyrka. Bild t.h. uthus inom fastigheten Gladan 8.

Storgatan.

På vissa byggnader längs med Storgatan har fasaderna bytt karaktär, ett exempel är Gladan 2 som uppfördes kring 1940–50 talet i en typisk funktionalistisk stil som senare genomgick en stor ombyggnad. Byggnaden är i tre plan och har nu fasader i tegel och ljusgul slätputs, samt ett sadeltak. Flera av de äldre byggnaderna inom miljön har blivit tilläggsisolerade och/eller fått ny träpanel av annan karaktär. Delar av den ursprungliga utformningen är synlig i socklar av natursten och i byggnadernas volymer, exempelvis avfasade hörn, men husen har idag mest ett miljöskapande värde.

I området finns ett flertal byggnader med kyrklig koppling och tydlig prägel från sin tillkomsttid, exempelvis Ugglan 5 som troligen uppfördes under 1950-talet med fasader av rött tegel och kopparklätt tak. Byggnaden används idag som Pingstkyrka men har byggts om för att även kunna inrymma lägenheter. **Vara missionskyrka** längs med Storgatan som uppfördes 1902–1905 i särpräglad panelarkitektur är mycket välbevarad och av stort värde för miljön. Vid Skolgatan i närheten finns en liten hörnbyggnad med avfasat hörn, på fastigheten **Svanen 2**, som troligen är från samma tid. Byggnaden har tidigare bland annat inrymt kopparslageri och Elimkapell. Idag har byggnaden genomgått stora fasad- och funktionsförändringar, men kan tillskrivas immateriella värden genom sin historia som bland annat är kopplad till den frikyrkliga verksamheten i Vara.

Miljön innehåller även ett flerbostadshus beläget vid Kungsgatan/Skolgatan inom fastigheten **Ejdern 7**. Byggnaden som troligen uppfördes under 1910-talet är i 2 ½ plan med fasader i röd spritputs och med partier i vit slätputs. Fönstren är höga med spröjs och avslutas upptill med segmentbåge.

Viktiga för miljön är trädplanteringarna längs med Storgatan som också binder samman träden längs med Korsgatan och Skolgatan. Utmed gatusträckningen finns en milsten samt en väghållningssten.

Vara missionskyrka, f.d. Immanuelkyrkan, ritades av byggmästare C J Svensson i Vara och byggmästare Martin Frisk från Borås byggde kyrkan mellan 1902–1905. Bokhandlaren Valfrid Jansson ska ha bidragit till kyrkans något originella utformning. I kyrkans finns en stor tavla föreställande Jesus i Getsemane utförd av målarmästaren Axel Malmström.

Område B. Vara tätort har ett torg med väl tilltagna proportioner. I förlängningen ligger Badhusparken och den del av ytan som kom att införlivas i Köpingen senare och bli en del av Badhusparken. Idag används denna del för lek och fritidssysslor. På Stora torget hölls marknader regelbundet från 1873 till 1950-talet. Torget med dess omgärdande byggnader berättar idag om handelns ändrade förutsättningar över tid. Från torgmarknader och mindre specialaffärer till de stora varuhusen och nu åter till mindre butiker, kontor och en bortflyttad dagligvaruhandel till ytterkantsområdena. Idag används en god del av torgytan främst som parkeringsplats. Bebyggelsen kring torget har uppförts mellan 1920-talet till 1990-tal. Den är relativt brokig i sin utformning och speglar väl sina olika tillkomsttider. Färgsättningen på byggnaderna runt torget går övervägande i nyanser av ockra. De yngre byggnaderna har fasader i ljusa kulörer och partier i utstickande accentkulörer. Den äldre bebyggelsen präglas av fasader i puts med klassicistiska drag. Utmed torgets ena långsida ligger Vara kommunhus (förvaltningsbyggnad), **Vakteln 5**. Byggnaden har en stor betydelse för torgmiljön med sin representativa framtoning och är uppförd i två plan med fasader i gul spritputs. En låg trappstegsformad frontespis accentuerar byggnadens mittparti. Numera ligger entrén dock i en tillbyggnad till höger. Tidigare har byggnaden även inrymt brandstation och systembolag. Kommunhuset är sammankopplat med en yngre byggnadskropp, **Vakteln 4**. Kommunhuset är även sammanbyggt med **Vakteln 3** som tidigare inrymde en biograf men idag inhyser en restaurang. Byggnaden är uppförd i vinkel och består av en byggnadskropp i tre plan och en lägre. Fasaden på bottenplan är slätputsad i beige med rusticerande band och de övre våningarna har fasader i beige spritputs. Fönstren är utbytta.

Vara kommunhus, Vakteln 5.

Vakteln 3.

Delar av Stora torget.

Längs med Parkgatan sydväst om Badhusparken finns två flerbostadshus i 2 ½ plan. De har fasader i stående träpanel. Den yngre av de två, **Duvan 2**, ligger i korsningen mellan Parkgatan och Drottninggatan. Byggnaden har en bevarad 1920-30-talskaraktär med klassicistiska drag som hörnpilastrar samt trekantsgavlar ovanför första våningens fönster. Fasaderna är klädd i ljusgrön stående locklistpanel med detaljer och snickerier i vitt. På senare år har en utbyggnad i 2 ½ plan gjorts längs med Parkgatan. Det andra flerbostadshuset ligger vid Parkgatan 4 och uppfördes strax efter sekelskiftet av tunnbindaren F.O. Johansson. Längs Parkgatan ligger även ett mindre flerbostadshus i ett till två våningsplan, **Duvan 6**. Byggnaden uppfördes troligen sent 1940-tal eller under 1950-talet i en påkostad arkitektur med fasader i mörkt rött tegel, skiffergrund och kopparklätt plåttak. På grannfastigheten, **Duvan 8**, ligger en biograf i korsningen mellan Teatergatan och Parkgatan, ett klassiskt inslag i torgmiljön. Det före detta ordenshuset för Godtemplarlogen (IOGT) uppfördes här år 1903 och film började visas i lokalen redan 1905. Byggnaden byggdes om på 1960-talet och bytte då namn till "Park bio". Fasaderna är idag klädda med gult tegel. Över entrén med omfattningar i marmor sitter ett kopparklätt skärmtak med en tidstypisk neonskylt.

*T.v. i bild **Duvan 2** med stationshuset i fonden. Drottninggatan skapar tydliga siktlinjer.*

Teatergatan med **Park bion** i förgrunden.

Område C. Storgatan övergår via en ganska kraftig sväng i Torggatan. Bebyggelsen ändrar här delvis karaktär. Flera av husen tillhör den äldre lite lägre trähusbebyggelsen. Flera har dock fått fasader i gult 70-tals tegel. De äldre byggnaderna är i 2 plan medan den yngre är i 2 till 3 ½ plan. Av de kvarvarande äldre trähusen är det ytterst få som har sin ursprungliga karaktär i behåll, men till dessa hör **Conditori Nordpolen (Svalan 16)**. En välbevarad gårdsbyggnad inom fastigheten **Duvan 5**, som innehållit måleriverkstad och har en mycket påkostad exteriör med klassicistiska drag. Det mycket omtyckta konditoriet, så väl som för Varabor och besökare, har anor från sekelskiftet. Konditoriet flyttade till de nuvarande lokalerna 1923. Caféservice inryms i byggnadens bottenplan. Fasaderna är klädda med stående och liggande fasspontpanel målade i en ljusgrön kulör med snickeridetaljer i vitt. Trots att byggnaden idag är relativt ombyggd, har den såväl miljömässiga som historiska och mer immateriella värden som en plats känd vida utanför Vara tätort. I gatukorsningen Torggatan Drottninggatan ligger ett hus i 2 plan som inrymmer polishus, butiker på bottenplan och bostäder i övreplan. Byggnaden har en säregen utformning med fasader i gult tegel och ett bastant flackt tak.

Conditori Nordpolen, Torggatan.

Duvan 5 gårdshus, f.d. Malmströms måleriverkstad.

Längs med Torggatan har även ny bebyggelse tillkommit, som i relation till de äldre byggnaderna har en större volym. **Vakteln 4** är uppförd i tre plan och har en påkostad post-modernistisk arkitektur. Fasaderna är i rött tegel med turkosa fönster. Bottenplanets butiksfönster ramas in av dekorativa omfattningar i ljus terazzobetong. Granne med Nordpolen finns två av gatans yngsta tillägg, i folkmun kallade "Ketchup och Senap" vilket anspelar på husens färgsättning.

Vakteln 4.

Tidigare gick det en smal gränd mellan Torggatan och Södergatan som förmodligen uppkommit där municipalgränsen tidigare gick. I kvarteret Svalan där gränden en gång gick har det längs med Södergatan uppförts relativt nybyggda flerbostadshus i 2 ½ plan, här finns också en tidigare transformatorstation, **Bofinken 2**. Byggnaden karaktäriseras av fasader i rött tegel och den ståtliga takhuven. Byggnaden är något förändrad med nya fönster och

ytterdörr, samt har sammankopplats med en nybyggd kontorsbyggnad. Som ett mycket viktigt inslag i miljön kring stationen ligger ett flerbostadshus, även kallat "Park Hotellet", **Sparven 1**. Den pampiga byggnaden är uppförd i vinkel i 2 ½ plan med avfasat hörn med fasader i grå spritputs och gul slätputs. Huset har klassicerande drag med fönsteröverstycken, gesimser mellan våningarna och triangulära gavelfält överst.

Längs med Hotellgatan finns ett bostadshus i 1 ½ plan som troligen uppfördes under 1920- eller 1930-talet, **Trasten 3**. Byggnaden karaktäriseras bland annat av sitt brutna sadeltak med svängda nedre takfall, fasader i ljusgul sprit- och slätputs. Byggnaden har tidstypiska detaljer så som hörnpilastrar, cirkelformat fönster (ett så kallat oxöga) i gavelspetsen och frontespis med cirkelformat (lunett) fönster. Byggnaden är i relativt ursprungligt skick men i behov av fasadunderhåll.

Rekommendationer och förhållningssätt för Handelssamhället

- För de utpekade objekten är det viktigt att byggnadernas karaktär och tidstypiska drag respekteras vad gäller exempelvis taklutning, fasadmateriäl, takbeklädnad och våningsantal, ursprungliga fönster och fönstersättning.
- Bevara befintlig kvartersindelning och torg. Stora torget har historiskt varit en öppen plats och utgör en viktig del av centrala Vara. Bebyggelsen runt torget är av skiftande karaktär och olika ålder och miljön är relativt tålig mot förändringar.
- Av särskilt stort värde i centrala Vara är stenstadskvarteren och trähusbebyggelsen kring Storgatan, Miljön är känslig för förändring. Den mer småskaliga trähusbebyggelsen utmed Storgatan är delvis mycket välbevarad och känslig för förändringar.
- Stort miljövärde har bebyggelsen kring Torggatan och café Nordpolen.
- Av stort värde är de många bevarade gårdshusen i området. En fördjupad inventering är motiverad.

Utvalda representativa objekt

1. BOFINKEN 2, Södergatan 6

Transformatorstation, är sedan 2007 q i detaljplan.

2. DUVAN 2, Drottninggatan 6/ Parkgatan "Lilla hotellet"

3. DUVAN 5 (Gårdshus inom fastigheten)

4. DUVAN 6, Parkgatan 6

5. DUVAN 8, Parkgatan 8/ Teatergatan 3 "Park-bio"

6. EJDERN 7, Kungsgatan10/ Skolgatan 10

7. FALKEN 1 & 2, Storgatan 1 & Storgatan 3

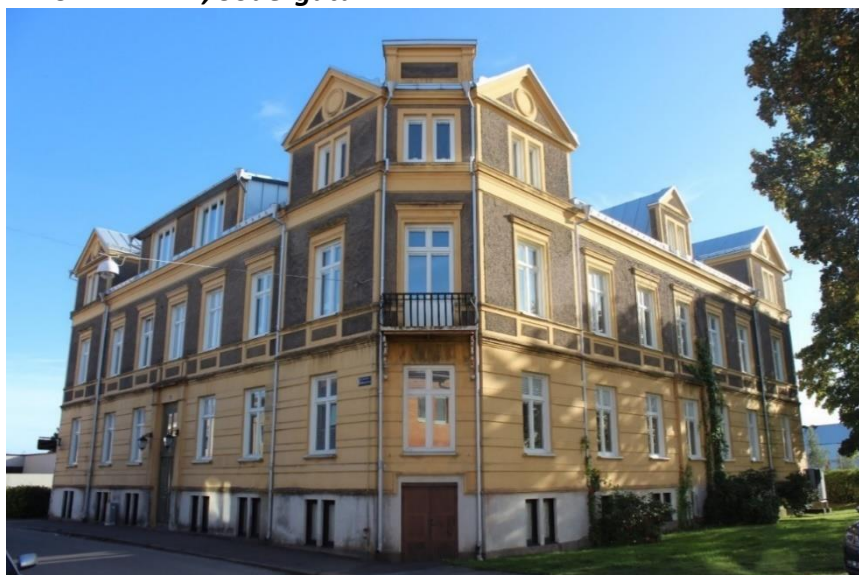
8. GLADAN 6, Storgatan 15/ Skolgatan 4 "Vara missionskyrka"

9. GLADAN 8, Storgatan 13

10. KORPEN 2, Storgatan 17/ Skolgatan 3

11. SPARVEN 1, Södergatan 2

Det så kallade "Park Hotellet" uppfört 1902 av Claes Båth som bland annat var styrelseledamot i aktiebolaget Vara tegelbruk. Under en period bedrevs hotellverksamhet i delar av byggnaden. Firman Kocks Fotoateljé bedrev sin verksamhet på vindsvåningen mellan åren 1903-1911. Fotografen Ellen Kock startade firman 1903. Maken Johan Albert Kock övertog verksamheten 1911 och den flyttades då till Torggatan. Idag inrymmer byggnaden lägenheter.

12. SVALAN 16, Torggatan 14 "Conditori Nordpolen"

13. SVANEN 2, Skolgatan 7/ Kungsgatan 13

Byggnaden har tidigare inrymt kopparslageri och Elimkapell, samt under en tid varit skobutik.

14. SVANEN 3, Storgatan 20

15. TJÄDERN 9, Storgatan 6

Byggnaden är enligt uppgifter uppförd 1938.

16. TJÄDERN 10, Storgatan 8/ Korsgatan 12

17. TRASTEN 3, Hotellgatan 3

18. VAKTELN 3, Stora Torget/ Drottninggatan 5

19. VAKTELN 4, Hotellgatan/ Torggatan

20. VAKTELN 5, Stora Torget 8

21. ÄNGSKLOCKAN 10, Apoteksgatan 6

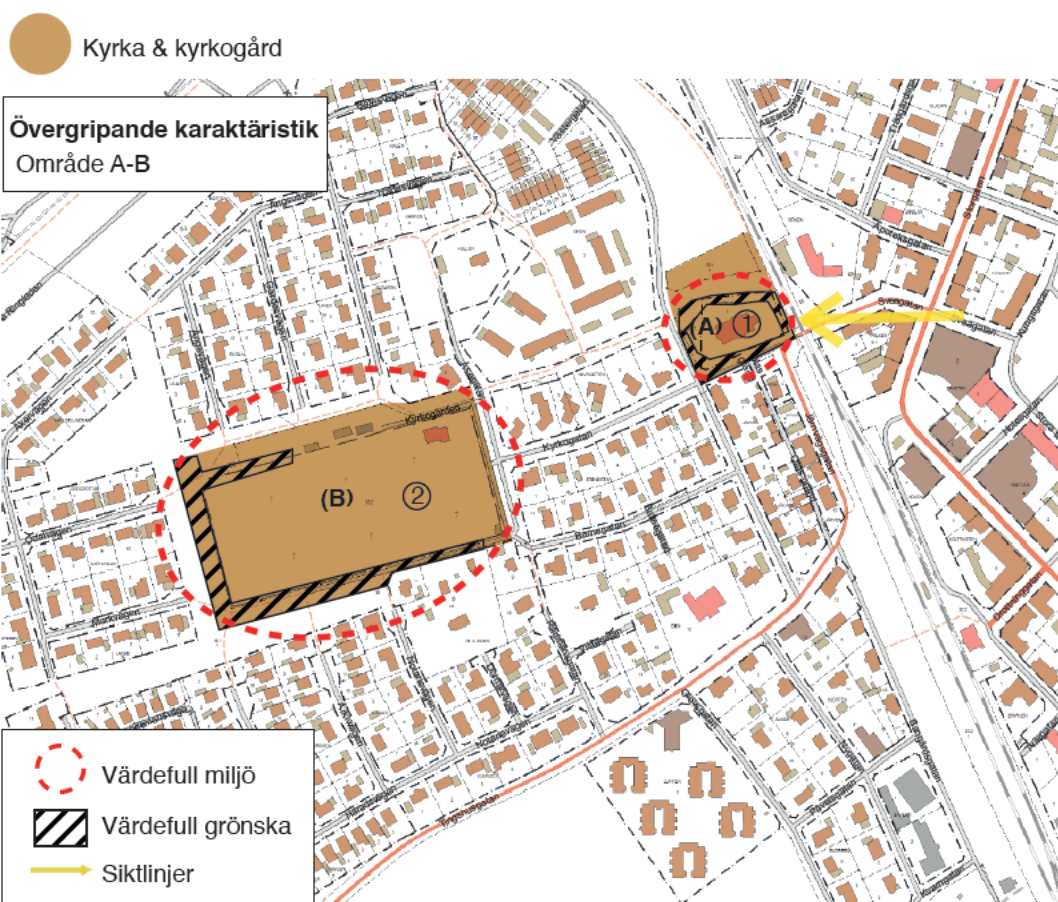
Fastigheten har tidigare varit handelsträdgård men tillhörande växthus är sedan länge borta.

22. ÖRNEN 1, Storgatan/Sveagatan

23. ÖRNEN 2, Sveagatan 10

Kyrka & Kyrkogård

Kort historik

Vara socken hade från början en egen liten medeltida träkyrka, men den revs 1865. Varaborna delade därefter kyrka med Önums socken. Ökade resurser som havreexport med mera innebar att man kunde bygga ny kyrka i Vara. 1902 uppfördes den befintliga kyrkan på samma plats där den medeltida kyrkan tidigare stod. Kyrkan uppfördes i nygotisk stil och ritades av arkitekten F A Wahlström från Skövde. Elektricitet till belysning drogs in 1926 och tre år senare tillkom tornrummet som planerats i ett tidigt skede. 1931 installerades centralvärme med pannrum under koret. Två år senare mister kyrkan en del av sin nygotiska karaktär då en övergripande renovering genomfördes. Bland annat plockades predikstolen ned och ersattes av den från den gamla kyrkan i barockstil. Arkitekten bakom renoveringen var Axel Forssén. År 1967 genomgick kyrkan en större renovering efter ritningar av Adolf Niklasson. Många av ingreppen i byggnaden skedde utan att först invänta tillstånd. Efter önskan från församlingen gjordes en grundlig restaurering 1994. Syftet var att återställa kyrkans interiör till sitt ursprungliga nygotiska skick. Arkitekt var Sture Svensson. Sedan dess har mindre förändringar och underhåll genomförts av kyrkobyggnaden.

Ett par hundrameter från Varas kyrka ligger Varas Kyrkogård som anlades 1905. Begravningsplatsen utvidgades åt söder 1947. Inom kyrkogården finns ett bårhus, kapell, klockstapel och kyrkogårdens expedition. Sydöst om kyrkogården har ett flertal

flatmarksgravar upptäckts. En flatmarksgrav är en förhistorisk grav som idag inte har en synlig markering ovan jord och uppfyller alltid kulturmiljölagens generella rekvisit.

År 1922 flyttades pastoratets kyrkoherde från Skarstad till Vara och pastoratets namn ändras från Skarstad pastorat till Vara pastorat. Sedan 2002 ingår Vara pastorat i Vara kyrkliga samfällighet som omfattar hela kommunen.

En bevarandeplan för Varas kyrkliga samfälligheter upprättades 2006. Kyrkobyggnaden, kyrkotomten och begravningsplatsen samt kyrkliga inventarier skyddas av kulturmiljölagens 4 kap.

Översiktlig karaktäristik

Område A. Kyrkobyggnaden ligger idag inom tätortens västra del och är synlig från större delar av tätorten. Den sakrala byggnaden är ett monumentalt inslag i den flacka landskapsbilden och ett viktigt landmärke.

Kyrkobyggnaden utgörs av ett långhus med smalare femsidigt kor i väst. I vinkel mellan långhus och kor finns femsidiga låga utbyggnader. På långsidorna finns mittportal med vindfång och över dessa finns smidda blomknippen. I Vara har tornet placerats åt öst då det troligen ansågs mer lämpligt för platsen än åt väst, som är den brukliga placeringen för kyrktorn. Tornväggarna avslutas med ett brant röste på varje sida med urtavlor från 1929. Sockeln utgörs av huggen skråkantad granit. Fasaderna är i vit slätputs. Takfallen är klädda med skiffer. Kyrkans nygotiska drag karaktäriseras bland annat av de spetsbågiga fönstren och dekorativa detaljer.

Vara kyrka.

Delar av kyrkotomten sett i riktning mot Bengtssonska magasinet. De fem stenkors inom kyrkotomten är det enda spår som finns kvar av den gamla begravningsplatsen.

Område B. Kyrkogården omges idag främst av bebyggelse från slutet av 1970-talet och runt den rektangelformade kyrkogårdsplanen ligger en lummig parkmiljö. Entrén i öst saknar omgivande parkmiljö men innanför dess grind växer en prunkande grönska. Kyrkogården har ett tydligt rutnätsmönster där gravvårdarna delats in i tydliga kvarter. Gångarna som löper längs med kvarteren är grusade. Prydliga trädrader förstärker enhetligheten och skapar ett elegant intryck. Kyrkogården har karaktär av en stadskyrkogård. Många av gravvårdarna anger yrken och titlar vilket är ovanligt för omgivande landsbygdskyrkogårdar. I de centrala delarna finns de äldsta och mest påkostade gravvårdarna. Här finns gravar med många olika utformningsuttryck, exempelvis grovhuggna stenar i nationalromantisk stil och monumentala stenramsgravar med grusbädd. De utvidgade delarna i söder, väster och öster bär en folkhemskaraktär. Gravvårdarna skiljer sig relativt lite inom dessa delar. Samhällets lägre sociala skikt är inte lika väl representerat och utgörs av enkla liggare där oftast endast för- och efternamn angetts.

Gravvårdar som uppförts före 1930-talet representerar sällan enbart kvinnor men inom Vara kyrkogård är den äldsta daterade rest över *Gustava Karolina Lilja 1831–1903*. Andra kvinnor, främst över förmögna, finns också representerade.

Ur lokalhistorisk synvinkel är gravvårdarna värdefulla då de angivna titlarna vittnar om Varas betydelse som centralort i bygden och om det gamla klassamhället.

Entré i öst till Vara kyrkogård.

Rekommendationer och förhållningssätt för Kyrkan och kyrkogården

Kyrkan och begravningsplatsen är skyddade enligt KML, kap 4.

- Värna om befintliga siktlinjer mot Kyrkan.
- Bevara och vårda kyrkogårdens stadskaraktär, grusgångssystem, trädplanteringar och gravvårdar med kulturhistoriskt värde, samt kyrkogårdens omgärdande parkmiljö.
- Eventuell kompletterande anläggning ska utformas med en karaktär och struktur som knyter an till kyrkogårdens befintliga.
- Vård- och underhållsplan för kyrkobyggnaden, kyrkotomten och begravningsplatsen uppdateras vart tionde år.

Utvalda representativa objekt

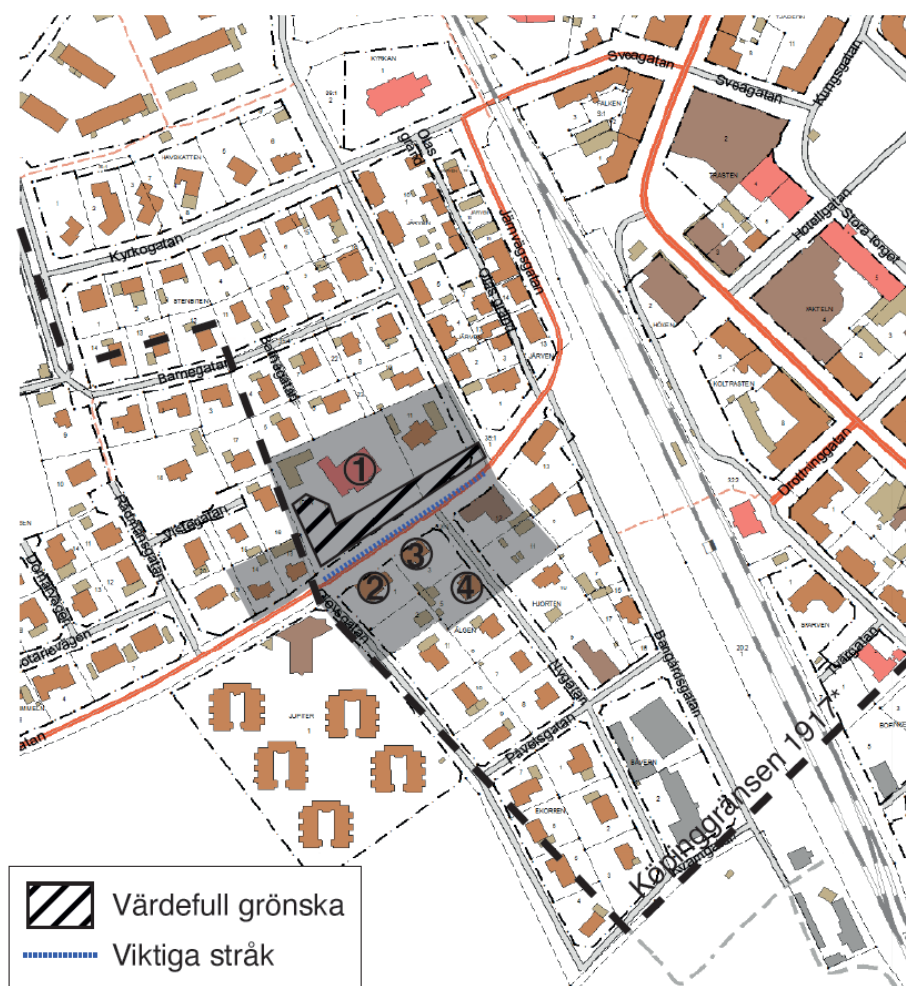
1. KYRKAN 1 (Vara kyrka)

2. Vara Kyrkogård

Tingshusmiljön

Tingshusmiljön

Kort historik

Tingshusbyggnaden uppfördes i Vara 1897 efter sammanslagning av Barne, Laske, Viste och Åse härader till ett tingslag 1889. Arkitekt var Lars Kellman som växte upp i Borås men som senare kom att göra sig ett namn som arkitekt i Skövde. Tingshuset låg vid denna tid i utkanten av samhället och Tingshusgatan, tidigare Tingsgatan, var varken stensatt eller försedd med lindallé. Trottoar och gatubelysning fanns däremot på tingshusets sida. Kring sekelskiftet uppförde Ola Jonsson i Nils Ersgården en påkostad mangårdsbyggnad på fastigheten intill tingshuset han hade också sålt tomter i kvarteret Järven. Mitt emot tingshuset byggdes två mycket exklusiva villor kring 1910-talet, strax därefter uppfördes ytterligare en villa inom samma kvarter. Då området kring tingshuset var förlagt vid gränsen för Köpingen kunde de som bodde precis utanför undgå att betala köpingskatt men samtidigt nyttja närhet till service.

År 1971 överläts tingshusfastigheten, som tidigare hade betecknats stadsäga nr.3, till Kungliga Byggnadsstyrelsen och efter bara några år såldes fastigheten till Vara kommun. Fram till 1973 fungerade byggnaden som tingshus varefter Vara domsaga drogs in och uppgick i Lidköpings domsaga. Från 1974 har byggnaden inhyst en rad olika verksamheter, bland annat stadsarkitektkontor, kommunarkiv och kommunfullmäktiges sammanträden. Idag ägs fastigheten av ett privat bolag. 2004 blev tingshuset med tillhörande stallbyggnad byggnadsminnesförklarat.

Övergripande karaktäristik

Det före detta tingshuset (**Iden 12**) ligger väster om Vara centrum (Stora torget) och är beläget i en äldre villamiljö med närhet till både kyrkan samt järnvägen. Byggnaden är ett välbevarat exempel på en offentlig byggnad i påkostad träarkitektur, av många Varabor ansedd som en av tätortens vackraste. Den stora träbyggnaden med rik snickarglädje har en speciell utformning med tre löst sammanhängande byggnadskroppar. Mittaxeln betonas av verandan och dess gavelliknande överstycke. Fasaderna har till övervägande del liggande träpanel och taket är täckt med skiffer. Exteriören har en tydlig prägel av 1890-talets eklektiska träbyggnadsstil med detaljer inspirerade bland annat av gotiken. En vidbyggd arkivbyggnad av betong tillkom 1963 i husets nordvästra hörn. Intill tomtgränsen finns en vinkelbyggd stall- och garagelänga. Tingshusgatan är idag asfalterad, kantad av en trädallé och trottoaren längs med tingshuset är stenlagd.

*Det före detta **tingshuset** och tillhörande parkmiljö.*

Älgen 1 som är granne med tingshuset bär tydliga jugenddrag, en arkitekturstil som var vanlig under 1900-1910-talet. Villan är i 1 ½ plan med fasader i rosa spritputs och fasaddetaljer som exempelvis pilastrar i vit slätputs. Byggnaden har ett brant brutet tak som idag är klätt med korrugerad eternit. Fönster och dörrar är målade i vitt. Fasaden mot Tingshusgatan har en spetsig frontespis och för stilen mycket vanliga svängda fönster med spröjsade överrutor. På baksidan av byggnaden har en liten tillbyggnad uppförts. På granntomten finns en villa i 1 ½ plan (**Älgen 3**) som troligen uppförts vid samma tid.

Fasaderna är i grön stående fasspontpanel med fasaddetaljer i vitt. Fasaden som vetter mot gatan har en klassicerande trekantsgavel. Fönstren är i olika storlekar och symmetriskt placerade på fasaden. Taket är brutet med valmade gavelspetsar. Sockeln är av natursten.

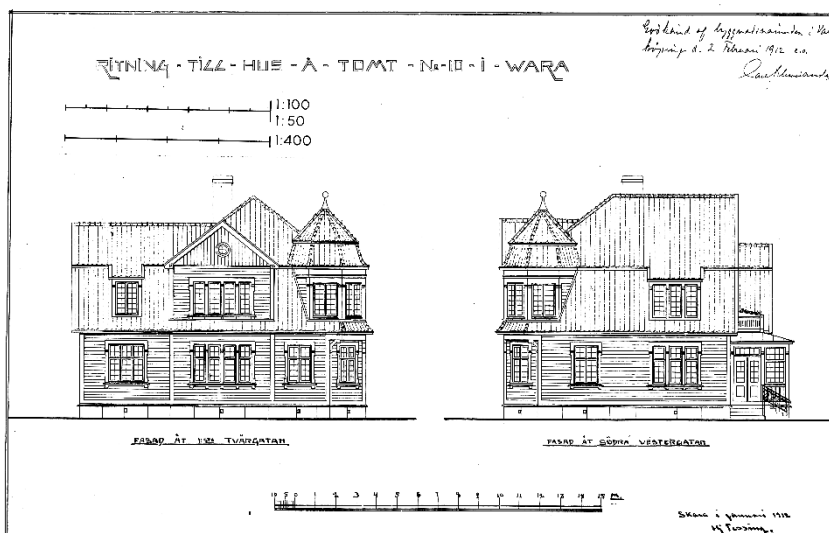
Fastigheterna, **Älgen 1** och **Älgen 3**, ligger i liv med gatusträckningen med prunkande trädgårdar på baksidan. På tomterna finns äldre uthus som är sammanbyggda mot den gemensamma tomtgränsen. Uthuset är även sammankopplad med fastigheten Älgen 5. Likväl som de tidigare beskrivna fastigheterna präglas villan inom fastigheten **Älgen 5** av mycket höga arkitektoniska värden. Bostadshuset är uppförd i nationalromantisk stil. Fasaderna är i brun liggande och stående fasspontpanel med vita snickeridetalljer. Fönstren är småspröjsade vilket bland annat är typisk karaktäristik för stilen. På fasaden som vetter mot Nygatan finns ett mycket karaktäristiskt hörntorn.

Älgen 1.

Älgen 3.

Älgen 5. Nybyggnadsritning av arkitekt Hjalmar Tessing, Skara 1912. Källa: Vara kommun.

Nygatan, t.v. Älgen 5 och t.h. Älgen 3. Mellan villorna syns taket på ett uthus som är beläget mitt på tomtgränserna.

Vid Tingshusgatan 3 har idag en möbelbutik sin verksamhet i en byggnad som tidigare troligen användes som spannmålsmagasin. Byggnaden har putsade fasader med uppglasade skyltfönster i bottenplanet. Fasaderna har ett funktionalistiskt uttryck men utformningen av fönstersättningen på övervåningen och sockeln av natursten vittnar om byggnadens äldre historia. Ola Jonssons mangårdsbyggnad som ligger mittemot möbelbutiken har numera byggts ihop med en vinkelställd garagebyggnad. Fastigheten innehåller många träd som skapar en förlängning av tingshusets parkmiljö.

Området kring tingshuset upplevs trots förändringar som en sammanhållen miljö och besår av välbevarad högre ståndsbbyggelse. De ingående byggnaderna med sin påkostad arkitektur förstärker områdets representativa karaktär och är alla mycket viktiga för miljöns äldre uttryck. Den prunkande grönskan på väl tilltagna ytor är en bidragande faktor och knyter samman miljön ytterligare.

Ola Jonssons före detta mangårdsbyggnad, bostadshuset är beläget öster om tingshuset.

Byggnader väster om tingshuset, Tingshusgatan 10 och 12, uppfördes utanför Köpingsgränsen.

Rekommendationer och förhållningssätt för tingshusmiljön

Själva tingshuset är skyddat som byggnadsminne enligt Kulturmiljölagens 3:e kapitel.

- Miljön med ingående utpekade objekt har ett stort kulturhistoriskt värde och bör omfattas av skydd i detaljplan.
- För de utpekade objekten är det viktigt att byggnadernas karaktär och tidstypiska drag respekteras vad gäller exempelvis taklutning, fasadmateriäl, takbeklädnad och våningsantal, ursprungliga fönster och fönstersättning.
- Bevara gröna partier, så som träd och parkområden. Träden och dess placering har stora betydelse för tingshusmiljön.

Utvalda representativa objekt

1. IDEN 12, Tingshusgatan 8

2. ÄLGEN 1, Tingshusgatan 7

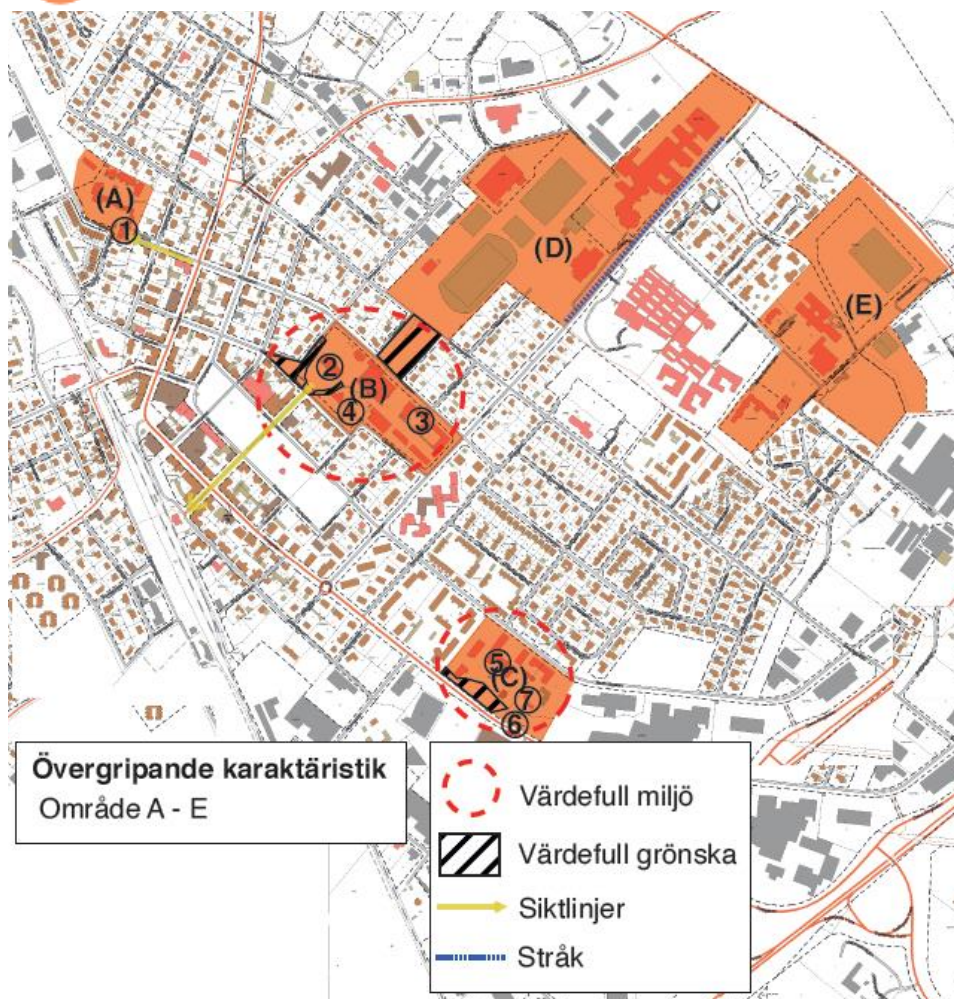
3. ÄLGEN 3, Tingshusgatan 5

4. ÄLGEN 5, Nygatan 4

Utbildning & fritid

Utbildning & fritid

Kort historik

Sedan katekesundervisningen startade på 1600-talet har det funnits krav på gemensamma kunskaper och färdigheter för alla medborgare. Under denna tid fanns det inte ett formellt skolhus utan klockaren samlade barnen i någon lämplig lokal i socknen. 1842 infördes folkskolestadgan som avsåg att ge barn utbildning i olika ämnen och krävde att det skulle finnas minst en fast skolbyggnad och en behörig lärare i socknen och från 1858 infördes också småskolan. De stora barnkullarna och kravet på fasta skolbyggnader ledde till en byggboom av skolor under det sena 1800-talet. Det fanns från början krav på hur skolbyggnaderna skulle utformas och staten kom att ge ut typritningar. Den allmänna folkskolan anses ha haft stor betydelse för Sveriges snabba industriella och demokratiska utveckling.

Den första skolan i Vara före 1860-talet inrymdes i "Petra i Torsgårdens hus". Byggnaden låg längs med nuvarande Longvägen ungefär mitt för villan Fridhem. År 1866 uppfördes Varas första folkskola som byggdes av timmer från Vara gamla kyrka. Undervisning hölls i lokalerna

fram till 1881 och därefter fungerade byggnaden som lärarbostad för nuvarande Västra skolan fram till 1913. Den tidigaste folkskolan är idag riven.

Under 1900-talet byggdes många representationsbyggnader runt om i Sverige, där ibland skolor. Läroverken från det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet gavs ett imponerande utförande. Byggnaderna var påkostade och byggdes alltid i flera våningar. År 1913 uppfördes Vara realskola som under flera decennier även inrymde folkskolan. Idag kallas den "Parkskolan" och här bedrivs numera undervisning för skolbarn i grundskolan. Skolområdet expanderade 1967 med idrottsanläggningen Alléhallen och med Alléskolan vid samma tid. Alléhallen innehåller bland annat sporthall, bowlinghall och bad. Under 1990-talet uppfördes en entré- och kaféutbyggnad till hallen längs med Skolgatan i nordost.

Parkskolan 1947. Högst upp i bilden syns Torvallen som flankeras av träd. Fotograf: AB Flygtrafik/Västergötlands museum.

Varas folkhögskola byggdes 1933 och låg då lantligt utanför tätorten. I anslutning till skolan ligger idag Fornbyn som ägs av elevförbundet. Den utgörs av ett flertal insamlade byggnader från trakten, en benstamp från 1870-talet, en mesulaladugård, en framkammarstuga från 1700-talet och ett tingshus från 1600-talet. Tingshuset var en gåva från rektorn Anders Johansson till elevförbundet och flyttades till nuvarande plats 1934. Fornbyn utgör ett intressant komplement till skolmiljön och bevarar kunskapen om den äldre agrara byggnadstraditionen i området kring Vara. I direkt anslutning ligger också en banvaktstuga som byggdes mellan den så kallade Västgötabanan (VGJ) och nuvarande Torggatan. Stugan uppfördes vid korsningen med landsvägen mellan Vara och Önum ca 1900 i samband med den tillkommande järnvägslinjen. Idag har stora delar av järnvägslinjen byggts om till cykelväg.

Folkhögskolan 1947, på bilden är de bakre byggnaderna i full färd att färdigställas. Fotografi: AB Flygtrafik/Västergötlands museum.

Utöver redan nämnda utbildningsbyggnader har Vara tätort en gymnasieskola, Lagmansgymnasiet, samt förskolan och skolan Torsgården. Inom tätorten finns också ett antal sporthallar och idrottsplaner av olika karaktär. Torsvallen hör till en av de tidigaste och invigdes 1932 efter att kommunen förvärvat mark från Torsgården.

Övergripande Karaktäristik

Byggnaderna med tillhörande miljöer sträcker sig över ett långt tidsspänn och speglar på ett intressant sätt olika idéer och ideal, både avseende arkitektonisk utformning, skolstadgor och utbildningsideal. Tillsammans bildar miljöerna en tidslinje över hur Varas behov av utbildnings- och idrottsmiljöer vuxit och byggts ut kopplat till tätortens expansion och till synen på utbildning och sport. Gemensamt för alla skolbyggnader är att de är goda exempel på institutionsbyggnader från respektive tid, många är också välbevarade.

Område A. En av tätortens förskolor vistas i en äldre byggnad som tidigare var ett bostadshus som troligen uppfördes kring sekelskiftet (**Kungsliljan 1**). Byggnaden är i 1 ½ plan med ljusgul locklistpanel. Taket är täckt med tvåkupigt tegel. Byggnaden har en frontespis och är två fönsteraxlar bred på båda långsidor, samt med mezzaninfönster. Långfasaden mot Skolgatan har en vit farstukvist uppförd i enkel snickarglädje. Byggnadens snickerier är vitmålade. På gaveln finns en utbyggnad med rött plåttak. Byggnaden är idag sammanbyggd med andra nyuppförda enheter som tillsammans bildar en lång J-formad byggnadskropp. Förskolans placering avslutar Västra Skolgatan och omges av träd vilket bildar en vacker och lummig miljö. Inom förskoleområdet finns en av Varas tidiga skolbyggnader fortfarande kvar. Byggnaden har dock genomgått omfattande förändringar och är sammanbyggd med andra byggnader. I närheten av denna byggnad, placerad på skolområdet, finns en fristående mindre enplansbyggnad med faluröd locklistpanel som troligen är samtida med den äldre skolbyggnaden.

Kungsliljan 1.

Bild t.v. Skolbyggnad uppförd under 1800-talet, idag mycket förändrad. Bild t.h. Äldre byggnad troligen samtida med skolbyggnad. Byggnaden omges idag främst av yngre byggnadskroppar.

Område B. Skolbyggnaden som idag kallas för **Parkskolan** är uppförd i en tidstypisk nationalromantisk stil och är i 2 ½ plan (**Läroverket 2**). De tunga fasaderna är murade i mörkt rödbrunt tegel som var vanligt för tidens institutionsbyggnader. Fasaderna har också en vit slätputsad gesims. Den symmetriska byggnadens långsidor har ett framskjutet mittparti och framskjutna sidoparti med ett stramt gavelmotiv. Taket har varierande former och är täckt med taktegel. Byggnaden har en pampig entré vilket är typiskt för byggnadstypen och dess tillkomsttid. Originalfönster och dörrar har bytts ut. Inom samma fastighet ligger Alléhallen och **Alléskolan** som uppfördes mot slutet av 1960-talet. Alléhallen och Alléskolan är enhetliga och byggnadernas rödbruna tegel samspekar bra med den äldre skolbyggnaden. Alla tre byggnaderna har givits en noggrann arkitektonisk utformning med påkostade material och är mycket tidstypiska för sin tid. Framförallt har de ett samhällshistoriskt och arkitektoniskt värde.

Inom miljön finns också en äldre byggnad som tidigare var **prästgård (Läroverket 3)**, idag bedriver kulturskolan sin verksamhet där. Byggnaden är i relativt ursprungligt skick men har genomgått vissa förändringar. Mellan prästgården och Parkskolan finns en yngre mindre byggnad som tillhör sarskolan.

Från Parkskolan vetter en obruten siktlinje längs Drottninggatan, tidigare Bangårdsgatan, till Järnvägsstationen. På byggnadsplanen över Vara från 1917 är denna gata flankerad av trädplanteringar vilka finns kvar även idag. Delar av den ursprungliga kvartersformen över

Parkskolan markeras idag av träd som vetter längs med Torsgatan och Karlagatan. Det gröna partiet mellan Torsgatan, Karlagatan och Korsgatan är bevarat. Ett parkområde är beläget norr om Alléhallen, omgärdat av Polhemsg., Smedjeg. och Linnégatan. De gröna inslagen är viktiga karaktäristika för miljön.

Parkskolan.

Alléskolan.

Prästgården vid Karlagatan byggs 1922. Fr.v. 3 okända målare, målarmästare Malmström, Vara, murare Nisse Engkvist, Vara, murare Alfred Andersson, Vedum, byggmästare Emil Lewerén, Vara, plåtslagare Edvard Modig, Vara, snickare Thorsell, snickare Johan Andersson.

Bildkälla: Vara Hembygdsförening.

*Den före detta **prästgården** idag.*

Område C. Varas folkhögskola (**Bonden 11**) med tillhörande skolbyggnader karaktäriseras av fasader uppförda i vit sprit – och slätputs. Flera av byggnadernas tak är valmade och alla klädda med rött tegel. Den stora skolbyggnaden är uppförd i 1 ½ plan och byggdes 1933. På långfasaden ovanför entrén mot Torggatan finns en flack triangelformad takkupa, takkupan är utformad i en enklare klassicistisk stil och skapar ett pampigt intryck. Intill huvudskolbyggnaden ligger den före detta lärarbostaden. Den ursprungliga huvudbyggnaden är fortfarande överordnad resterande byggnader inom fastigheten. Från Torggatan leder en bred gångväg upp till folkhögskolan och tillhörande parkanläggning vilket skapar ett pampigt

och representativt intryck. Trädgårdsanläggningen, folkhögskolans huvudbyggnad och lärarbostaden bildar tillsammans en viktig helhetsmiljö.

Vara folkhögskola.

Fornbyn (Bonden 12) intill Vara folkhögskola besitter ett högt kulturhistoriskt värde med sin samling av äldre agrara byggnader. Särskilt väderbenstampen utmärker sig som närmast unik. Väderbenstampen uppfördes under 1870-talet på gården Ekeråsen i Bäreberg och är en kombinerad kvarn och benstamp. 1939 flyttades byggnaden till nuvarande plats. Stampen genomgick en omfattande renovering 2016. Av länets många benstampar finns idag nästan inga bevarade.

Till miljön hör också **banvaktstugan och tillhörande uthus** som ligger ett stenkast från fornbyn. Banvaktstugan uppfördes som tjänstebostad för banvaktaren och ägdes av järnvägen. Banvaktstugan i Vara tätort utgör en typisk representant för de banvaktstugorna som uppfördes längs med VGJ. Stugan är i 1 ½ våningar, fönster med tätt placerade spröjs i övre bågen, fasaderna är klädda med liggande och stående träpanel. Till banvaktstugan hör ett uthus som vanligen inrymde ett litet kobås samt ved- och materialbod. Genom stugans ursprungligt bevarade karaktär har den ett stort värde i sig själv och för miljön vid folkhögskolan. Tidigare har det även funnits en banvaktstuga vid Bengtssonska magasinet.

År 1900 anlades det smalspåriga järnvägsnätet Västergötland- Göteborgs järnvägar (VGJ) och samma år blev UVHJ breddat till normalspårigt. Banvaktsstugan kom till i samband med VGJ.

Fornbyn.

Område D. I nordost ligger Lagmansgymnasiet som uppfördes omkring 1993, Varas konserthus invigt 2003, sporthallen "Sparbankshallen", en fritidsgård, ett putsat ultramarinblått badhus, en av tätortens tidigaste fotbollsplaner och en mindre plan som invigdes under 1970-talet då även en omklädningspaviljong uppfördes. Konserthuset, ritat av arkitekt Kjell Hadin, erbjuder många omtyckta föreställningar och är av stor betydelse för Vara med omnejd. Allégatan som löper i utkanten av miljön upplevs som något av ett evenemangsstråk med sina många regionala och kommunala byggnader för olika aktiviteter.

Vara konserthus, invigt 2003.

Område E. I den östra delen av tätorten ligger de yngre byggnaderna Torsgårdens förskola och Torsgårdsskolan. Här finns även fotbollsplanen "Bendersvallen" och ett utomhusbad. I en större hallbyggnad inrymmer Varas tennisförening sin verksamhet, de har även utomhusbanor inom miljön.

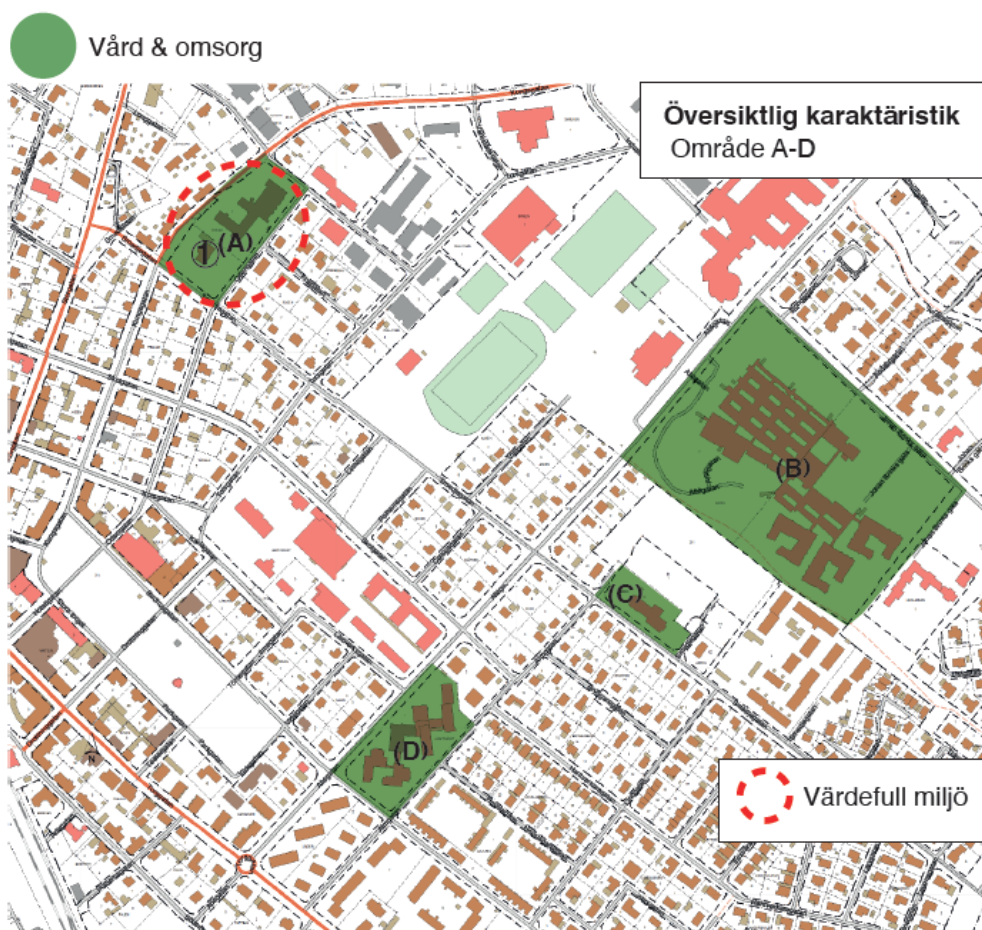
Rekommendationer och förhållningssätt för utbildning & fritid

- Av skolmiljöerna i Vara är det Parkskolan och Alléskolan samt Folkhögskolan med Fornbyn (banvaktstugan inräknat) som särskilt utmärker sig som välbevarade och representativa och med tydliga kulturhistoriska värden.
- För de utpekade objekten är det viktigt att byggnadernas karaktär och tidstypiska drag respekteras vad gäller exempelvis taklutning, fasadmateriäl, takbeklädnad och våningsantal, ursprungliga fönster och fönstersättning.
- Bevara grönapartier, så som träd och parkområden. Träden och dess placering har stora betydelse för skolmiljöernas karaktär och bidrar bland annat till att äldre fastighetsgränser förblir läsbara.
- Byggnadsvolymer och placeringar av byggnader. Kvarteren Läroverket och Bonden är mycket känsliga och hänsyn ska tas till befintliga byggnadsvolymer och placeringar. De ursprungliga huvudbyggnaderna ska vara överordnade övriga byggnader inom fastigheterna.
- En kulturhistorisk fördjupning av folkhögskoleområdet (kvarteret Bonden) bör genomföras.

Utvalda representativa objekt

- 1. KUNGSLILJAN 1, Västra Skolgatan 4**
- 2. LÄROVERKET 2, Skolgatan 20 - Parkskolan**
- 3. LÄROVERKET 2, Skolgatan 24 - Alléskolan**
- 4. LÄROVERKET 3, Karlagatan 5 - Prästgården**
- 5. BONDEN 11, Torggatan 41 - Vara folkhögskola**
- 6. BONDEN 11, Torggatan 43 - Banvaktstugan**
- 7. BONDEN 12, Torggatan 41 - Samtliga byggnader inom Vara fornby.**

Vård & omsorg

Kort historik

Äldre tiders fattigstugor ersattes under 1900-talets förra hälft av nyuppförda ålderdomshem. 1931 uppförd Vara köping i samarbete med angränsande kommuner ett ålderdomshem, som kom att bli kommunens första. För driften av verksamheten bildades ett kommunalförbund. Byggnaden är idag beläget inom Kv. Pionen. I början av 1940-talet uppfördes ett för tiden modernt barnbördshus (BB/förlossningsklinik) intill äldreboendet. År 1957 ersattes ålderdomshemmet inom Kv. Pionen med ålderdomshemmet *Solgården*.

Det fanns länge endast en läkarcentral där en sjuksköterska och en eller några stycken läkare arbetade, men 1977 gjorde kommunen sin hittills största investering och uppförde den stora vårdcentralen i kvarteret Aspen. Idag inrymmer anläggningen verksamheter som apotek, vårdcentral, demensboende och Vara kommuns socialförvaltning. Inom kvarteret Aspen vid Smedjegatan uppfördes en byggnad kring 1980-talets mitt som nu inhyser daglig verksamhet.

Övergripande karaktäristik

Områdena med bebyggelse för vård och omsorg karaktäriseras av relativt väl sammanhållna bebyggelsemiljöer med olika typer av byggnader från främst 1900-talets andra halva, men med gemensamma drag vad gäller funktion. Bebyggelsen i områdena har i olika hög grad bevarat sin ursprungliga karaktär.

Område A. Kv. Pionen ligger längs med Kungsgatan och utgörs av två byggnader, varav en av de befintliga uppfördes som kommunens första ålderdomshem (**Pionen 2**). Idag är användningen av byggnaden ändrad och fastigheten är i privat ägo. Byggnaden har genomgått vissa förändringar men har kvar sitt klassicistiska stiluttryck. Den omgivna parkmiljön karaktäriserar miljön. Grannfastigheten innehåller det före detta barnbördshuset som uppfördes under 1940-talet i två våningsplan med vit putsade fasader. Byggnaden finns kvar men under 60-talet byggdes en kringliggande vårdbyggnad i ett plan med fasader av rött tegel. Idag används byggnaden som kontor och mötesplats för Röda korset och ett textilvårdsföretag. Byggnadskroppen från 40-talet går fortfarande att utskilja men har genomgått förändringar. De två före detta vårdbyggnaderna minner om Varas 1900-tals historia inom vård och omsorg.

Pionen 2, t.v. Sett från Odengatan, t.h. byggnaden sett från Kungsgatan.

Område B. Vårdmiljön i Kv. Aspen vid Allégatan och Johan Brinks gata tillkom 1977. Längs med Allégatan finns parkeringsplatser och övriga delen av tomten består av gräsmatta. Klustret av sammankopplade byggnadskroppar i ett plan karaktäriseras bland annat av fasader i rött tegel, varierande flacka takfall och detaljer i gult och turkost. Byggnadsvolymererna är låga med tydligt horisontell verkan.

Delar av vårdmiljöns södra byggnadskropp inom fastigheten Aspen 8. Byggnadskroppen är sammankopplad med Aspen 7.

Område C. Byggnaden som används för verksamhet kopplad till dagtidssysselsättning upplevs idag som något ödslig. Byggnaden är i ett plan utan källare och har en lång rektangulär form. Fasaderna är klädda i tidstypisk rosa kalksandsten och byggnaden har en enklare post-modernistisk karaktär. På framsidan har byggnaden byggts till med ett växthus. Vid entrén finns ett friliggande skärmtak i en böjd form. Takfallen är varierande och skapar ett lekfullt uttryck.

Vy mot delar av kvarteret Aspen från Smedjegatan.

Område D. Solgården i Kv. Lärkträdet, inrymmer lägenheter för äldre personer samt kontor för verksamheten. Idag består äldreboendet av ett flertal sammanbyggda byggnadskroppar som tillkommit under olika tidsperioder allt eftersom verksamheten har expanderat. Den första byggnaden som uppfördes i slutet av 1950-talet är i två hela våningsplan och har fasader i rött tegel och indragna balkonger samt flackt sadeltak. Byggnaden som tillkom kring 1970-talet är i tre våningsplan och har ett mycket flackt tak. Fasaderna är klädda i rött tegel och vertikala partier av vitmålat fasadtegel. Längs med Allégatan finns en byggnadsdel med bland annat varuintag. Byggnaden är i ett våningsplan och har ett flackt kopparklätt tak. Fasaderna är vitputsade och vid ytterdörren finns två dekorativa partier med glasbetong. Den yngsta byggnadsdelen är förlagd längs med Badhusgatan och Allégatan. Denna del är i tre hela våningsplan, fasaderna är klädda i gult tegel och på varje våningsplan finns balkonger. I gavelröstena sitter ett litet upptill välvt fönster. Den sammanbyggda byggnadskroppen bär stilideal från flera decennier och dessa är fortfarande läsbara.

Flygfoto över ålderdomshemmet, t.v. ca 1960 och t.h. ca 1972. Bildkälla: Länsstyrelsen.

T.v. Karta över äldreboendet år 2020. Bildkälla: Länsstyrelsen. T.h. Foto taget mot sydväst längs med delar av Almgatan.

Rekommendationer och förhållningssätt för vård & omsorg

Miljöerna för vård och omsorg är i huvudsak tåliga miljöer som dels genomgått flera förändringar, dels är av yngre datum utan behov av några direkta rekommendationer ur ett kulturmiljöperspektiv.

- Områdenas karaktär kan beaktas och bebyggelsen underhållas med material och metoder som tar hänsyn till arkitektonisk utformning och tidsprägel. Rekommendationerna gäller främst Kv. Lärkträdet och kv. Pionen. Eventuell ny bebyggelse placeras med hänsyn till befintlig bebyggelse och ges en god utformning.

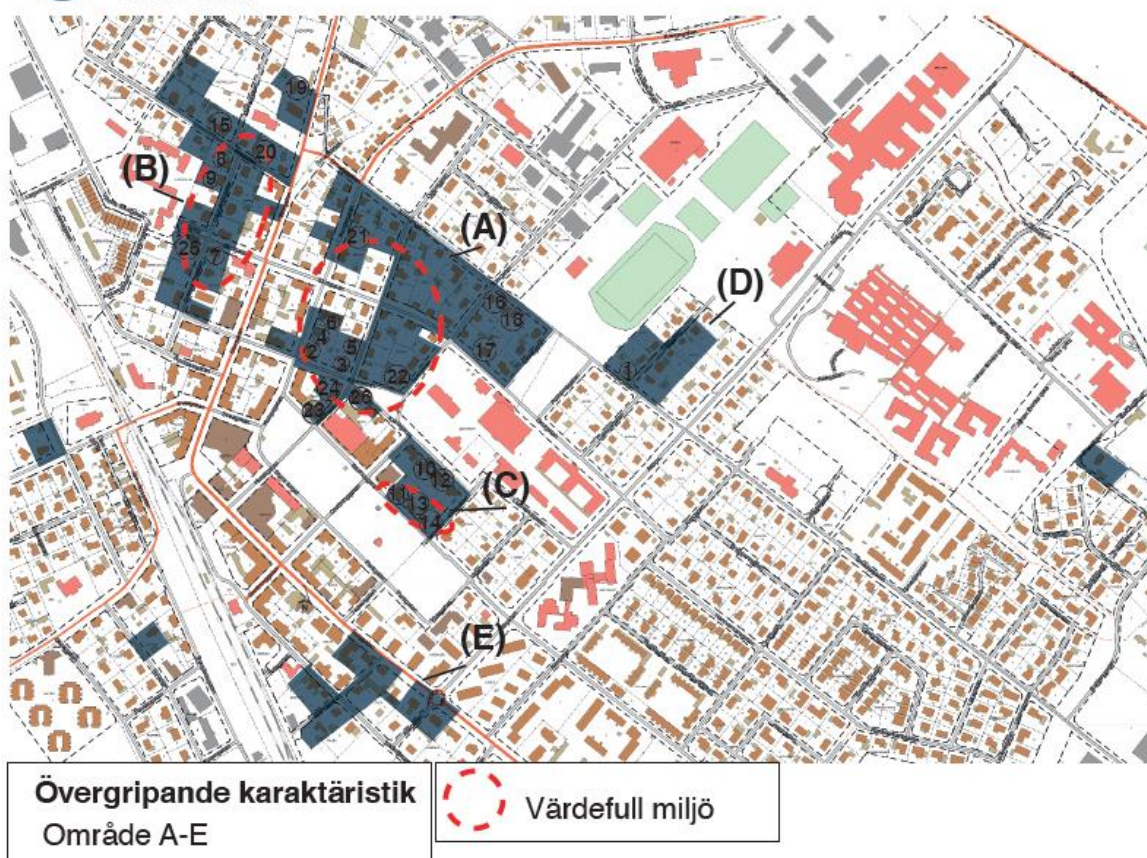
Utvalda representativa objekt

1. Pionen 2, Kungsgatan 22

Bebyggelse från 1900 till 1930-talet

Bebyggelse från
1900-1930

Kort historik

Första världskrigets utbrott påverkade Sverige hårt både politiskt och ekonomiskt. Bostadsbyggandet avstannade så gott som helt och arbetslösheten var omfattande. Sverige exporterade stora mängder livsmedel till de krigförande länderna, samtidigt drabbades landet av hårda livsmedelsransoneringar som berörde alla. Genom egen odling på villatomten kunde familjer för egen del lindra livsmedelsbristen. Den villabebyggelse som uppfördes skedde som innan genom ideella föreningar, fastighetsbolag eller egnahemsrörelsen. Villaboendet var eftertraktat men något som var uppnåeligt för en ytterst liten del av befolkningen.

Efter kriget påbörjades byggnationerna av fem sammanhållna villakvarter norr om stora torget. Kvarterensindelningen följde stadsplanen från 1917 och fick i jämförelse med tidigare strikta rutnätindelningar en mer organisk form. Under 1930-tal bebyggdes Trädgårdsgatan med fler villor och gatusträckningen kom att få en förnäm karaktär. Byggnaderna som uppfördes ritades bland annat av arkitekten Adolf Niklasson. Ett område med byggnader av samma karaktär återfinns i stadsdelen Oxbacken i Skara, där bland annat Niklasson också utfört ritningar. Mot 1930-talet slut möjliggjordes en expansion med ett fåtal småhus längs

Vallgatan. Vara socken var uppdelad i Wara köping och Vara landskommun fram till 1935 då de slogs samman.

Vy över delar av Vara 1946. Fotograf: AB Flygtrafik/ Västergötlands museum.

Övergripande karaktäristik

Område A. Inom Vara tätort finns ett flertal villor av mycket likartad karaktär som i huvudsak präglas av tjugotalsklassicism. En större klunga är belägen längs med delar av gatusträckningarna Korsgatan, Skolgatan, Torsgatan, Smedjegatan, Odengatan och Kungsgatan, samt Trädgårdsgatan och Elisgatan. Villor med likartad karaktär återfinns även i solitärer eller i mindre klungor på andra platser inom tätorten. Byggnaderna uppfördes kring 1920-talet och 1930-talet. Villorna var generellt planerade som tvåfamiljshus.

Ett större kluster av denna byggnadstyp återfinns inom område A. Villornas karaktär är det tegeltäckta brutna sadeltaken, även kallat mansardtak, och svängda nedre takfall med en byggnadskropp i 1 ½ plan. Byggnaderna har generellt en symmetriskt placerad frontespis eller små takkupor med pulpettak. Fasaderna är spritputsade med vitt, ljusgrå eller gul kulör och har klassicistiska detaljer i vit slätputs som till exempel hörnpilastrar. Vissa av villorna är klädda med träpanel. Tidstypiska kulörer för träfasader var mättade jordkulörer i gult, rött, grönt eller brunt. Tidstypiska kulörer på snickerier är ofta vitt, så även inom miljön. Fönstersättningen är symmetrisk och består till övervägande del av tvåluftsfönster med mittpost och spröjs med tre delar i varje båge. På gavelröstena sitter ett vindsfönster, majoriteten av villorna har ett klassicistiskt lunettfönster eller oxöga men rektangulära gavelfönster i enklare utförande förekommer också. Sockeln är slätputsad och har källarfönster.

Villorna har placerats på ett för tiden populärt sätt där långsidorna ligger i liv med gatulinjen och på så sätt skapar en privatsfär på baksidan av den tillhörande tomten. Byggnaderna belägna i gatukorsningarna av kvarteren har däremot generellt fått en mer indragen placering. Entrén finns på gaveln med få undantag. Sen uppförandet har vissa av villorna genomgått stora förändringar där fasadmaterial och/eller fönster samt takbeklädnad bytts. De bäst bevarade villorna av denna karaktär har pekats ut i de representativa objekten.

Byggnaden inom **Vipan 2** ligger i anslutning till klustret av villorna med likartad karaktär och härrör från samma tidsperiod. Byggnaden är i tvåplan med ett tidstypiskt valmat tak och har ett lätt svängt takfall. Tidigare inrymde byggnaden en läkarmottagning. Idag inhyser ett företag sin verksamhet i bottenvåningen. Byggnaden har genomgått fasadförändringar men bidrar fortfarande till ett viktigt miljövärde.

Ritning till boningshus vid fastigheten **Ejderen 2** av arkitekt Adolf Niklasson, Skara 1923. Källa: Vara kommun.

Odengatan, t.v. kvarteret Tärnan och t.h. kvarteret Eijdern.

Insprängt bland byggnadstypen som beskrivs inom miljön förekommer enstaka villor med nationalromantisk prägel. Byggnaderna är i 1 eller 1 ½ plan. Den nationalromantiska dragen inom tätorten tar sig skilda uttryck där inspirationen hämtats från bland annat allmogeförebilder. Nationalromantiken hade sin storhetstid i Sverige under 1910-talet och det var framförallt tre typer av villor som byggdes - villor med träfasader, putsade villor med träpanel på övervåningen och villor med murade tegelfasader. Två villor i likartat utförande återfinns vid Torsgatan 1, **Tärnan 6**, och Skolgatan 23, **Snäppan 4**. Villorna är mindre och har valmat tak med svängt takfall. Den ena villan har små takkupor med flack välvning och den andra har två mot gatan. Kuporna är klädda med plåt. Fasaderna är klädda i mörkbrun locklistpanel med vita detaljer som bland annat knutar. **Snäppan 4** har även fönsterluckor i vitt. Byggnaderna präglas av harmoniska proportioner och en av villorna har en tydlig nästan kvadratisk planform som är vanlig för stilen. Villorna har placerats något indraget från gatan vilket skapar en omslutande trädgård. Den ena villatomten har en tidstypisk slingrande grusgång. Den andra av de två har en låg mur som skiljer tomten från gatan. Längs med Smedjegatan finns villan **Snäppan 5**, vars nationalromantiska prägel ter sig mildare i uttryck än de föregående beskrivna. Bostadshuset är i ett och ett halvt plan, Taket är brutet med avvalmade gavelspetsar och täckt med tvåkupigt tegel. Fasaderna är spritputsade i en gul kulör. Fönstren är småspröjsade och villans entré är av klassicistisk karaktär - båda mycket utmärkande för stilen.

Bild t.v. Entréparti **Snäppan 5**. Bild t.h. **Snäppan 4**.

Vid Kungsgatan 6 inom fastigheten **Ejdern 3** ligger en byggnad i 1 ½ plan som uppförts i vinkel. Byggnaden är ursprungligen uppförd som frälsningsarméns lokal men har efter det använts som affär- och bostadshus, idag inhyser ett glasmästeri på adressen. På fasaden åt gatan finns uppglasade butiksfönster. Under tidigare år har byggnaden blivit tilläggsisolerad. Byggnaden är en kvarlevande representant för Vara tätorts kyrkliga verksamheter.

Grannfastigheten **Ejdern 5** är ett bostadshus i två våningar med vindsvåning som uppfördes i slutet av 1920-talet. Byggnaden används som bostadshus och delar av bottenplanet inhyser en butik. Karaktären präglas av stram panelarkitektur, som var vanlig under 1900-talets början. Fasaden består utav vit lockpanel och liggande fasspontpanel, gavelröstena är klädda i vit stående fasspontpanel. Byggnaden har ett sadeltak med utbytt beklädnad och fönstren har bytts.

Område B. Trädgårdsgatan utmärker sig särskilt inom kategorin. Bebyggelsen upplevs som påkostad och är generellt välbevarad. Här återfinns villorna beskriva i område A men byggnaderna har längs med gatusträckningen ett mer "påkostat" uttryck. Gatusträckningen innehåller även en villa med nationalromantisk prägel (**Ängsklockan 5**). Bostadshusets är i ett och ½ plan med källare. Det höga och branta takfallet är täckt med enkupigt tegel. Den övre delen av gavelröstet har mörkgrön lockpanel. Fasaderna är slätputsade och har hörnkedjor. Planformen är rektangulär med entré på gaveln. Sammantaget har villan nationalromantisk karaktär med klassicistiska inslag. I anslutning till villorna vid Trädgårdsgatan uppfördes en ny mejeribyggnad ca 1937. Byggnaden ritades av arkitekten Yngve Rosén för svenska mejeriernas riksförening. Idag har byggnaden genomgått stora fasadförändringar och inrymmer bostäder.

Vid Elisgatan inom fastigheterna Snödroppen 11 och 12 finns två mindre villor i 1 ½ plan vardera med spritputsade fasader. **Snödroppen 11** har drag av jugend som till exempel fönster med spröjsade överluft, majoriteten av fönstren är däremot nya. Byggnaden har en balkong ovanpå öppen veranda. Snödroppen 12 har idag bytta fönster och dörrar av annan karaktär än för uppförandet och en mindre tillbyggnad mot gatan. Villan är den äldsta av de två och uppfördes på 1910-talet. Båda villorna har idag utbytt takbeklädnad. Längs med samma gata ligger "**Vallenborg**" (**SMÖRBOLLEN 14**). Villan uppfördes 1911-1912 i tidstypisk varierande panelarkitektur med gulmålad stående och liggande fasspontpanel. Snickeridetaljerna är vita, t.ex. klassicerande fönster- och dörromfattningar. Byggnaden är i 1 ½ plan och har två högre tvärställda byggnadskroppar på var sida om en lägre. Taken är

brutna och har avvalmade gavelspetsar. Vid ena gaveln finns ett mångkantigt trapphus som idag delvis skymms av en separat mindre byggnad. "Vallenborg" har genomgått förändringar och är mycket känslig för ytterligare. Längre ner på gatsträckningen ansluter Nordhemsgatan, här ligger två mindre villor vars uppkomsttid är svår att bedöma då de genomgått stora fasadförändringar.

Trädgårdsgatan. I förgrunden **GLADAN 5** och grannen **KORPEN 1**.

Trädgårdsgatan.

Mot Elisgatan ligger ett vit sprit- och slätputsat garage som tillhör bostadshuset Korpen 7. Garaget har försynta klassicistiska drag.

Område C. Inom miljön finns bland annat byggnader uppförda i jugendprägel. Längs med Badhusgatan ligger tre större villor i liv med gatusträckningen som troligen uppfördes under 1910-20-talet, **Lärkan 4, 6 & 8**. Villorna är i ett och ett halvt plan med källarplan och vind. Taken är voluminösa och fasaderna är spritputsade med detaljer av slätputs. Sockeln är i övervägande del rusticerad. Fönstren har små rutor i ovan delen och stora i den nedre, upptill är fönsterbågen krökt. Ett dekorativt ovalt fönster pryder fasaderna. Entrén har placerats på kortsidan av byggnaderna. Längs med fastighetsgränsen löper ett lågt järnstaket som binder samman villorna. Idag har majoriteten av villorna fått ny takbeklädning och vissa fönster har bytts. Byggnaderna skapar ett enhetligt kluster längs med delar av Badhusgatan. Det var vanligt för tidens stadsplaneringsideal att förlägga ett kvarter med villor centralt vilket detta är ett exempel på. Tillsammans bidrar de till höga miljövärden för omkringliggande område. På baksidan av kvarteret finns **Lärkan 3**, som är en villa i två våningar med en tydlig funktionalistisk karaktär, villan är en så kallad "funkiskåda" eller "sockerbit". Fasaderna är spritputsade i vitt och mansardtaket är mycket flackt. Fönsterbågarna som tidigare varit gröna är idag vitmålade och sockeln är i svart. Ytterdörren är av yngre karaktär och på baksidan har villan byggts till. På tomten står en liten garagebyggnad med sargtak. Gatusträckningens byggnadsvolym är högre inom grannfastigheten där ett flerbostadshus i 2 ½ plan återfinns. Byggnaden, **Lärkan 5**, har fasader i brun-beige spritputs och fasaddetaljer i slätputs. Taket är brutet med avvalmade gavelspetsar och har tre mindre takkupor och en något större. På baksidan har byggnaden en frontespis med balkonger. Majoriteten av fönstren är bytta. Den sista byggnaden på gatusträckningen är en villa med liknande karaktär som de beskrivna i område A. Villan har träpanel och är något större än övriga och har genomgått många förändringar, bland annat tillbyggnader.

Lärkan 4, 6 & 8 vid Badhusgatan.

"Funkislådan" Lärkan 3 och flerbostadshuset Lärkan 5.

Gatusträckningen Karlagatan är en relativt lugn bakgata till Stora torget, här finns majestätiska träd och många intressanta byggnader. Vid Karlagatan 2 och 4 inom fastigheten **Ärlan 9** finns två bostadshus i två plan som troligen uppfördes under 1910-talet. Byggnaderna är i tidstypisk panelarkitektur med stående och liggande fasspontpanel. Bostadshuset som är beläget i korsningen har avfasat hörn som avslutas uppåt i en spetsig frontespis. På senare tid har byggnaderna fått nya fönster i ursprunglig form.

Område D. Gatusträckningen Vallgatan flankeras av småhus i 1 eller 1 ½ plan där vissa uppförts runt 1930-talets slut. Byggnaderna är exempel på den kvardröjande tjugotalsklassicismen som blandats med drag av funktionalismens arkitekturideal. Småhusen har klassicistiska fasaddetaljer så som pilastrar och lunettfönster men till exempel funktionalistiskt utformade skärmtak samt fönster. Det ursprungliga utseendet är dock svårt att urskilja då många av husen genomgått stora förändringar.

Vallgatan.

Almen 6, Vallgatan, är fortfarande ett välbevarat exempel bland Varas mindre villor av likartad karaktär.

Område E. Området innehåller en majoritet av villor med mansardtak som beskrivs i miljö A. Dessa har genomgått många förändringar. En villa i tidstypisk panelarkitektur återfinns även, villan har genomgått förändring men har delar av sin karaktär bevarad. Längs Torggatan finns ett mindre flerbostadshus som uppfördes mot slutet av 1930-talet. Byggnaden är ritad av den dåvarande länsarkitekten Allan Berglund men har idag genomgått stora fasadförändringar.

Villa inom kv. Pinjen.

Rekommendationer och förhållningssätt för bostadsbebyggelse 1900–1930

Många av periodens hus har genomgått relativt stora förändringar men flera miljöer har ändå kvar en samlad helhet att slå vakt om i fortsatt planering.

- För de utpekade objekten är det viktigt att byggnadernas karaktär och tidstypiska drag respekteras vad gäller exempelvis taklutning, fasadmateriäl, takbeklädning och våningsantal, ursprungliga fönster och fönstersättning. Samt värna om och uppmuntra till tidstypisk färgsättning.

- Villakvarteren kring Trädgårdsgatan, Kungsgatan och delar av Odengatan och Skolgatan samt Badhusgatan är särskilt välbevarade med många hus med ursprunglig utformning.
- Särskilt viktigt är att förhålla sig till de olika stadsplaneidealen med tomtindelning, husens placering på tomten, byggnadsvolymer etc.

Utvalda representativa objekt

1. ALMEN 6, Smedjegatan 23

Nybyggnadsritning för Almen 6 utfördes 1937.

2. EJDERN 1, Korsgatan/ Kungsgatan

Till skillnad från villorna av samma karaktär har byggnaden avvalmade gavelspetsar.

3. EJDERN 2, Korsgatan/ Odengatan

4. EJDERN 3, Kungsgatan 6

5. EJDERN 4, Odengatan 7

Villan är enligt uppgifter uppförd 1923.*

6. EJDERN 5, Kungsgatan 8

7. GLADAN 5, Skolgatan/ Trädgårdsgatan

Se "område B" för bild.

8. KUNGSLILJAN 5, Trädgårdsgatan 17

KUNGSLILJAN 5 i förgrunden och grannen KUNGSLILJAN 6.

9. KUNGSLILJAN 6, Trädgårdsgatan 15

10. LÄRKAN 3, Karlagatan 12

Se "Område C" för bild.

11. LÄRKAN 4, Badhusgatan 3

Se "Område C" för bild.

12. LÄRKAN 5, Karlagatan 14

13. LÄRKAN 6, Badhusgatan 5

14. LÄRKAN 8, Badhusgatan 7

15. SMÖRBOLLEN 14, Elisgatan 10 "Vallenborg"

16. SNÄPPAN 3, Torsgatan 6

17. SNÄPPAN 4, Skolgatan 23

Se "område A" för bild.

18. SNÄPPAN 5, Smedjegatan 22

Villan uppfördes förmodligen sent 1910-tal eller under 20-talet.

19. SNÖDROPPEN 6, Longgatan 7

Bostadshus uppfört på 1930-talet.

20. SNÖDROPPEN 11, Elisgatan 6

21. TRANAN 5, Kungsgatan 16

Enligt uppgifter är villan uppförd 1924.*

22. TÄRNAN 6, Torsgatan 1

Mindre bostadshus som enligt uppgifter uppförts på 1930-talet av handlare Gustav Lindhe. Byggnaden har trots detta nationalromantisk karaktär.

23. VIPAN 2, Stora Torget/ Odengatan 1

24. VIPAN 3, Odengatan 3

Bostadshus enligt uppgifter uppfört 1928.*

25. ÄNGSKLOCKAN 5, Trädgårdsgatan 9

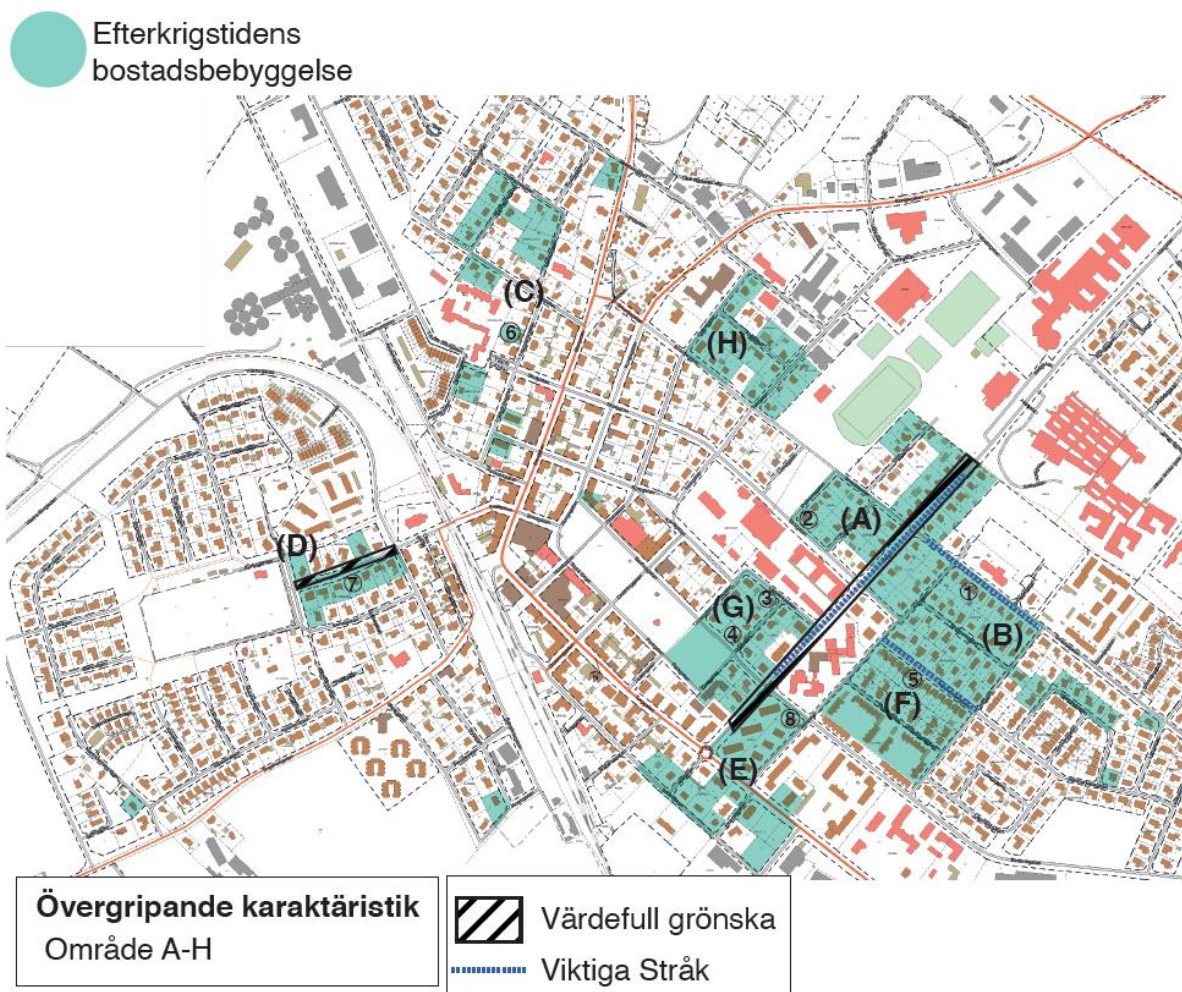

Villan uppfördes sent 1910-tal eller under 1920-talet.

26. ÄRLAN 9, Karlagatan 2 & Karlagatan 4

Efterkrigstidens bostadsbebyggelse

Kort historik

Till skillnad från många andra europeiska länder var det i Sverige relativt okomplicerat att bygga nya bostäder efter andra världskriget, då landets industri och infrastruktur fortfarande var helt intakt. Trångboddhet rådde generellt över hela landet och bostäderna hade i hög grad låg standard. Socialdemokratiska reformer hade bidragit till att allt fler hushåll började få förbättrad ekonomi. På grund av förmånliga räntelättnader som skedde i slutet av 1950-talet blev det möjligt för ännu fler att bygga småhus. Egnahemmen eller småhusen såldes generellt som fabriksstillverkade via annonser. Ofta uppfördes husen i sammanhängande områden i tätorterna.

Den nya arkitekturen tog under 1950-talet inspiration från förebilder i mellankrigstidens europeiska modernism och USA. Villaarkitekturen i Sverige kom därför att te sig betydligt mer modernistisk i jämförelse med föregående decenniers stugliknande ideal. Nya ideal kom bland annat till uttryck i förskjutna byggnadskroppar och fria planformer. Från Amerika kom också drömmen om det goda villalivet med bland annat bil och egen trädgård. Den kraftigt växande bilismen ökade villans attraktion då bilen nu gjorde det lättare för människor att snabbt ta sig till bostadsområdena utanför centrum. Till skillnad från föregående decennier

blir villan allt mer en enfamiljsbostad, där det blir mindre vanligt att man hyr ut delar av sin villa.

Inom Vara tätort skedde den största expansionen av bebyggelse i nordost på avstyckningar från Anders Torstensgårdens tidigare ägor. Den dominerande byggnadstypen under denna tid var friliggande villor och mindre eller större flerfamiljshus.

Vy över Vara 1963. Kvarteret Linden syns mitterst i förgrunden. Fotograf: AB Flygtrafik/ Västergötlands museum.

Delar av Vara tätort ca 1960. Ortofoto: Länsstyrelsen.

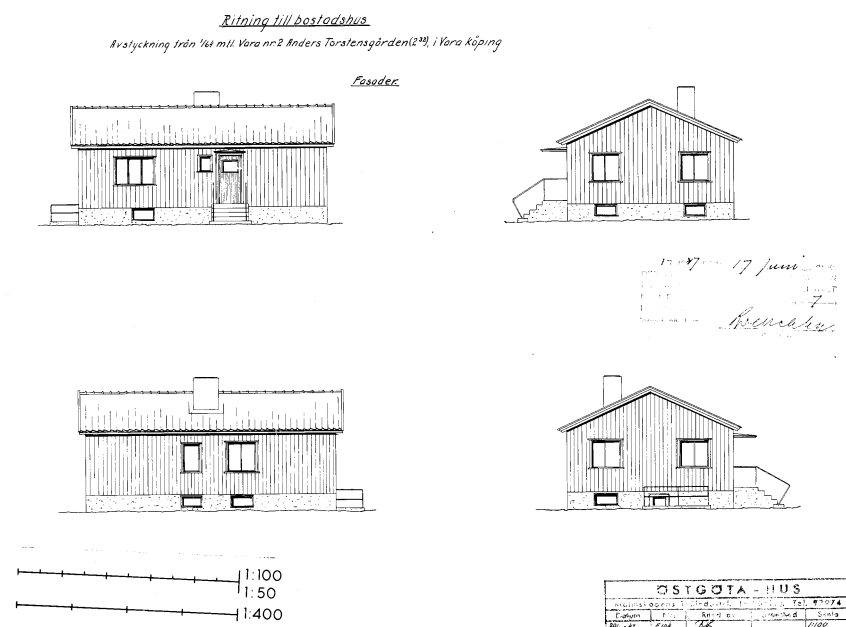
Övergripande karaktäristik

Område A. Kvarteren som uppfördes nordost inom tätorten under 1940-talets senare del följer i huvudsak stadsplanen från 1944. Stadsplanen präglas av tidens funktionalistiska rutnät vilket skapat raka gatusträckningar och tydligt definierade gaturum. Tillskillnad från bebyggelsen som uppfördes inom kvarteren Asken och Aspen under sent 1940-tal till tidigt 50-tal, som förlagts med långfasaden mot gatan, fick de gruppbyggda villakvarteren som uppfördes runt 50-talets mitt gaveln mot gatan och smalare tomter. Längs tomtgränserna löper en häck som skapar en uppdelad men sammanhängande grönyta på villornas baksida.

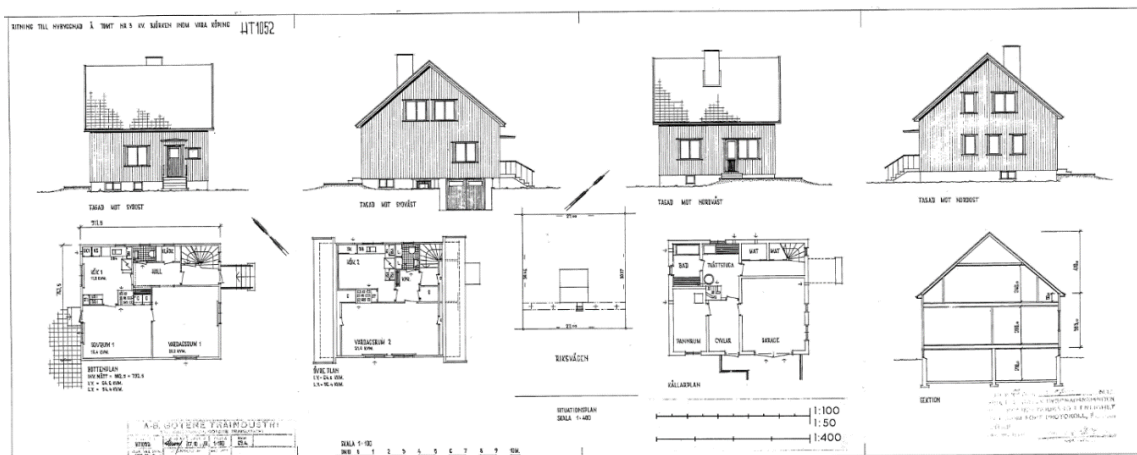
Bebyggelsen utgörs till största del av friliggande småhus och mindre villor i ett eller 1 ½ plan med källarplan som uppförts från sent 1940-tal till tidigt 1960-tal. Bebyggelsen som uppfördes under sent 40-tal till tidigt 50-tal är främst placerad kring delar av Allégatan. Småhusen har tidigare präglats av en enkel funktionalism med träpanel av traditionellt utförande. Denna del av gatusträckningens bebyggelse har idag bytt karaktär där enstaka komponenter från uppförandetiden blandats med nya spretiga, individuella karaktärsdrag. I närheten av denna bebyggelse längs Polhemsgatan inom kvarter Björken finns två något större 1 ½ plans villor som uppförts kring 1950-talets mitt, **Boken 6** är en av dem. Villan har fasader i gult tegel med murad takfris som hämtat inspiration från klassicismen och omsorgsfullt utformat entréparti. Under tvåluftsfnöstren sitter fönsterbleck av kopparplåt. Villan har även hänggrannor av kopparplåt. Trots att villan genomgått vissa förändringar, bland annat med en utbyggnad på baksidan av villan, tillmäts byggnaden ett särskilt kulturhistoriskt värde eftersom mycket av dess ursprungliga stil fortfarande är tydlig.

Boken 6, Polhemsgatan, har genomgått vissa förändringar men har kvar sina omsorgsfullt utformade tegelfasader och sitt tidstypiska dekorativa entréparti.

Nybyggnadsritning inom kvarteret Asken daterad 1947. Enplansvillan är ett kataloghus från Östgöta-hus och ämnad som bostad för en familj. Byggnadens karaktär präglas av "vardaglig funktionalism". Fasaderna är mycket sparsmakade men mycket omtanke har lagts på utformningen av till exempel ytterdörren som klätts med panel av ek samt det funktionalistiska skärmtaket. Huset är idag mycket förändrat. Ritning: Vara kommun.

Nybyggnadsritning inom kvarteret Björken daterad 1950. Villan i 1 ½ plan är ett kataloghus från Götene Träindustri, sedermera Götenehus. Till skillnad från de tidigare villorna av samma karaktär har villan uppförts med garage i källarplan. Bad och tvättmöjlighet var förlagt till källarplan. Ritning: Vara kommun.

Område B. Under 1950-talet blev det allt vanligare att mindre villor uppfördes med fasader av rött eller gult tegel. Det är även något som märks inom bebyggelsen i Vara, ett exempel inom tätorten återfinns inom kvarteret Bagaren längs med Smedjegatan. Villorna som uppfördes under 1950-talets mitt är friliggande och i ett plan med källare och vind med gaveln mot gatan, tomterna är små och avlånga. Majoriteten av villorna har källarplan med garageport mot gatan som kan anses representativt för tidens bostadsplanering, där bilen ansågs som en självklar del av hushållet. Dessa fastigheter utgörs av **Bagaren 1-4**. Fönstersättningen är asymmetrisk och i gavelröset sitter ett litet enluftsönster. Villorna har tidstypiska asymmetriska sadeltak. Trots att husen har genomgått vissa förändringar skapar dess likartade utformning stora miljövärden. Villornas exteriöra utformning är mycket representativ för sin tillkomsttid.

Bagaren 4 placerad i förgrunden.

Bagaren 1-4 skapar med det asymmetriska takfallet en varierad gatubild och en fallande byggnadsvolym längs med kvarteret.

Område C. Nordvästra delen av tätorten innefattar ett mindre område med villabebyggelse i 1 plan med vind och källare och 1 ½ plans villor med källare men även ett flerbostadshus i gult tegel. Inom denna del av tätorten har även viss förtätning inom tidigare gatusträckningar skett med bebyggelse från 50-talet och tidigt 60-tal. Den mest kulturhistoriskt intressanta inom miljön är **Kungsliljan 7**. Villan är förlagd längs med Trädgårdsgatan och bidrar med sin påkostade utformning till befintliga höga miljövärden inom gatusträckningen. Byggnaden karaktär består av röda tegelfasader med inslag av mönstermurningar, murad takfot och fönsteromfattningar, samt den omsorgsfullt utformade balkongfronten och på övervåningen ett sidohängt asymmetriskt fönster. Till fastigheten hör en liten järngrind i tidstypiskt mönster.

Kungsliljan 7.

Område D. Mot 60-talets början förekommer även blandade tegel och puts fasader. Väster om järnvägsspåret längs med **Kyrkogatans** norr sida finns exempel på detta, där ett antal enfamiljsvillor i 1 ½ plan uppförts under tidigt 1960-tal. Den samtida bebyggelsen upplevs som enhetlig och har en sammanhållen karaktär.

Kyrkogatan, bilden är tagen från Åsegatan.

Område E. I sydost finns ett kluster av mindre flerbostadshus i anslutning till Torggatan. Fem av dessa uppfördes kring 1940-talets mitt och är i 2 hela våningsplan där huvudentré till övervägande del placerats centrerat på den rektangulära byggnadskroppen. Byggnaderna hade vid uppförande en karaktär av 1920-tals klassicism som blandats med funktionalism, men Oxeln 1 en mer renodlad ”funkis” arkitektur. Idag upplevs den sammantagna karaktären som splittrad då fastigheterna till övervägande del genomgått stora fasadförändringar. Det närliggande kvarteret Linden börjar bebyggas 1947 med fyra flerbostadshus i tvåvåningar med källare och vind. 1961 tillkommer en byggnad av liknande karaktär inom grannfastigheten **Linden 2**. Flerbostadshuset har slätputsade fasader i brungrått med dekorativa beigea partier. På det flacka sadeltaket ligger lertegel. Fönstren består främst av tvåluftfönster med en förskjuten mittpost. Längs ena långsidan finns balkonger med fronter av korrigerad plåt och smidesjärn samt franskabalkonger som även återfinns högst upp i gaveln. Kring 1950-talets slut bebyggdes grannfastigheten mot Allégatan med fyra lamellhus i trevåningar. Ett större kluster av flerbostadshus börjar nu ta form inom kvarteret. Syskonen till Linden 2 har idag genomgått stora fasadförändringar men **Linden 2** är däremot fortfarande en representant för bostadbebyggelse som uppkom efter andra världskriget.

Linden 2 i förgrunden.

Område F. I anslutning till Almgatan och Badhusgatan har Varas första radhusbebyggelse uppförts inom kvarteret Målaren 1. Längs med Hantverkaregatan inom **kvarteret Hovslagaren** ligger tolv småhus i ett plan med vind som sammankopplats till kedjehus. Byggnaderna är förlagda med kortsidorna mot gatan och sammanlänkas med varandra genom tillhörande garage. Husen har flacka sadeltak och majoriteten saknar takfot. Fasaderna är till övervägande del i rött eller gult tegel, två av byggnaderna har putsade fasader och en av byggnaderna har blivit tilläggsisolerad och fått fasader av träpanel. Kedjehusen är anpassade efter de smala tomterna och möjliggjorde en tätare villabebyggelse än tidigare. Denna del av gatusträckningen är mycket känslig för ytterligare förändringar då dess värde bland annat ligger i den exteriört likartade utformningen.

Kv. Hovslagaren.

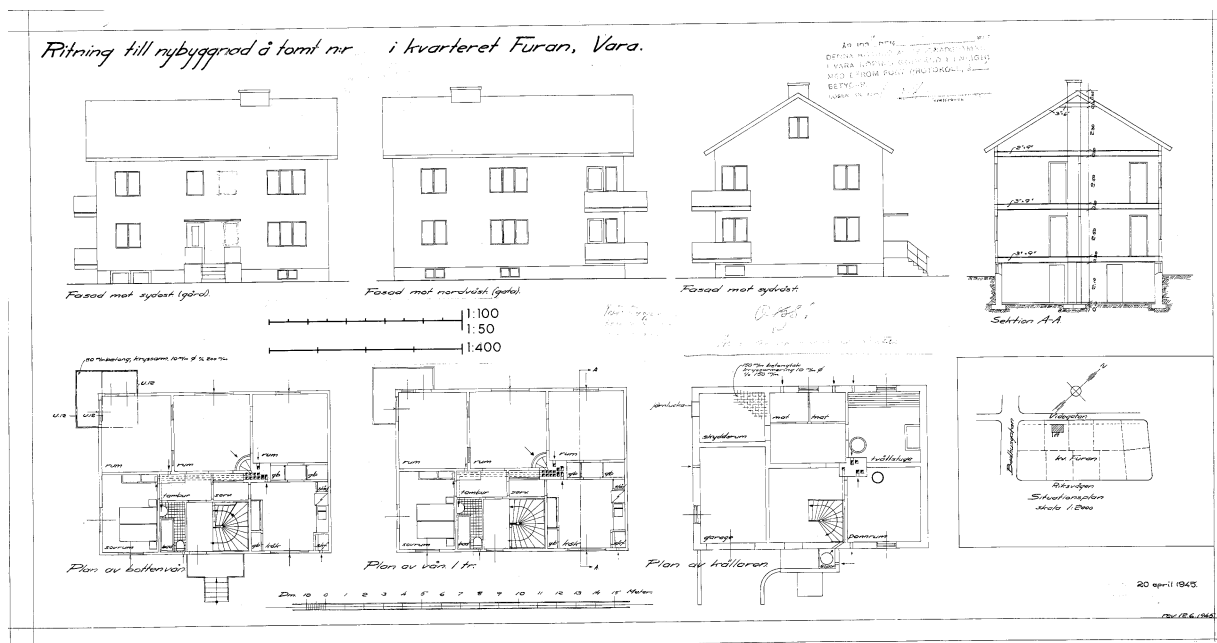
Område G-H. Kvarter huvudsakligen bestående av tvåfamiljsvillor och större flerbostadshus i två våningar uppfördes runt 1940-talet nordost om Stora torget längs med Badhusgatan och Norr om Smedjegatan intill Torsvallen. Bostadskvarteren hade till övervägande del fasader i puts och fönstren låg i liv med fasaden men många av dessa byggnader är idag tilläggsisolerade. Kring 1940-talets mitt påbörjades majoriteten av byggnationerna inom kvarteren Furan och Enen belägna intill Badhusgatan. Det var vanligt att privata aktörer upplät denna byggnadsform åt sig själva med möjlighet att hyra ut lägenheter i bostaden, de kunde även sälja vidare hela byggnaden. Kvarteren i sin helhet upplevs som spretiga. Enfamiljsvillan **Enen 2** har däremot kvar många av sina ursprungliga drag. Villan byggdes 1946 och har bevarade originaldetaljer och material, så som räcke och skärmtak vid entré, tvåluftsfönster, lertegeltak och stuprör där delar är av kopparplåt som senare bemålats. De något ovanliga cirkelformade fönstren på varsin sida om ytterdörren återfinns på nybyggnadsritning. Villan har ett flackt sadeltak. Fasadbeklädnaden består av locklistpanel, villan var troligen vid uppförandet ensam med att ha träpanel inom sitt kvarter. Inom kv. Enen ligger även villan **Enen 5** - ett småhus i 1 och ½ våningar som genomgått vissa förändringar men utgör ett intressant exempel på bebyggelse från ca sent 1950-tal/ tidigt 1960-tal.

Enen 2, Videgatan.

Enen 5, Badhusgatan.

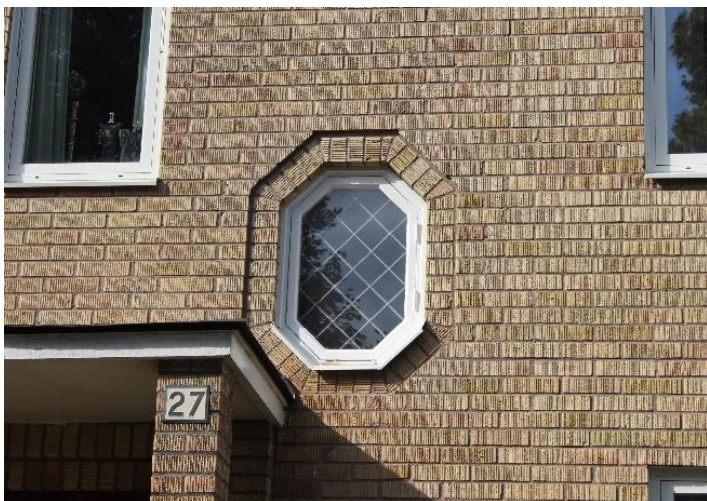
Kvarteret Furan nybyggnadsritning 1945, exempel på en tvåfamiljs villa som uppfördes i Vara runt 1940-talets mitt. Majoriteten av byggnaderna av samma karaktär inom tätorten är idag mycket förändrade. Ritning: Vara Kommun.

Bild t.v. Kvarteret Poppeln, Entré med utskjutande dörrömfattning, koppartäckt skärmtak, blyinfattat fönster och utomhusarmatur med vattnat glas. Bild t.h. Kvarteret Poppeln, trapphusfönster.

Kvarteret Linden är byggt med "hus i park", ett planideal som blev vanligt efter andra världskriget. Gränsen mellan gårdsrum och gaturum var inte markerad och kan upplevas som otydlig. Husen utgjordes vanligen av lamellhus där solinfallet i lägenheterna betraktades som viktigt vid placeringen av husen. Flerbostadshusen inom kvarteret Linden uppfördes med fasader i puts vilket var vanligt för tiden.

Kvarteret Björken vid Allégatan, tidstypiskt mångsidigt blyinfattat trappfönster.

Kvarteret Ugglan, gatuskylt.

Rekommendationer och förhållningssätt för efterkrigstidens bebyggelse

Få av periodens miljöer är bevarade i sin helhet. Däremot finns fasaddetaljer och originalmaterial kvar på många byggnader. Redan små ändringar påverkar denna bebyggelse mycket då arkitekturidealet under denna tid präglades av sparsamhet.

- För de utpekade objekten är det viktigt att byggnadernas karaktär och tidstypiska drag respekteras vad gäller exempelvis taklutning, fasadmaterial, takbeklädning och våningsantal, ursprungliga fönster och fönstersättning. Samt värna om och uppmuntra till tidstypisk färgsättning.
- Särskilt viktigt är att förhålla sig till de olika stadsplaneidealen med tomtindelning, husens placering på tomten, byggnadsvolymer.
- Särskilt värdefulla miljöer finns utmed Trädgårdsgatan och Smedjegatan.

Utvalda representativa objekt

1. BAGAREN 1-4, Smedjegatan

2. BOKEN 6, Polhemsgatan

3. ENEN 2, Videgatan/ Läroverksgatan 4

4. ENEN 5, Badhusgatan 11

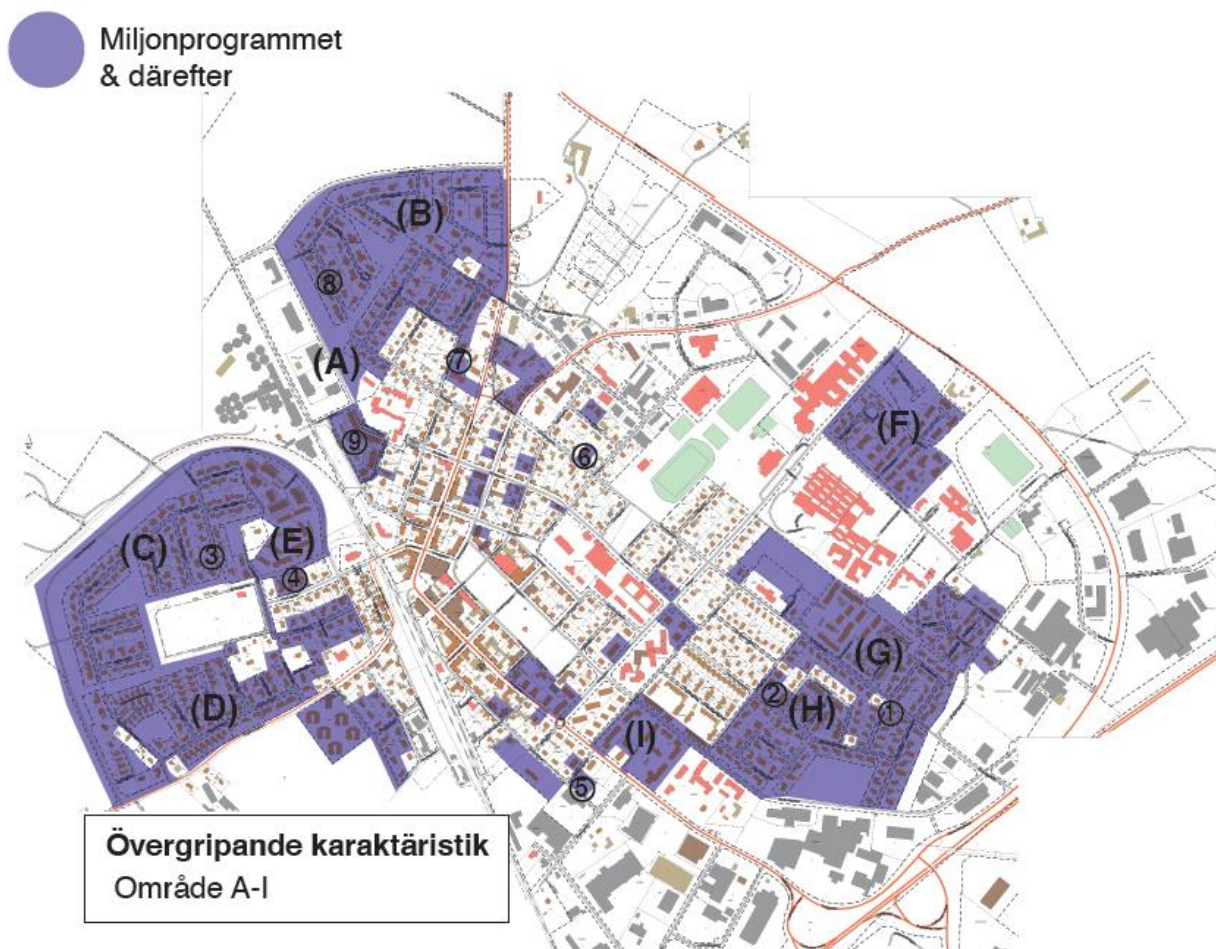
5. HOVSLAGAREN 1-12, Hantverksgatan

6. KUNGSLILJAN 7, Trädgårdsgatan 13

7. Kyrkogatan, HAVSKATTEN & STENBITEN

8. LINDEN 2, Badhusgatan 8

Miljonprogrammet & därefter

Kort historik

Miljonprogrammet markerar det riksdagsbeslut som gick ut på att bygga en miljon bostäder under loppet av tio år, 1965 till och med 1974. Bostadsbyggandet kom att ske snabbare, rationellare och mer industriellt än tidigare. En tredjedel av bebyggelsen utgjordes av villor och småhus och i slutet av 1970-talet motsvarade den två tredjedelar av Sveriges bostadsbebyggelse. Den vanligaste hustypen under perioden var lamellhus om tre våningar. Höghus var däremot inte så dominerade i miljonprogrammet som många kanske tror. Nästan en femtedel av den bostadsbebyggelse som vi har idag tillkom under miljonprogrammet. Marken som exploaterades var ofta nedlagd åkermark.

Miljonprogrammets omfattande bostadsbebyggande undgick förstås inte Vara. Marken söder om Smedjegatan bebyggdes med fler enfamiljsbostäder, nya gatunät förankrades med efterkrigstidens bostäder och kom att skapa nya kvarter för den framtida bebyggelsen. Bebyggelsen öster om järnvägen förtätades med friliggande villor längs med Kyrkogatan och Barnegatan. Under tidigt 1970-tal anlades en ny väg inom denna del av tätorten, gatan kom att kallas Kullenvägen. Till en början var gatan en enkel grusväg och en ladugård låg i början av vägsträckningen. Kvarteret gav en stomme för den nya bebyggelsen som fram till idag förtätats inom Västra Ringleden. I utkanten av tätortens nordvästliga del skapades nya kvarter som förlades i anslutning till de yngre årsringarna.

År 1967 bildade Vara köping tillsammans med Ryda, Levene och Laske Vedum gemensam kommun under namnet Vara köping. Kvänum, Larv och Essunga kommun anslöt sig år 1974. 1983 återuppstod Essunga kommun och därmed blev Vara kommun något mindre. I samband med kommunsammanslagningen byttes namn på vissa fastigheter för att samma beteckningar inte skulle finnas på flera fastigheter inom kommunen.

Flygfoto Vara tätort ca 1971-72. Länsstyrelsen.

Smedjegatan. Källa: Vara hembygdsförening.

Vara tätorts nordvästliga del med Elisgatan närmast i bild. Bildkälla: Vara Hembygdsförening.

Övergripande karaktäristik

Utbyggnaden från tiden under miljonprogrammet fram till idag har till övervägande del skett som sammanhållen bebyggelse som bildat nya kvarter, nya årsringar med en tydligt egen prägel. Det finns dock även bebyggelse från denna tid som har förtätat redan befintliga kvarter. De mest intressanta med ursprungligt bevarad karaktär bland dessa är: **Rosen 6** – en villa i två plan vars karaktär präglas av nytolkande funktionalism och intakt exteriör från fasaddetaljer till material, och **Oxeln 6** – ett småhus i ett plan som troligen uppfördes under 1970-talets senare del och har en typisk samt välbevarad exteriör. Även **Snödroppen 13** har en välbevarad exteriör, möjligen med inspiration hämtad från Frank Lloyd Wrights arkitektur.

Oxeln 6.

Rosen 6.

Snödroppen 13.

Område A. Längs med Rosenfredsgatan och delar av **Violvägen** finns i huvudsak friliggande mexisten-villor uppförda i ett plan med källare och garage. Villorna har flacka sargtak med mörkbrun eller svart liggande träpanel som döljer sargen. Vissa av villorna har sarg av plåt. Sockeln är slätputsad. Entréerna är gedigna och har placerats med ett indraget fasadparti, villorna har i huvudsak kvar sina originaldörrar av teak och sina individuellt utformade sidoljuspartier. Inom miljön finns även villor som har fasader av mexisten eller rött tegel och gavelspetsar med stående träpanel i svart eller ljusare kulörer, byggnaderna har sadeltak med svarta betongpannor. Samtliga villor har i huvudsak enluftsfönster och saknar fönsterfoder, dock inte alltid originalfönster. Tomterna är mycket små och växtligheten karaktäriseras av bland annat "underhållsfria" lättskötta, gärna vintergröna buskar. I närheten av tidigare beskrivna kvarter ligger kvarteret **Åkermyntan** här finns fyra längor av radhus som uppfördes kring 1970-talets slut. Två garagelängor har uppförts inom fastigheten. Radhusbebyggelsen har plåtinklädda pulpettak, gavelfasader klädda i mörkrött-brunt tegel, långsidorna är klädda i liggande fasspontpanel i ljusgrått, vitt samt ljusgult. Fönstren är pivothängda enluftsfönster med fönsterfoder i enkelt utförande. Ovanför entréerna till bostaden sitter till övervägande del ett litet pulpetformat skärmtak. På baksidan av radhusen finns indragna balkonger.

Violvägen sett från Elisgatans slut.

Violvägen sett från Solrosvägen.

Solrosvägen 1. Kalksandsten även kallat mexisten eller mexitegel, var ett vanligt fasadmateriel under 60- och 70-talet.

Kv. Åkermymntan.

Området B. Längs Solrosvägen inom tätortens norra ytterområde ligger bebyggelse som uppförts under 2000-talet. Kataloghus av olika modeller kantar vägsträckningen. I huvudsak enplans-villor med byggnadskroppar i olika former och vinklar, betongtakpannor i mörk kulör och träpanel i vitt med gråa snickeridetaljer. Trädgårdarna är sparsamt utformade. Området närmast delar av vägsträckningarna Norra Ringleden och Longgatan karaktäriseras av nutida bebyggelse. Miljön innehåller enbostadshus i snarlika varianter av kataloghus uppförda under sent 2010-tal, många i den populära "New England"-hustypen som karaktäriseras av träpanel i vit kulör och svarta betongtakpannor, aluminiumfönster som försöker efterlikna äldre fönstertyper och drag av nutida klassiska tolkningar samt verandor. Varje bostadshus har ett garage på tomten. Gatorna är asfalterade och väl anpassad för den bilburna familjen. Området upplevs mycket homogen. I sydväst om dessa kvarter ligger radhus och parhus uppförda under 1990-talet.

Området C. Området innanför Västra Ringleden karaktäriseras av byggnadstyperna som är beskrivna inom område A. Områdets tegelklädda villor har däremot både gavelrösten och partier med träpanel på fasaderna, ett exempel är **Kullenvägen**. Längs med Betesvägen och Trädesvägen ligger gruppbyggda villor i 1 ½ plan utan källare (platta på mark). Byggnaderna är uppförda friliggande eller som sammankopplade kedjehus. Långsidorna är klädda i stående träpanel, gaveln har fasader av mexisten och gavelrösterna är klädda med stående träpanel. Panelen har målats i individuella kulörer. Takfallen är stora och ger ett dominerande intryck. Villans rationella konstruktion syns i arkitekturen. Att döma av de gruppbyggda villornas karaktär uppfördes de troligen mot slutet av 1970-talet. Inom miljön återfinns villor med liknande karaktär fast med tidstypiska gavelbalkong, även kallad "joddarbalkong". Mot slutet av 1970-talet introducerades enplans vinkelhus i

”bungalowstil” som karaktäriseras av en låg byggnadskropp med stora valmade tak. Hustypen blev mycket vanligt under 1980-talet och återfinns även inom miljön.

Byggnader vid **Kullenvägen**. Glasbetong blev populärt under 1950–60-talet och kunde användas som material till bland annat källarfönster. På bilden t.v. syns delar av fasaden på en 70-talsvilla som fått två dekorativa partier med glasbetong. Bilden t.h. visar entréparti på en villa från 70-talet. Entréer med sidoljus i varierande utförande var mycket vanligt under såväl 60- och 70-talet, både mindre sidoljus men även större glaspartier som på bilden.

Laken 5, Kullenvägen. Villa byggd 1971*, fasaderna blandas med trä och tegel med en tydligt horisontell verkan, originalfönster på framsidan.

Kullenvägen.

Område D. Gruppbyggda hus från 1970-talets slut och tidigt 80-tal är ofta uppförda med enbart träpanel, som exempelvis vid Nämndemansvägen inom kvarteret Braxen. Husen är målade i olika kulörer för att det var ett enkelt och billigt sätt att kompensera för den likriktade arkitekturen och skapa variation i gatumiljön. Alla husen är placerade åt samma håll mot gatan vilket är det vanligaste för tiden men inget som är en absolut regel inom Vara tätort. Kvarteret Braxen är uppförda utan källare med en betongplatta som grund, vilket blev allt vanligare under 1970-talet för att det var kostnads- och tidseffektivt.

I närheten av kvarteret Braxen och vid Juristvägen finns bebyggelse som uppförts under det senaste decenniet. Byggnadernas karaktär är mycket varierande men har tagit inspiration från bland annat den asymmetriska villaarkitekturen och nymodernism som introducerades under 1990-talet.

Mellan Tingshusgatan och Häradsgatan har 8 st kedjehus uppförts om kring slutet av tiden för miljonprogrammet. Byggnaderna är uppförda med tidstypiska fasader av rött tegel och gavelrösten med träpanel i huvudsakligen mörka kulörer. Byggnaderna är placerade med kortsidan mot gatan. Kedjehusen byggdes på mark som planerats 1969 men det skulle dröja till efter 1976 för de närliggande kvarteren att bebyggas då en ny plan upprättades för området. Kvarteren karaktäriseras främst av friliggande villor uppförda i bland annat "bungalowstil" och enplansvillor inspirerade av allmogekultur.

Inom kvarteret Jupiter som är förlagd längs med Tingshusgatan och Olovsgatan har sex byggnader av samma karaktär uppförts. Byggnaderna är i ett plan utan källare och används idag som hotell och boende. Byggnadskropparna har en fantasifull utformning, fasaderna är klädda i ljusrött tegel och takfallen är varierade.

Kvarteret Braxen vid Nämndemansvägen, husen har uppförts på mycket små tomter och runt kvarteret löper en smal gata som skapar ett intimt gaturum mellan de tätplacerade husen. De boende kan antingen välja att parkera sin bil på husets tillhörande lilla uppfart eller i den gemensamma garagelängan.

Område E. Inom kvarteret Siken finns 6 längor med radhus i tvåplan uppförda med träpanel i individuella kulörer, byggnadskropparna har flacka sadeltak och huvudsakligen enluftsfnster med radiell spröjs. Varje bostad har en egen carport framför entrén vilket gör att tomten framför huset är mycket liten. Att döma av radhusens karaktär är de troligen uppförda på 1980-talet. Inom samma kvarter har 8 enplans lägenhetshus uppförts. Byggnaderna har sadeltak, fasader i mexisten och gavelrösten i stående senapsfärgad träpanel och pivåhängda enluftsfnster. De boende har tillgång till garagelängor som är belagda i anslutning till husen på en större asfalterad yta, bostaden nås via gångbanor. I närheten av kvarteret Siken ligger **Kyrkogårdsgatan**. Gatusträckningen innehåller villor uppförda tidigt 60-tal men längs med den nordvästra sidan har gatusträckningen delvis förtätats med hus uppförda under 70-talet. Trots bebyggelsens olika tillkomstperioder upplevs den som väl sammanhållen. Byggnaderna som tillkommit senare är snedställt placerad på tomterna. Placeringen är ovanlig och tomterna är stora i jämförelse med annan likartad bebyggelse från samma tid. Längs med gatusträckningen löper en trädallé.

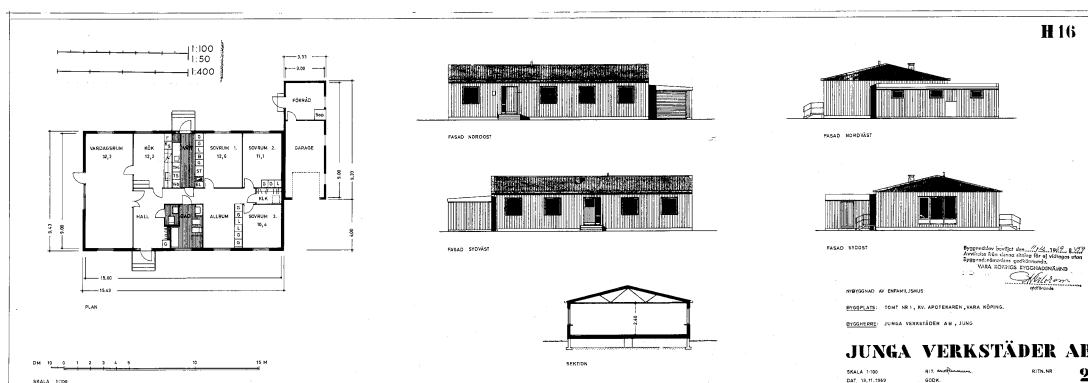
Kyrkogårdsgatan.

Område F. Innanför Östra Ringledning i anslutning till Torsgården har ett område med bebyggelse från troligen sent 1980-tal till nutid uppförts. Här har en alldeles ny gata anlagts, Kulturgatan, i skrivande stund har bara en villa förlagts längs med gatusträckningen.

Bebyggelsen inom miljön utgörs främst av småhus i ett plan både friliggande och kedjehus. Miljön innehåller också fem mindre flerfamiljshus.

Område G. Inom tätortens sydöstra del, nordöst om Smedjegatan och kring Rosvägen finns bebyggelse som uppförts kring 1980-talet fram till nutid. Bebyggelsen består utav friliggande småhus i 1 till 1 ½ plan, radhus och parhus.

Område H. Bebyggelsen tillhörande kategorin som förlagts inom kvarteren som finns innanför Lindgatan, Smedjegatan, Levenegatan och Hantverkaregatan uppfördes från sent 1960-tal fram till tidigt 1970-tal. Längs med Smedjegatans sydvästra sida finns främst friliggande 1–1 ½ plans villor förlagda med långsidan mot gatan. Villorna har till övervägande del fasader i rött tegel och indragna vitputsade entrépartier. Enstaka hus är klädda i mexisten. Bebyggelsens karaktär präglas av efterdyningar från 1950-talets stilideal som blandats med det tidiga 60-talets. Längs med gatusträckningen finns också ett Functurahus som uppfördes 1969, **Apotekaren 1**. Enfamiljshuset är i ett plan med sammanbyggt garage. Byggnaden karaktäriseras av sina trapetsprofilerade stålplåtsfasader och även taket är plåtklätt, fasaderna är gula. På endast några dagar var byggnadstypen inflyttningsklart och har därför en mycket rationell prägel. Inom Vara tätort finns det totalt två andra Functurahus, idag är stålfasaderna utbytta till träpanel men **Apotekaren 1** är bevarad i originalskick.

Apotekaren 1. Nybyggnadsritning 1969 föreställande ett så kallat Functurahus. Junga verkstäder AB tillverkade huset och var byggherre. Idag har byggnaden en annan garageport än den ursprungliga. Ritning: Vara kommun.

I korsningen vid Lindegatan och Hantverksgatan inom kvarteret **Arkitekten** har två separata längor med radhus uppförts. Bostaden består utav en lägre del i ett plan och en högre del med källarplan med garageport i botten och ett övreplan, byggnadskropparna är förskjutna och förlagda i par om tre. Gavelfasaderna är klädda i rött tegel och långfasaderna är klädda i vita betongplank. **Arkitekten 34-39** är ett mycket väl sammanhållet kvarter och präglas av de förskjutna byggnadskropparna. Vid kvarteret Byggmästaren och Brandmannen uppfördes ca 1969 gruppbyggda kedjehus med fasader i mexisten och partier av stående mörk träpanel, även gavlerösten. Småhusen är i ett plan utan källare och sammankopplade med en mellanliggande carport. Vissa av småhusen har byggts till på baksidan. Tomterna är mycket små och trädgårdarna präglas av lättskötta buskar och välklippta gräsmattor.

Resterande kvarter inom föregående nämnda gatusträckningar är uppförda kring 1969 och början av 1970-talet. Kvarteren består utav småhus i fasadmaterial vanliga för tiden. Småhusen har placerats med kortsidan mot gatan på mindre tomtplatser än för tidigare decennier vilket möjliggjort en ännu tätare bebyggelse. Kvarteren sydväst om föregående beskrivna kvarter innehåller bebyggelse i form av friliggande småhus som troligen uppförts mot slutet av 1970-talet men även en villa uppförd under 2000-talet.

Kv. Arkitekten.

Område I. Kv. Bonden är belagt längs med Torggatan och började bebyggas med flerbostäder under 1960-talet i trevåningar och kvarteret kom senare att förtätas med flerbostadshus i tvåvåningar.

Rekommendationer och förhållningssätt för Miljonprogrammet och därefter

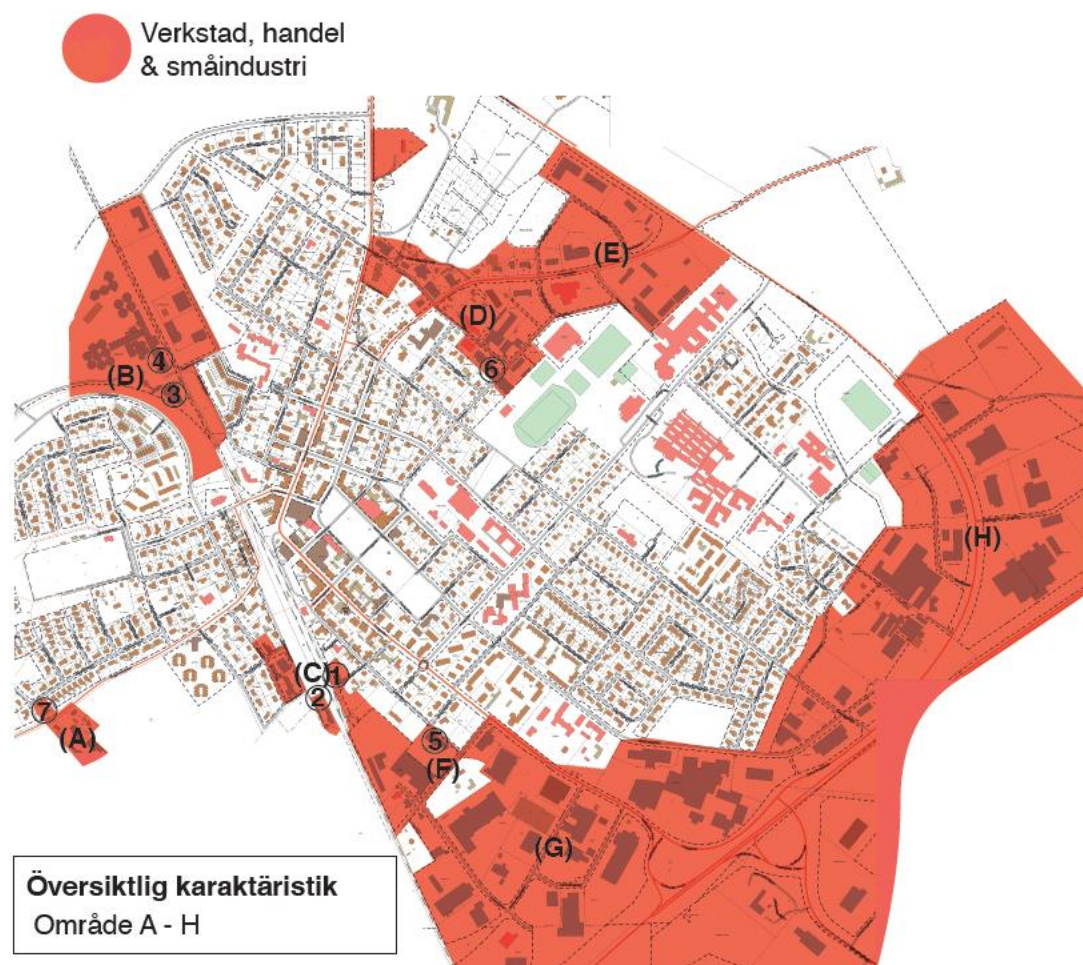
Bostadsbebyggelsen från mitten av 1960-talet fram till idag omfattar en stor volym och många har kvar sin ursprungliga karaktär. Det är främst den äldre delen som går att förhålla sig till antikvariskt. Av betydelse är olika stadsplaneideal som ger områdena sin karaktär, samt arkitektonisk behandling som ger de olika områdena sin karaktär.

- Särskilt karaktäristiska helhetsmiljöer för perioden finns utmed Violvägen, kvarteret Arkitekten och Hovslagaren, samt Åkermynatan.
- För de utpekade objekten är det viktigt att byggnadernas karaktär och tidstypiska drag respekteras vad gäller exempelvis taklutning, fasadmaterial, takbeklädnad och våningsantal, ursprungliga fönster och fönstersättning. Samt värna om och uppmuntra till tidstypisk färgsättning.

Utvalda representativa objekt

- 1. APOTEKAREN 1, Smedjegatan 76**
- 2. ARKITEKTEN 34-39, Lindgatan 12, 14, 16 och Västgötagatan 1A, 1B, 1C**
- 3. Kullenvägen, delar av vägsträckningen.**
- 4. Kyrkogårdsgatan, delar av gatusträckning.**
- 5. OXELN 6, Eklandagatan 3**
- 6. ROSEN 6, Smedjegatan 13**
- 7. SNÖDROPPEN 13, Mellangatan 6**
- 8. Violvägen (delar av gatusträckningen) & Solrosvägen 1**
- 9. ÅKERMYNTAN, Västra Skolgatan-Assargatan**

Verkstad, handel och småindustri

Kort historik

Varas tidiga industri var i hög grad grundad på jordbrukets och djurskötselns behov och näringens produkter togs om hand i kvarnar, mejerier och siloanläggningar. Närheten till järnvägen var viktig för transporter till och ifrån området.

I tätortens ytterområden har det bland annat funnits ett hönseri, kvarnar, textilfabrik, åkeri och Vara Mekaniska Verkstad. Här låg också ett frökläckeri, i folkmun känt som kottekläckeri, som uppfördes 1922–1923 och var i drift fram till 1970-talet. Här utvanns frö ur kottar för att möta den ökande efterfrågan på tall- och granplantor. Byggnaden är idag riven.

De branscher som tidigare dominerat näringslivet inom kommunen är idag i hög grad ersatta. Men exempelvis lagerhusets verksamhet präglar allt jämt orten. En geografisk förskjutning av verksamhetsområdena mot E20 är tydlig och här återfinns tjänste- och verkstadsföretag och numera också den mer storskaliga handeln.

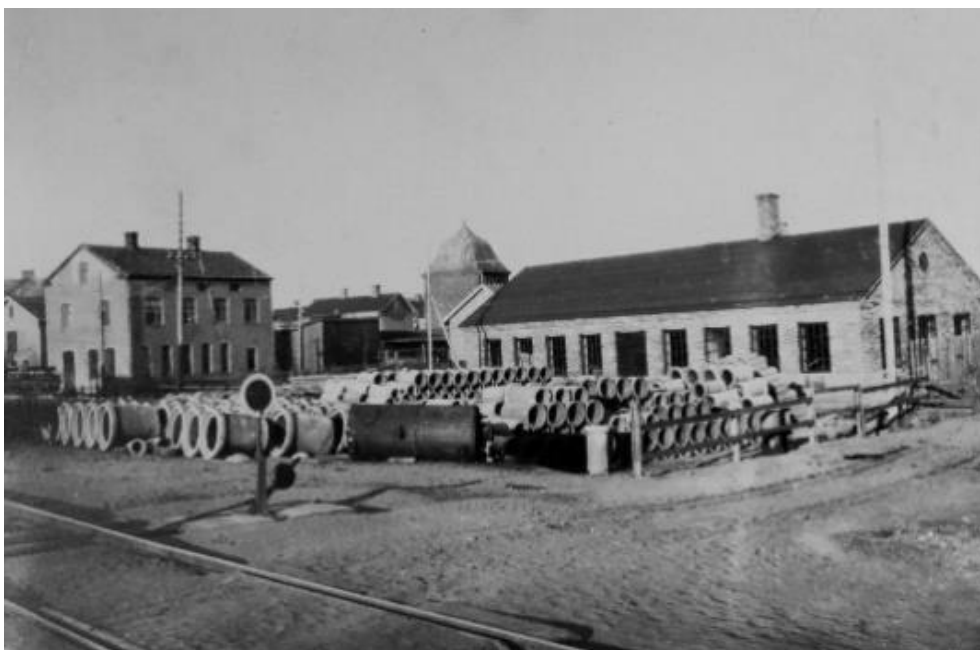
Vara järnvägsområde, år 1940–1949. Intill tågspåren ligger bland annat "Oljekällaren" som uppfördes på 1910-talet för förvaring av petroleumprodukter. Då petroleumprodukter är lättantändliga krävdes ett visst avstånd från omgivande bostadsbebyggelse men också en säker hantering. Fotograf: AB Flygtrafik, Dals Långed/Järnvägsmuseet.

Vara valskvarn och Lagerhuset, år 1923. Under första världskriget blev bristen på livsmedel mycket påtaglig och idén om att inrätta statliga lokaler för lagring av livsmedel föddes. Den välkända arkitekten Gunnar Asplund fick i uppdrag att rita nio spannmålslagerhus på olika platser i landet, bland annat i Vara. Sedan uppförandet har lagerhuset genomgått flera expansionsfaser och hör idag till den största siloanläggningen i landet innanför kusterna. Sedan 1930 drivs anläggningen av den ekonomiska föreningen Varaslättens Lagerhusförening. Fotograf: Fotograf okänd/ Järnvägmuseet.

Bangårdsområdet sett mot Uddevalla ca 1940. Till höger i bild det idag rivna ostlagret. I byggnaden bredvid inhyste Viktor Karlsson sin cementfabrik. Fotograf: fotograf okänd/ Järnvägmuseet.

Viktor Karlssons cementfabrik. Bildkälla: Vara hembygdsförening.

Regnströms verkstad vid vägkorsningen Nämndemansvägen/ Tingshusgatan. Fram till 2020 var ett av Varas äldsta företag aktiv här. Verksamheten hade bedrivits i över 100 år, först som smedja och sedan som verkstad. Bildkälla: Vara hembygdsförening.

Övergripande karaktäristik

Områden med industri och verksamhet återfinns främst i tätortens ytterkanter. De kan, som exempelvis lagerhuset och Vara valskvarn, från början planerats eller byggts avskilt från den då befintliga bebyggelsen och senare blivit kringgärdade av den expanderande tätorten. Men orienteringen är också tydligt präglad av närheten till järnvägen och här finns mer centralt bevarade miljöer. Längs med Östra Ringleden ligger ett större verkstad- och industriområde, här finns också ett antal kontorsbyggnader. De yngre områdena har en orientering mot E20 och här blandas verksamhet och handel med god tillgänglighet för biltrafik. Inom tätorten finns det även småskaliga områden av denna karaktär.

Område A. I korsningen mellan Tingshusgatan och Nämndemansvägen ligger ett bostadshus som troligen uppförts kring sekelskiftet samt en mindre verkstadsbyggnad, **Regnströms verkstad (VARA 38:4)**. Byggnadernas placering var tidigare i linje med vägen och markerade gatukorsningen i riktning mot Nedervara. På motsatt sida av Tingshusgatan äger ett byggföretag verkstadshallar av blandad karaktär. I anslutning till hallarna finns tre bostadshus som tillkommit under olika tidsperioder.

Regnströms verkstad.

Område B. Längs med järnvägsspåret i väster ligger **Lagerhuset** och tillhörande siloanläggningar (**Lagerhuset 6**). Den monumentala byggnaden reser sig som en massiv skulptur över den omgivande Varaslätten. Efter uppförandet 1918 har spannmålslagret expanderat succesivt vilket gett den många årsringar. Från 1930-talet fram till mitten av 1980-talet har utbyggnationer med silotorn av betong genomförts. Anläggningens senaste årsringar utgörs av silobehållare av plåt som monterades under 1990- och 2000-talet. De olika expansionsfaserna går att följa tydligt och den ursprungliga byggnadskroppen som ritades av Asplund är fortfarande läsbar.

Intill Lagerhuset är **Vara valskvarn** beläget (**Lagerhuset 2**). Kvarnen anlades 1923 och består av två parallellt sammanbyggda byggnadskroppar i fyra plan. Fasaderna är i rött tegel med varsitt flackt sadeltak. Byggnadskropparna har ursprungligen tillkommit vid olika tidpunkter. I vinkel har en vitputsad byggnad i ett plan sammankopplats med kvarnen, byggnadsdelen uppfördes troligen under 1950-talet. Mellan valskvarnen och lagerhuset finns en vitputsad villa med sadeltak och svängt takfall. Byggnaden har använts som tjänstemannabostad och är idag sammanbyggd med en kontorsbyggnad i funktisstil. Miljön som helhet präglas av storskalighet och väl tilltagna asfalterade ytor där dagens fordon enkelt kan ta sig fram. De äldre byggnadskropparna har en tydlig placering längs med järnvägsspåret medan de yngre placerats på baksidan. **Lagerhuset** – slättens skyskrapa, är ett tydligt landmärke för Vara och är väl synligt både inom och utanför tätortsområdet.

Lagerhuset.

Vara Valskvarn i förgrunden och silobyggnadens torn i bakgrunden.

Vara Valskvarn.

Område C. Miljön belägen där Bangårdsgatan möter Kvarngatan upplevs som något ödslig trots det centrala läget. Här uppfördes Vara Elektriska kvarn 1949 efter att väderkvarnen som tidigare fanns på platsen brunnit ned. Den slätputsade byggnaden har förlorat sitt tidstypiska funktionalistiska skärmtak som tidigare fanns över entrén. Över tid har kvarnen byggts ut med byggnadskroppar av annan karaktär än den ursprungliga. Framför byggnaden finns en stor asfalterad yta som leder till en grusväg och fortsätter förbi den s.k.

Oljekällaren. Det är en mindre, fyrkantig tegelbyggnad som ligger intill järnvägsspåret och som använts till lagring av oljeprodukter. Runt byggnaden växer vildvuxet gräs. Ett stenkast därifrån finns en förrådsbyggnad med rödmålade fasader av trä och grå korrugerad plåt. Förrådets långsida följer järnvägsspåret och mittemot byggnaden står ett lägre förråd. Byggnaderna är inhägnad och var tidigare Televerkets förråd.

Mitt för Oljekällaren på motsatt sida spåret ligger en mindre tegelbyggnad i ett plan (**Bofinken 5**). Byggnadens fönster är igensatta och takbeklädningen är bytt till korrugerad plåt. Byggnadens arkitektoniska karaktär samspelar väl med Oljekällaren. Enligt Vara hembygdsförening uppförde Viktor Karlssons byggnaden som Cementfabrik och företaget tillverkade bland annat cementtakpannor.

Inom området, i närheten av den elektriska kvarnen, finns en byggnad med putsade fasader i gammalrosa kulör som vid uppförandet användes som kafferosteri men idag innehåller butik och pensionat.

Viktor Karlssons cementfabrik.

Oljekällaren.

Område D. Ett mindre verkstadsområde är beläget längs gatukorsningarna Torsgatan och Ekedalsgatan, delar av kvarteren Ringblomman, Gullvivan, Dalian m.fl. Miljön präglas av småskalighet, byggnaderna är uppförda i ett plan med stora garageportar med mycket flacka sadeltak och fasader i puts, korrugerad plåt eller tegel. **Ringblomman 4** är en av dessa verkstadsbyggnaderna och har än idag en intakt exteriör. Byggnaden inhyser en bilverkstad. Redan i slutet av 1920-talet planerades delar av området för industriellt ändamål. Den småskaliga industrimiljön med de låga verkstadsbyggnaderna fortsätter längs med Ekedalsgatan fram till Longgatan. Vid Ekedalsgatan har en ladugårdsbyggnad byggts om till en bilverkstad. Bakom byggnaden och i närheten ligger mindre bostadshus av varierande karaktär.

Ringblomman 4. Övre bild: Bilverkstad, fasad mot Torsgatan. Nederst: Bilverkstadens baksida.

Område E. I slutet av Kungsgatan i riktning mot Östra ringleden ligger verkstadsbyggnader från varierande tidsperioder som uppförts med stora avstånd mellan varandra. Expansionen har skett succesivt i takt med möjligheten att ta större arealer av jordbruksmark i anspråk.

Område F. Omkring 1950–60-talet uppförde Alfred Anderssons åkeri sitt första garage på fastigheten **Pinjen 10**. Verksamheten flyttade sedan närmare E20 på 1960-talet och därefter flyttade Eks taxi och buss dit. Byggnaden är uppförd i 1 ½ plan, fasader i rött tegel, ett flackt plåtklätt sadeltak och stora garageportar mot gatan.

Byggnad uppförd av Alfred Anderssons åkeri.

Område G-H. Miljön präglas av högre och mer storskaliga byggnadsvolymer än de äldre industrimiljöerna. De stora hallarna bär fasader av korrugerad plåt och utformningen av

byggnadshallarna har givits mindre individuella uttryck. Miljön består övervägande av kontor, större matbutiker och handel av olika slag.

Rekommendationer och förhållningssätt för Verkstad, handel och småindustri

Industri- och verksamhetsmiljöerna är av varierande slag. Många är uppförda utan direkta ambitioner kring gestaltning och är tåliga för förändring och behov av rekommendationer saknas. Detta gäller däremot inte alla byggnader och miljöer inom den tilldelade kategorin.

- Värna om de småskaliga industri- och verkstadsområdena, karaktäristiska för landsbygdens tätorter.
- Av särskilt värde är den före detta cementfabriken, samt Oljekällaren som är av mer museal karaktär och förvaltas av Vara hembygdsförening.
- Mer känsliga för förändring är miljö D och Pinjen 10, Regnströms verkstad, samt Asplunds lagerhus som är q-märkt i detaljplan.
- För de utpekade objekten är det viktigt att byggnadernas karaktär och tidstypiska drag respekteras vad gäller exempelvis taklutning, fasadmaterial, takbeklädnad och våningsantal, ursprungliga fönster och fönstersättning. Samt värna om och uppmuntra till tidstypisk färgsättning.

Utvalda representativa objekt

1. BOFINKEN 5, Solhemsgatan (F.d. Viktor Karlssons cementfabrik)

2. Järnvägsområdet, Bangårdsgatan (Oljekällaren)

3. LAGERHUSET 2, Lagerhusgatan (Vara Valskvarn)

4. LAGERHUSET 6, Lagerhusgatan

Beredskapslagret ritat av Gunnar Asplund.

5. PINJEN 10, Södergatan

6. RINGBLOMMAN 4, Torsgatan/Ekedalsgatan

7. VARA 38:4, Nämndemansvägen 2 (F.d. Regnströms verkstad)

Källförteckning

Tryckta källor

Berg, Kristian, mfl.(1981) *Chalmanska fastigheten: en bit av Varas historia*. Göteborg: Bebyggelseantikvarisk avd., Göteborgs universitet.

Björk, Cecilia, Nordling, Lars & Reppen, Laila (2015) *Så byggdes Villan: Svensk villaarkitektur från 1890 till 2010*. [Ny. Utg] Stockholm: Svensk Byggtjänst

Hellman, Hans, Karlström, Ulla, mfl. (2019) *Malet, sågat och stampat i Västra Götaland: - en historisk översikt om kvarnar, sågar och andra vind- och vattendrivna agrara småindustrier*. Göteborg: Länsstyrelsen Västra Götaland
[https://www.vastarvet.se/siteassets/malet_sagat_stampat_web.pdf]

Jernvägslinien Warberg- Borås- Herrljunga- Wenersborg- Uddevalla: Resehandbok och affärskalender (1897) Göteborg. LIBRIS-ID:3156228

Julihn, Eric (1976) *Industriminnen i Vara kommun*. Karlsborg. LIBRIS-ID:222989

Länsstyrelsen/Länsmuseet i Skaraborgs län (1987). *Bengtssonska magasinet: Byggnadsminnen i Skaraborg Nr 5*. Nossebro: Rydins Tryckeri AB

Maskinveteranen: Wara mekaniska verkstad, tidskrift Nr. 3 1997, Maskinhistoriska föreningen, Norrköping.

Nyblom, Gösta (1939-1943) *Sveriges privata företagare*. Uppsala: Sv. Hembygd.

Palmberg-Eriksson, Stina (2000) *Skolhus som samhällsspegel: lärarhandledning*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Skaraborgs Länsmuseum (1984) *Vara Kommun - Kulturhistorisk inventering*.

Sveriges Järnvägmuseum (2008) *Spår 2008- årsbok*. Hässleholm: Norra Skåne Offset
[<https://www.jarnvagsmuseet.se/globalassets/jarnvagsmuseet/bilder/fordjupning/arsbok/spar2008.pdf>]

Vara Hembygdsförening (1963) Skarstads pastorat 1750-1786, skriftserie nr1. Vara: Vara nya tryckeri.

Västarvet (2016) *Moderna monument- från vardagligt till storslaget: bebyggelse i Västra Götaland 1930-1980* [redaktör: Carina Carlsson]. Vänersborg.
[<https://www.vastarvet.se/siteassets/vastarvet/kunskap-o-fakta/modernamonument.pdf>]

Västergötlands museum. *Vara kyrkogårdar – Bevarandeplan för Skarstads, Vara och Öhnums Kyrkogårdar*. Byggnadshistorisk rapport 2006:22

Otryckta källor

Bebyggelseregistret (BeBR)

Fåglefelt, Bengt/ Vara hembygdsförening. *Skiftena i Vara by och socken*. (Tillgänglig via Hembygdsföreningen och Vara bibliotek)

Länsstyrelsen ortofoto

Lantmäteriet Historiska kartor

Vara hembygdsförenings bildarkiv, samt muntliga källor och mailkorrespondens med Vara hembygdsförening.

Vara kommunarkiv, äldre bilder och historiska kartor.

Handlingar från Plan- och byggenhetens arkiv, Vara kommun.

Lästips för dig som vill veta mer!

Tio råd för god byggnadsvård

Formulerade av byggnadsantikvarien Anders Franzén genom Svenska Byggnadsvårdsföreningen

- Låt inte huset förfalla
- Använd traditionella material och metoder
- Låt huset vara med och bestämma
- Tänk efter, ta dig tid
- Fråga om råd- på flera ställen
- Planera
- Bevara, återanvänd, spara
- Kräv inte nyskick
- Undersök hur huset såg ut från början
- Dokumentera vad du gör

Byggnadsvård:

Stora boken om byggnadsvård, Gudmundsson, G. 2010.

Byggnadsvård för lägenheter 1880–1980, Ridderstrand, S. & Wenander, V. 2018.

www.slojdochbyggnadsvard.se

www.byggnadsvard.se

Stil- och bebyggelsehistoria:

Kataloghuset, det egna hemmet i byggsats. Edlund, R m.fl.. 2004.

Så byggdes villan 1890–2010, Björk, C. m.fl. 2009.

Så byggdes staden, Björk, C. m.fl. 2018.

Tidstypiskt: arkitekturdetaljer i flerbostadshus 1880–1980. Björk, C. m. fl. 2016.

